

Ösmo kyrka

SVERIGES KYRKOR
SÖDERMANLAND

ROBERT BENNETT

Ösmo kyrka

Ösmo kyrka

SOTHOLMS HÄRAD,
SÖDERMANLAND BAND III:2

AV ROBERT BENNETT

VOLYM 152 AV SVERIGES KYRKOR, KONSTHISTORISKT INVENTARIUM

GRUNDAT AV SIGURD CURMAN OCH JOHNNY ROOSVAL

PÅ UPPDRAG AV KUNGL. VITTERHETS HISTORIE OCH ANTIKVITETS AKADEMIEN

UTGIVET AV STEN KARLING, ARMIN TUULSE OCH PER-OLOF WESTLUND

Almqvist & Wiksell Stockholm 1973

UTGIVET MED ANSLAG FRÅN
STATENS HUMANISTISKA FORSKNINGSRÅD

FOTO SÖREN HALLGREN 1972

GRAFISK FORMGIVNING VIDAR FORSBERG

Beskrivningen av Ösmo kyrka avslutades i februari 1973. Manuskriptet har granskats av S Karling och P-O Westlund. Excerpteringen i ULA har utförts av fru Karin Ingvarson. Översättning till engelska av bildtexter och sammanfattning av Albert Read. Fotos, negativ, anteckningar och excerpter förvaras i ATA.

Omslagsbilden återger en paten av förgyllt silver, sannolikt tillverkad av en tysk guldsmed under 1500-talets andra fjärdedel.

På omstående sida Sotholms härads sigill (Ständernas beslut och försäkringar N6-1569-N2, RA).

Förord

År 1916 författade dåvarande fil kand Ingeborg Wilcke, sedermera gift Lindqvist, på uppdrag av verket Sveriges Kyrkor en beskrivning över Sorunda kyrka i Södertörn. Sommaren 1972 — efter mer än femtiofem års dröjsmål — utkom beskrivningen i starkt omarbetat skick. Anledningarna till dröjsmålet har berörts i förordet till Sorundavolymen. Manuskriptet blev först liggande i väntan på att flera beskrivningar av kyrkor i Sotholms härad skulle komma in. Senare uppskötts publiceringen beroende på att man ville avvakta slutförandet av arbetet med Strängnäs domkyrkas beskrivning.

Sistnämnda förhållande gjorde också att den beskrivning av Ösmo kyrka, som 1925 inlämnades till Sveriges Kyrkors redaktion av prosten i Ösmo, Axel Quist, aldrig kom att publiceras. Quists manuskript bearbetades 1926 av Ingeborg Wilcke-Lindqvist och användes senare som underlag för kapitlet om kyrkan i Axel Quists bok om Ösmo socken (utk 1933) samt för Ingeborg Wilcke-Lindqvists beskrivning av kyrkan i serien Sörmländska kyrkor (utk 1944). Bearbetningen av originalmanuskriptet var tämligen omfattande och Ingeborg Wilcke-Lindqvist kom till delvis nya resultat beträffande kyrkans byggnadshistoria. Hon fick dock aldrig tillfälle att gå igenom kyrkans arkivalier och i det av Quist inlämnade materialet ingick inga arkivexcerpter.

Den nu föreliggande beskrivningen — författad av antikvarien Robert Bennett — är helt nyskriven och bygger på förutsättningslösa undersökningar av kyrkan och dess inventarier. Fullständig arkivexcerpering har utförts av fru Karin Ingvarson. Det äldre manuskriptet är begagnat enbart som källskrift, men har helt naturligt varit författaren till stor hjälp vid undersökningsarbetet. Detsamma gäller i hög grad också Axel Quists innehållsrika bok om socknen.

En rad specialister har som vanligt medverkat som granskare vid beskrivningen av vissa inventariegrupper. Sålunda har kalkmålningar och träskulptur granskats av förste antikvarien Aron Andersson, orglar av antikvarien R Axel Unnerbäck, silver av förste intendenten Kersti Holmquist, textilier av antikvarien Inger Estham samt klockor av domkyrkosysslomannen Lars M Holmbäck. Textedition och översättning till svenska av sex avlatsbrev rörande kyrkan har utförts av antikvarien Hedda Roll.

Utgivarna framför sitt varma tack till samtliga dessa medarbetare, liksom till kyrkoherden i Ösmo Klas Berger, som har lämnat effektivt bistånd under undersökningsarbetets gång. Ett särskilt tack riktar utgivarna till Ösmo kyrkoråd för det frikostiga anslag om 5 000 kronor, som möjliggjort tre färgbilder i volymen.

Stockholm i maj 1973.

Sten Karling

Per-Olof Westlund

Armin Tuulse

Innehåll

FÖRORD	127
ÖSMO KYRKA	
<i>Inledning</i>	131
<i>Kyrkogård och klockstapel</i>	132
<i>Kyrkobyggnaden</i>	138
<i>Byggnadshistoria</i>	152
<i>Kalkmålningar</i>	160
<i>Inredning och inventarier</i>	182
NOTER	240
BILAGOR	245
<i>I. Inskriptionen på epitafiet över Helena Fleming</i>	245
<i>II. Texten till de sex avlatsbrev som berör kyrko- reparationen i Ösmo under 1400-talet</i>	246
<i>III. Nynäs gårdskapell</i>	250
KÄLLOR OCH LITTERATUR	252
FÖRKORTNINGAR	254
SUMMARY	254

ÖSMO KYRKA

Stockholms län, Sotholms härad, Strängnäs stift,
Södertälje kontrakt

Inledning

Ösmo socken är belägen i södra Södertörn och har en yta av ca 145 km². Församlingen gränsar till Sorunda, Torö och Västerhaninge socknar, Nynäshamn stad och till Östersjön. Till 1869 hörde öarna Ålö, Rånö, Nåtarö, Norrö och Aspö med kringliggande holmar till Ösmo, men överfördes detta år till Utö socken. Till Ösmo församling hörde to m år 1946 också Nynäshamn, som då avskildes till eget pastorat. Socknen Ösmo omnämns första gången i en handling av år 1281 (DS 712) och stavas då Özmo. Namnet är sammansatt av väderstrecksbestämningen *öst* och *mo*, sandig mark. Socknen är omkr 10 km bred och sträcker sig omkr 30 km utefter Östersjökusten. Terrängen är starkt kuperad och kusten är sönderskuren av vikar och fjärdar. Ösmo utgör en gammal kulturbygd med ett mycket stort antal fasta fornlämningar (omkr 570 registrerade lokaler, däribland flera stora gravfält). Bland egendomarna i trakten har särskilt Nynäs, Djursnäs och Hammersta spelat en betydelsefull roll i kyrkans historia.

Äldste kände ägaren till säteriet Hammersta är Nils Ingewaldsson, som tillhörde den släkt (Hammerstaätten) som förde en på längden tudelad sköld med den ena hälften vit och den andra svart. Hans sonson, riddaren Nils Erengislasson, lagman i Södermanland, utverkade tillsammans med Johannes Fredebern på Körunda år 1434 det första i den serie på sex avlatsbrev, som på ett ovanligt sätt ger oss möjlighet att följa kyrkoreparationerna i

Ösmo under 1400-talet (se nedan). Godset ärvdes av äldste sonen, Erengisl Nilsson d y, vars hustru Birgitta Tott åtminstone delvis torde ha bekostat valvmålningarna i kyrkan. Hon sålde 1494 godset till riksföreståndaren Sten Sture trots att hon tidigare hade testamenterat det till Uppsala domkyrka. Rätten till gården tillföll efter en del stridigheter riksföreståndaren och innehades sedermera av såväl Gustav Vasa som Erik XIV och Johan III. Den upphörde att vara kungligt arvegods år 1628, då den bortbyttes till fältmarskalken Gustaf Horn. Senare har Hammersta, förutom av slakten Horn, bl a ägts av släkterna Wrede, de la Gardie och Löwen.

Djursnäs bestod ursprungligen av tre hemman, vilka under medeltiden utgjorde ett prebende under biskopen i Strängnäs. De indrogs år 1536 till Kronan. 1590 fick Helena Magnidotter, gift med den från Estland inflyttade översten Volmar Yxkull, Djursnäs till »evärdelig egendom». Godset förblev i slakten Yxkulls ägo till dess det under Karl XI:s reduktion indrogs till Kronan. Den Yxkullska slakten hade tidigare ett eget gravvalv i Ösmo kyrka och begravningsvapen över medlemmar av familjen finns bevarade. Sedan början av 1700-talet har Djursnäs innehafts av flera olika familjer, bl a Törnflycht, Hildebrand och Löwen.

Det Törnflychtska namnet är dock främst knutet till Nynäs, socknens största gods och det som varit av störst betydelse för kyrkan sedan 1700-talet.

Fig 131. Ösmo kyrka från luften. Foto D Damell 1972.

Aerial photograph of Ösmo Church.

Nynäs utgjorde redan under medeltiden ett säteri vars ägare är kända sedan slutet av 1200-talet. Genom giftermål kom Nynäs vid mitten av 1300-talet i släkten Ulvs ägo (släkten förde en tillbakaseende ulv i vapnet). Samma släkt ägde godset ännu i början av 1500-talet, då det genom gifte övergick till familjen Fleming och senare, likaså genom gifte, till familjen Bjelke. 1699 tillföll Nynäs, efter en period av strid om äganderätten, Kronan, som dock redan samma år sålde gården till kommerserådet Olof Hansson Törne, senare adlad Törnflycht. Hans maka, Margareta Andersén bodde kvar på Nynäs även efter mannens död år 1713.¹ Under makarna Törnflychts tid genomgick Ösmo kyrka omfattande reparationer, som också genom tillkomsten av ett nytt gravkor för släkten Törnflycht förändrade exteriören.

I december 1722 inkom Margareta Törnflycht till landshövdingen med en begäran om jus patronatus till Ösmo socken. Anhållan motiverades med att hon och hennes man hade givit åtskilligt till kyrkan, som förutom det nybyggda gravkoret fått nytt altare och 1 000 daler till de fattiga. Av gården Djursnäs hade hemmanet Nibble donerats som kaplansboställe och slutligen anförde fru Törnflycht att hon hade för avsikt att skänka ytterligare ett hemman, Gryt, för inrättande av en barnskola (så skedde också senare). Handlingarna i ärendet överlämnades till Kungl Maj:t och till

1723 års riksdag som tillstyrkte begäran. I februari 1724 förlänade Kungl Maj:t Margareta Törnflycht patronatsrätt i Ösmo. Rätten utsträcktes 1773 till att gälla även kallelse av kaplan. När Nynäs gått ur den Törnflychtska familjens ägo uppstod vid en kyrkoherdeledighet år 1800 frågan om kommande ägare till gården skulle få åtnjuta patronatsrätt. Detta blev fallet, vilket år 1801 meddelades i en Kungl Maj:ts resolution i ärendet. Rätten bestod till 1921, då genom lag patronatsrätt avskaffades i Sverige.

I början av 1800-talet såldes Nynäs till brukspatron Fredrik Bremer — far till Fredrika Bremer, som i sina självbiografiska anteckningar beskrivit livet på gården under den tid familjen bodde där. Redan efter några år sålde dock Bremer 1812 egendomen till generalen, greve Carl Johan Adlercreutz, känd bla som huvudansvarig för statskuppen mot Gustaf IV Adolf. I den Adlercreutzska familjens ägo stannade Nynäs till 1889 då det såldes till professorn i mineralogi och geologi Hjalmar Sjögren. Under Sjögrens tid ombyggdes den gårdskyrka som hört till godset åtminstone sedan 1600-talet och som i synnerhet besökts av skärgårdsbefolkningen i socknens södra del. Kyrkan blev nu bibliotek, men en del av den kyrkliga inredningen behölls (se nedan). En del av inventarierna från Nynäs gårdskyrka befinner sig nu i Ösmo kyrka.

Kyrkogård och klockstapel

Kyrkan är belägen på en höjd, väster om väg 73 mellan Stockholm och Nynäshamn. Den nuvarande huvuddelen av samhället ligger väster om kyrkan.

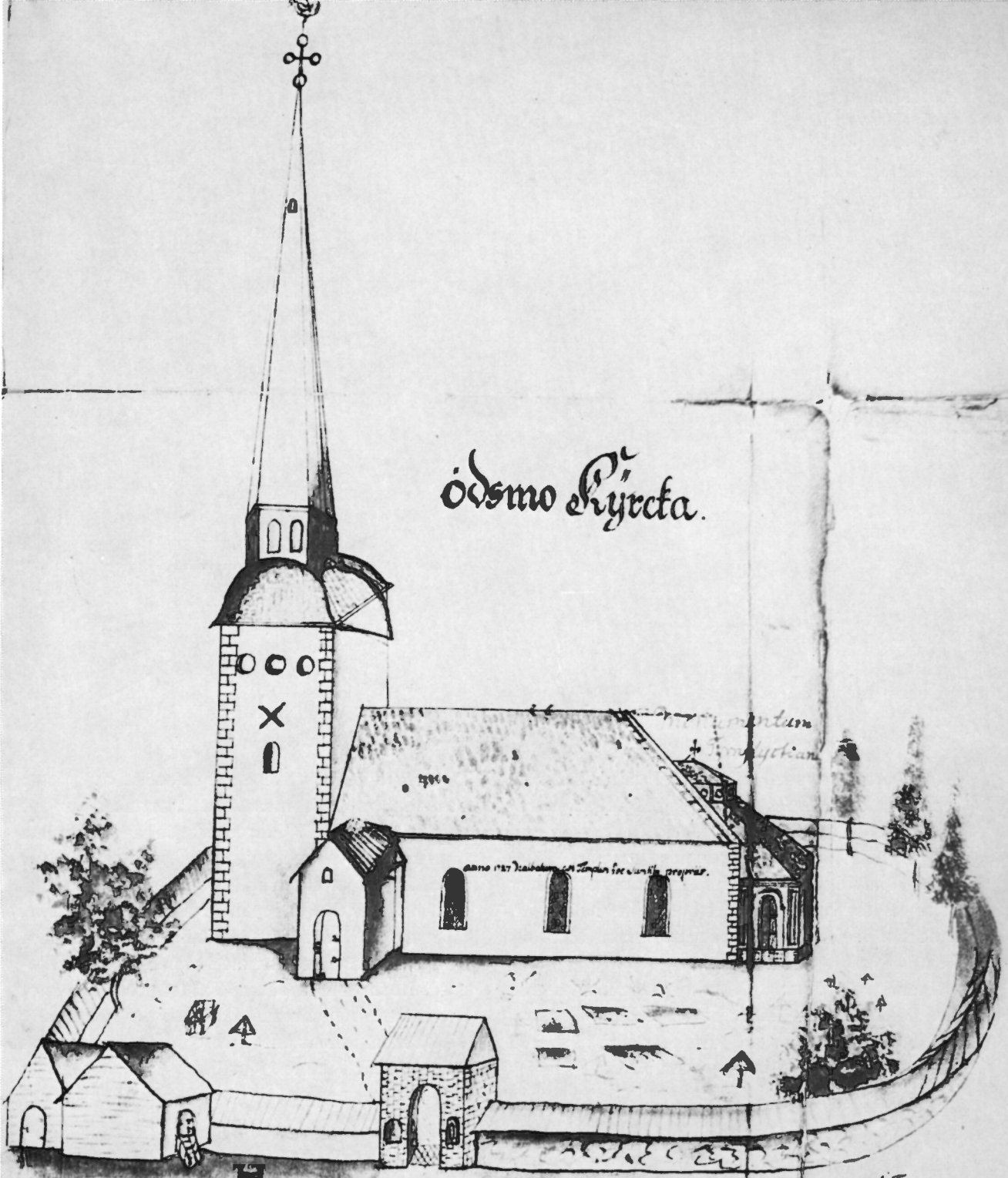
Kyrkogården (fig 133) har utvidgats i två omgångar, men med undantag för den södra sidan, står den gamla bogårdsmuren ännu kvar. Muren är torvtäckt och byggd av i bruk lagda gråstensblock. Högsta höjd är 190 cm och bredden 130 cm. Muren hade tidigare en spånklädd träöverbyggnad, som ofta var i behov av reparation och ständigt

omtalas i 1700- och 1800-talens sockenstämmo-protokoll. På 1810-talet avtäcktes muren istället med tegel.

1871 beslöts att kyrkogården skulle utvidgas åt sydöst. Den äldre sydmuren, i vilken ingick en stiglucka, revs och en ny lägre gråstensmur byggdes i söder och sydöst. Den nya södra ingången fick gjutjärnsgrindar i nygotisk stil och flyttades något åt väster för att komma mitt för vapenhusportalen. Grindarna skänktes av kyrkans dåvarande patro-

Fig 132. Ösmo kyrka och kyrkogård år 1729. Teckning av Johan Fors. I UUB.
Ösmo church and churchyard in 1729. Drawing by Johan Fors.

Ödsno Kyrka.

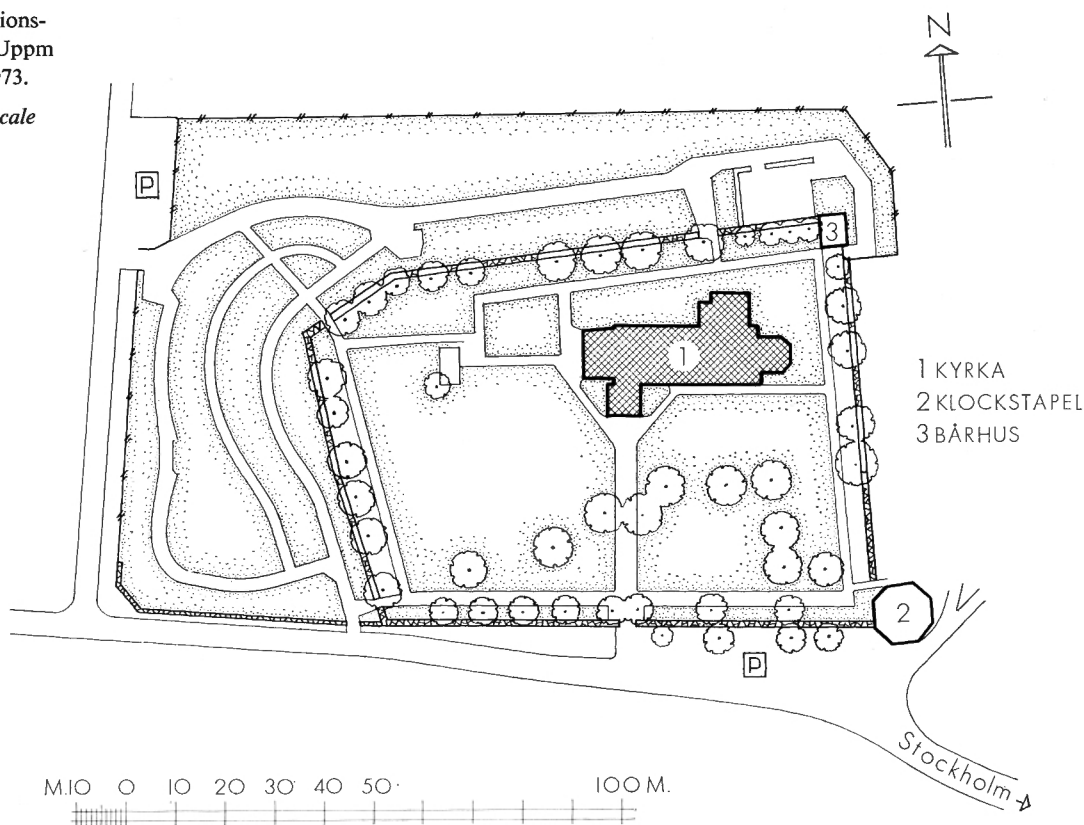
J. F. 1789.

vagen från Sands Ort till Stockholm

ÖSMO KYRKA

Fig 133. Situationsplan 1:2 000. Uppm J Söderberg 1973.

General plan, scale 1:2 000.

nus, C G Adlercreutz² på Nynäs. Den nya delen av kyrkogården invigdes 1874. I kyrkogårdens nordöstra hörn uppfördes ett bårhus, som senare ombyggt och fick sitt nuvarande utseende 1934. 1969–70 utvidgades kyrkogården åt norr och väster efter ett förslag av trädgårdsarkitekt O Orback, Stockholm. Den äldre kyrkogårdsmuren bibehölls i sin helhet.

Bland gravminnena på kyrkogården kan nämnas den Adlercreutzska familjegraven, väster om kyrkan, med gjutjärnsstaket och gravvårdar i gjutjärn från 1800-talets mitt. Se i övrigt nedan s 233.³

Stigluckor

På en av S Månsson uppgjord karta från 1638 (fig 134) kan man se att kyrkogårdsmuren då hade tre stigluckor: en i öster, en i söder och en i väster. En annan karta (fig 137), daterad 1700, visar endast en stiglucka — den i södra muren. Den södra stigluckan (fig 138) fanns kvar till 1871, då den raserades i samband med kyrkogårdsutvidgningen.⁴

Den var uppförd av tegel på en sockel av gråsten och var troligtvis medeltida. Yttertaket var ett spånklätt sadeltak. Portöppningen åt kyrkvallen flankerades av rundbågiga nischer. Portalen var rundbågig i tresprångig, spetsbågig omfattning. Porten var av trä och innanför denna fanns ett dike, täckt av ett järngaller. Anordningen skulle hindra svin och andra kreatur att komma in på kyrkogården och tillkom omkr 1803 (st prot). De östra och västra stigluckorna har raserats redan före 1700, men åtminstone efter den västra kan man ännu se spår i muren. Hur dessa stigluckor sett ut är inte närmare känt.

Kyrkvallen

På kyrkvallen, invid bogårdsmurens sydvästra hörn, syns på J Fors' teckning från 1729 två byggnader (fig 132).⁵ Den ena av dessa har sannolikt varit det kyrkstall som man beslöt riva 1761 (st prot), den andra den gamla tiondeboden som fanns kvar till 1871. Kaptan Claes Henric Hildebrand⁶

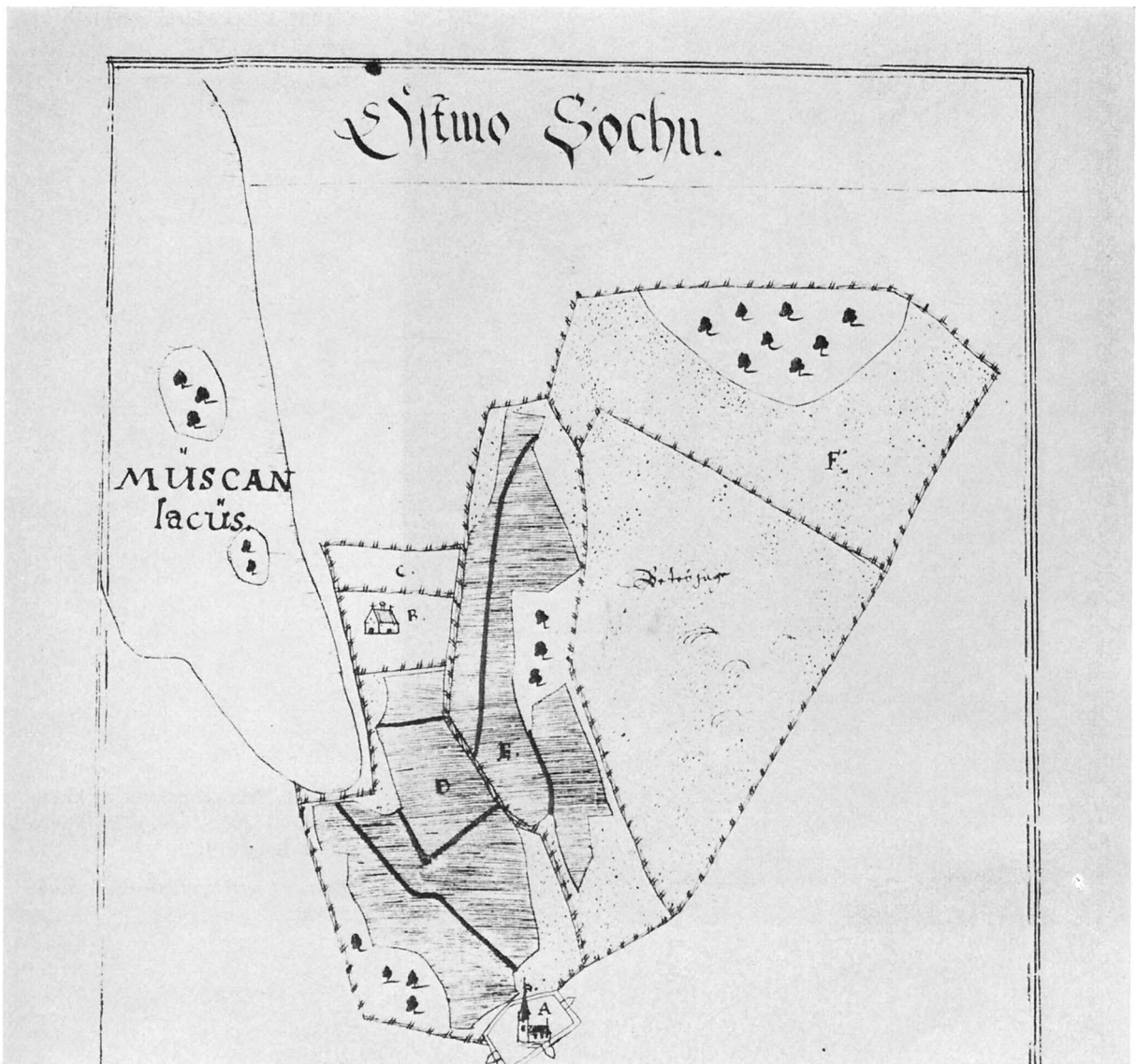

Fig 134. Kyrkans omgivningar år 1638. Karta av S Månsson i LMS.

The surroundings of the church in 1638. Map by S Månsson.

på Djursnäs uppförde för egen räkning ett kyrkstall i slutet av 1800-talet, även detta numera borttaget.

I st prot 1745 fanns antecknat: »Som den gamla timstenen på kyrkjobacken är söndrig och obrukbar, har Mr Anders i Fors ... på egen bekostnad uppsatt en ny ...». På stocken som uppbar timstenen fästes en fattigbössa, troligen den som ännu finns i kyrkan (se s 237). Timstenen togs bort under 1800-talet. En straffstock inköptes 1713.⁷

Klockstapel

Den nuvarande klockstapeln (fig 135–136) utanför kyrkogårdens sydöstra hörn tillkom 1794, sedan klockorna samma år tagits ned från tornet (st prot). Där hade de befunnit sig sedan 1770, men vid ringningen orsakat så kraftig sprickbildning i murarna att man inte vågade låta dem vara kvar. Stapeln är av bockkonstruktion och var ursprung-

Fig 135. Klockstapeln, sedd från sydväst. Foto 1972.

The bell-tower from SW.

Fig 136. Plan och sektion av klockstapeln, 1:300. Uppm G W Widmark och E Engell 1917.

Plan and section of bell-tower, scale 1:300.

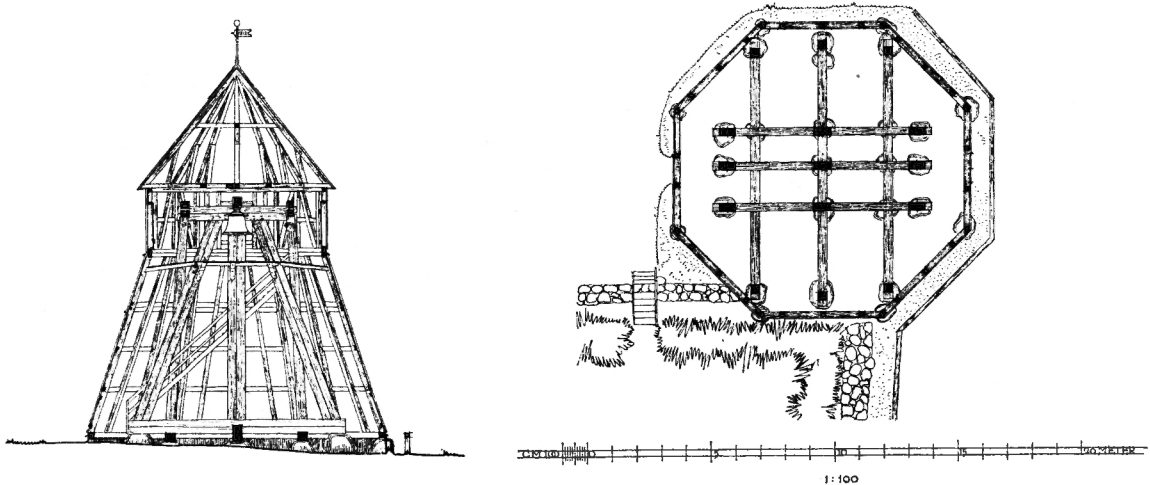
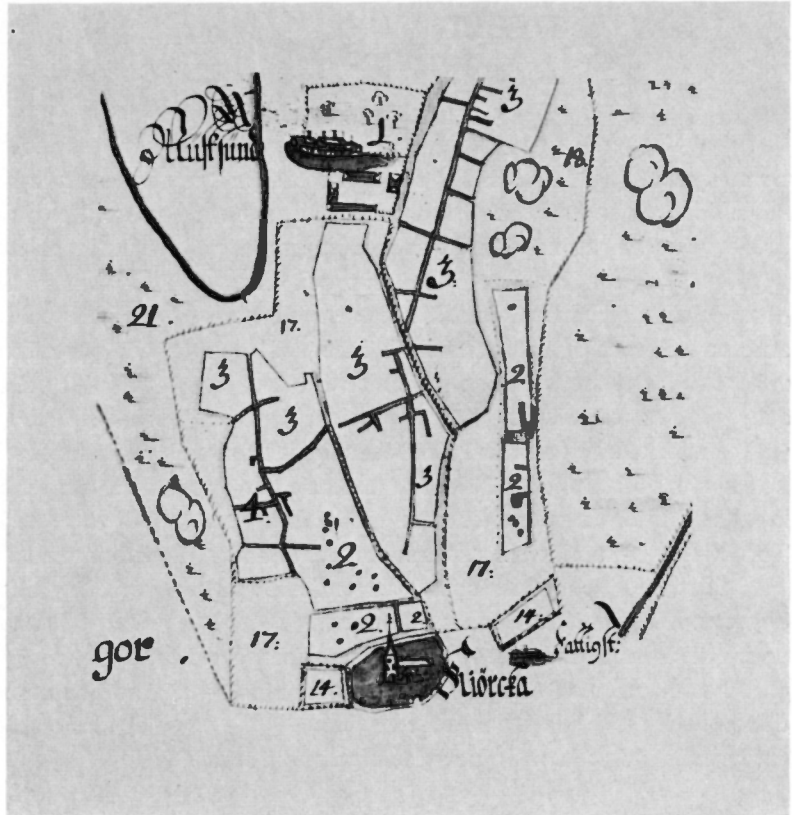

Fig 137. Kyrkans omgivningar år 1700. Karta av J Hambraeus i LMS.

The surroundings of the church in 1700. Map by J Hambraeus.

ligen helt öppen, men har senare klätts in med bräder så att den nu har en åttasidig grundplan. 1805 inpanelades övre delen och 1813 den nedre (råk, st prot). Ny panel på hela klockstapeln tillkom på 1950-talet. Huvens kröns av en järnflöjel med årtalet 1812.

Före 1770 fanns en äldre klockstapel som reparerades 1690 (råk) och 1761 ansågs vara i så dåligt skick att den inte lönade sig att reparera. Man beslöt följande år att flytta klockorna till tornet, eftersom detta skulle bli billigare än att bygga en ny stapel. Senare ändrade sockenstämman dock mening och det var först efter långvariga stridigheter som patronus lyckades genomdriva klockornas flyttning.

Fig 138. Den nu rivna södra stigluckan. Teckning av Axel Quist efter ett foto som senare förkommit. Teckningen utförd omkr 1925.

The now demolished lichgate. Drawing by Axel Quist from a photograph now lost. The drawing was made around 1925.

Kyrkobyggnaden

Plan och material

Ösmo kyrka (fig 139–140, 142–149, 153) består av ett medeltida, rektangulärt långhus med kor av samma bredd, och längst i öster ett femsidigt gravkor, uppfört 1716 för familjen Törnflycht och tjänstgörande som kyrkans högkor. Till medeltidskyrkan ansluter sig torn i väster, sakristia i nordöst och vapenhus i sydväst, samtliga medeltida fränsett en utbyggnad av sakristian på västra sidan, vilken troligen tillkommit omkr år 1600. Medeltidskyrkans kor har uppförts under 1300-talet medan delar av långhus och torn utgör rester av en romansk kyrka. Tornet fick sannolikt sin nuvarande bredd under 1400-talet, då troligtvis också vapenhuset tillbyggdes. Långhuset utvidgades till nuvarande bredd antingen i samband med 1300-talets korbygge eller i samband med den omfattande kyrkoreparationen under följande århundrade.

Kyrkans äldre delar är huvudsakligen uppförda

av vald och kluven marksten i kalkbruk. Gråstensmurverket kan studeras från kyrkvinden. Tegel har använts i tornets översta del, i dörr- och fönsteromfattningar, i valvsystemet samt delvis i sakristians tillbygge. Väggarnas utsidor är spritputsade och avfärgade i ockragult. Kring fönster och portaler slätputsade lister i mörkare, rödaktig ockrafärg. Egentlig sockel saknas, men har markerats med mörkare puts. Uppgifter om rapping av murarna förekommer (med undantag för rapping runt fönster 1718 (räk)) inte före 1727, då sockenstämman beslöt kyrkans och tornets rapping och vitlimmande. Räk samma år upptar också en utbetalning till murmästaren Siöblom »för rapningen på kyrktornet och rundt kring körkan».⁸ Rappingen förnyades 1771, 1808 och 1878. Sitt nuvarande utseende fick kyrkan 1927, då rappingen lagades och hela kyrkan avfärgades utvändigt.

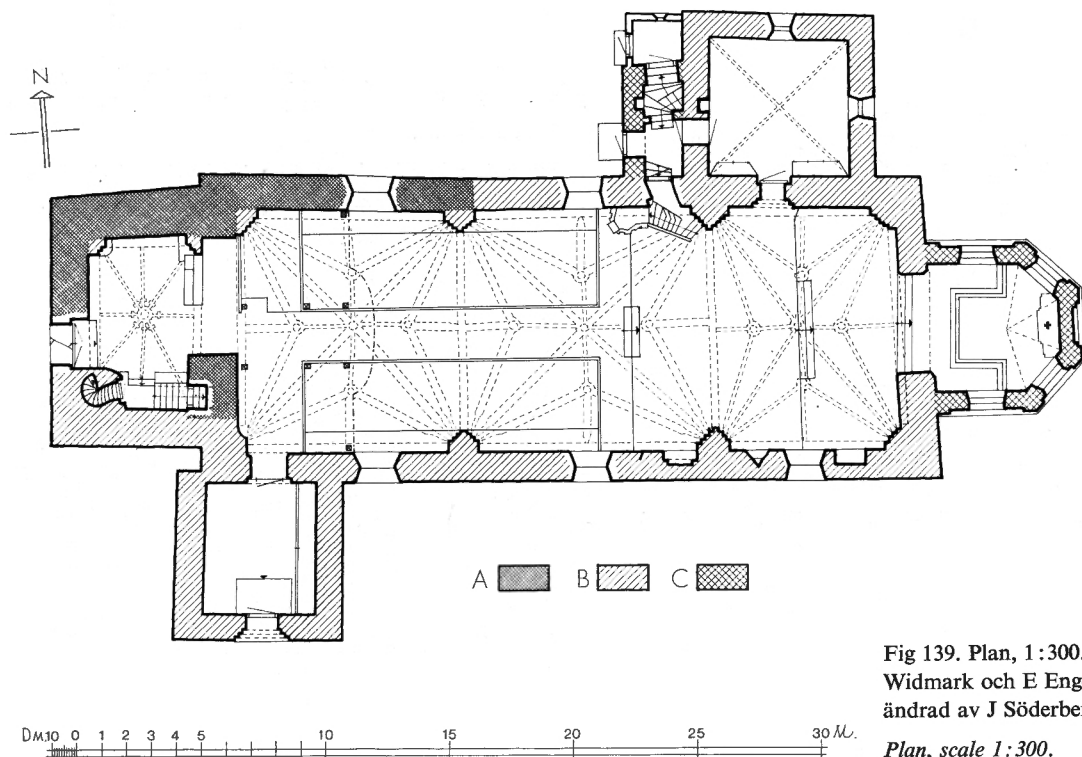

Fig 139. Plan, 1:300. Uppm G W Widmark och E Engell 1917, ändrad av J Söderberg 1973.

Plan, scale 1:300.

Fig 140. Ösmo kyrka från sydväst. Foto 1972.
Ösmo Church from SW.

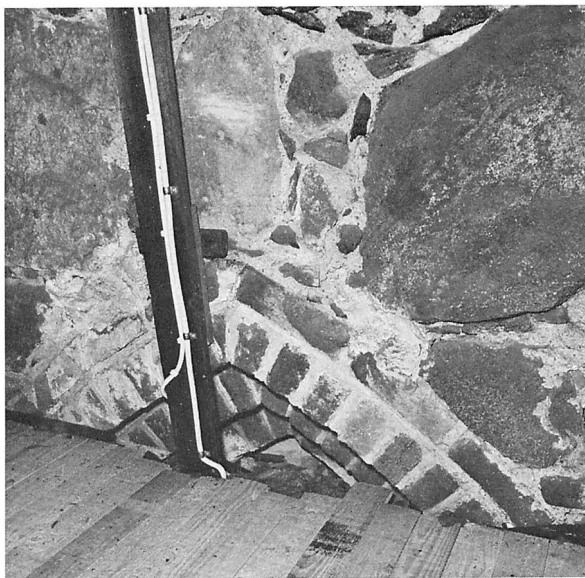

Fig 141. Rester av den ursprungliga omfattningen till långhusets sydportal, synliga från vapenhusvinden. Foto 1972.

Remains of the original surround of the S portal of the nave; visible from the attic of the porch.

Ingångar

Kyrkan har två ingångar, en i söder genom vapenhuset och en i väster genom tornet. Den i väster är rundbågig med markerade anfangs- och slutstenar, och härrör troligen från 1600-talet. De nuvarande dubbeldörrarna tillverkades 1915 efter mönster av ett par äldre, utslitna dörrar som då förvarades i klockstapeln.⁹ De äldre dörrarnas beslag flyttades härvid över till de nya.¹⁰

Ingången mellan långhuset och vapenhuset är utvidgad i senare tid och numera brett rundbågig. Portalöppningen har utåt vapenhuset en spetsbågig omfattningsbåge, inåt långhuset en stickbågig. Den yttre omfattningens spetsbåge, som upptill är avskuren av vapenhusets platta trätak, har ovanför detta bevarats i sitt ursprungliga skick (fig 141). Portalen har varit tresprångig och har på de båda yttre sprången haft målade tegelfogar,¹¹ medan den inre delen varit vitputsad. Vidgningen av portalen har skett genom att de två inre sprången bortbilats.

I södra muren återfanns vid restaurering av kyrkan år 1934 en igenmurad portal, spetsbågig i

stickbågig omfattning, som utgjort korportal i 1300-talskoret. Portalen är sedan restaureringen 1934 framtagen på insidan (fig 215).

Fönster

Kyrkan har på södra sidan tre och på norra sidan två fönster. På södra sidan är de båda östligaste fönstren rundbågiga. De tillkom 1709, då muren genombröts och bjälkar inhöggs (räk). Vid samma tillfälle upptogs också fönstret invid predikstolen på den ursprungligen fönsterlösa norra väggen. På sydväggens insida syns rester efter 1300-talskyrkans ursprungliga spetsbågefönster. Den skrånande smygen till det östligaste av dessa är sedan restaureringen 1934 delvis framtagen (fig 198), medan det närmast åt väster endast markerats i putsen. Ytterligare ett igenmurat fönster finns markerat på södra långhusväggen, omedelbart öster om den västliga valvpilastern. Sydmurens västligaste fönster är troligtvis medeltida men något ändrat i formen. Norra murens västliga fönster upptogs enl A Quist år 1758; någon uppgift om detta har dock inte gått att finna i de bevarade arkivalierna.

1300-talskoret hade i öster ett fönster med spröjsverk av kalksten, av vilket solbänken har bevarats (fig 151). Den låg länge som gravsten på kyrkogården, men är numera placerad i tornrummet. Fönstret har varit indelat i tre lansetter och dageröppningen har haft en bredd av 135 cm. Fönstret togs bort då det Törnflychtska gravkoret tillbyggdes år 1716.¹²

Yttertak

Med undantag av Törnflychtska gravkoret, som har koppartak, har hela kyrkan tak av tjärad spån, senast omlagd 1927 (på tornet 1967). Gravkorets koppartak omlades senast hösten 1972. Räk 1637 omtalar att detta år, den 17:e april »Begynte Gudmund Pedherson Kyrkiobyggiare¹³ Spååna kyrkian. Spik köptes ther till för —27 Daler. Daniel Hansson Arrendator på Häringe. Och begärde —GP för sitt arbete 45Dr. Tiero köpte Sochnen ———4Tr. En t^{na} tiero förährade then ädle och Welb Herr S. B. på Diurnäs». I arkivalierna finns på många ställen uppgifter om reparation och tjärstrykning av spåntaket, bl a lades större delen av taket om 1731–32.

Fig 142. Kyrkan från öster. I förgrunden det Törnflychtska gravkoret. Foto 1972.

The church from E. In the foreground can be seen the Törnflycht memorial chapel.

Torn

Tornet (fig 140, 150) rider på långhusets västra gavelröste. Det har sedan det breddats och höjts sin största utsträckning i norr-söder.

Rummet i bottenvåningen är täckt av ett åtta-delat valv med halvstensribbor som i valvhjässan löper samman i en ring.¹⁵ Varje valvribba korsas nära ringen av ett tvärställt ribbtegel. Valvet vilar i norr på hörnpelare, mellan vilka en smal sköldbåge slagits. Likadana sköldbågar finns också i öster och väster. På södra sidan stöds valvet av det i tornets sydvästra hörn inbyggda trapphuset och av en bred båge som slagits från trapphuset till motsatta väggen. I sydöstra hörnet leder en trappa genom en dörröppning i långhusets västgavel upp till orgelläktaren. Tornbågen, som i förhållande till långhuset ligger förskjuten åt norr, är spetsbågig och har vidgats i samband med valvslagningen. På tornrummets västra vägg finns ett rundbågigt fönster och snett nedanför detta en rundbågig portal (se ovan).

Torntrappan, som är murad av tegel och, i

översta partiet, gråsten, leder upp på valvet. Där trappan slutar finns på västra sidan en tegelmur¹⁶ som är senare än valvet och tydligen tillkommit för att stödja det. Mot norr och väster finns små, fyrkantiga ljusgluggar (70 × 40 cm resp 80 × 30 cm).

Ovan valvet är tornet genom bjälklag indelat i tre våningar, mellan vilka trätrappor leder. På första våningen kan man på östra väggen se utskjutande stenar efter det romanska tornets rivna sydmur, och på några ställen kvaderritsning i putsen. I väster finns ett rektangulärt fönster med svagt skrånande smyg (dageröppningen 85 × 65 cm) och åt söder ett med rak smyg och något välvd översida (65 × 75 cm). Tvärs över tornet i denna våning löper fyra träbjälkar, fästade i murarna med ankarjärn och avsedda att hålla samman tornet i norr-söder resp öster-väster.

Andra våningen har i öster en välvd öppning (175 × 85 cm) in mot långhusvinden, i övriga väderstreck välvda fönsteröppningar, som numera är igenmurade med gråsten. I fönstrens underkant har i norr och söder fästs in en bjälke, som löper

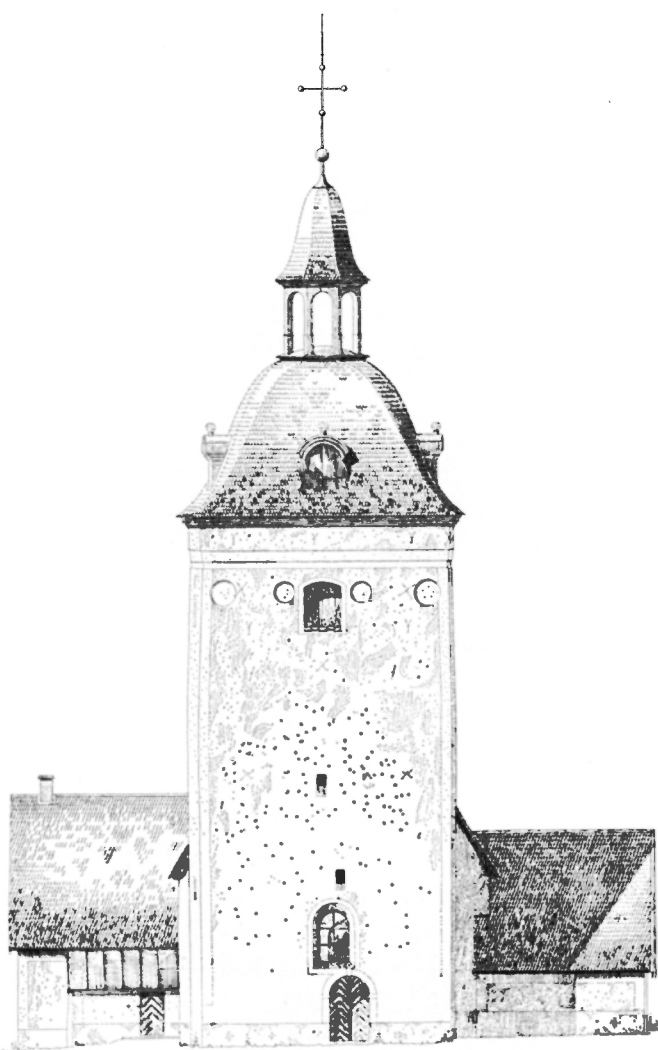

Fig 143. Västfasaden, 1:300. Uppm G W Widmark och E Engell 1917.

W front, scale 1:300.

tvärs över tornet. Rester av två bjälkar som varit infästade i muren syns också på västra sidan. Andra våningens bjälklag befinner sig omedelbart ovanför den nivå där det äldsta tornets mur slutar.

Tredje våningen har numera fyra svagt välvda öppningar med luckor, en i varje väderstreck. På ömse sidor om var och en av dessa öppningar finns två äldre öppningar, igenmurade med gråsten. I öster och väster har dessutom en tredje öppning funnits, på samma plats som den nuvarande.

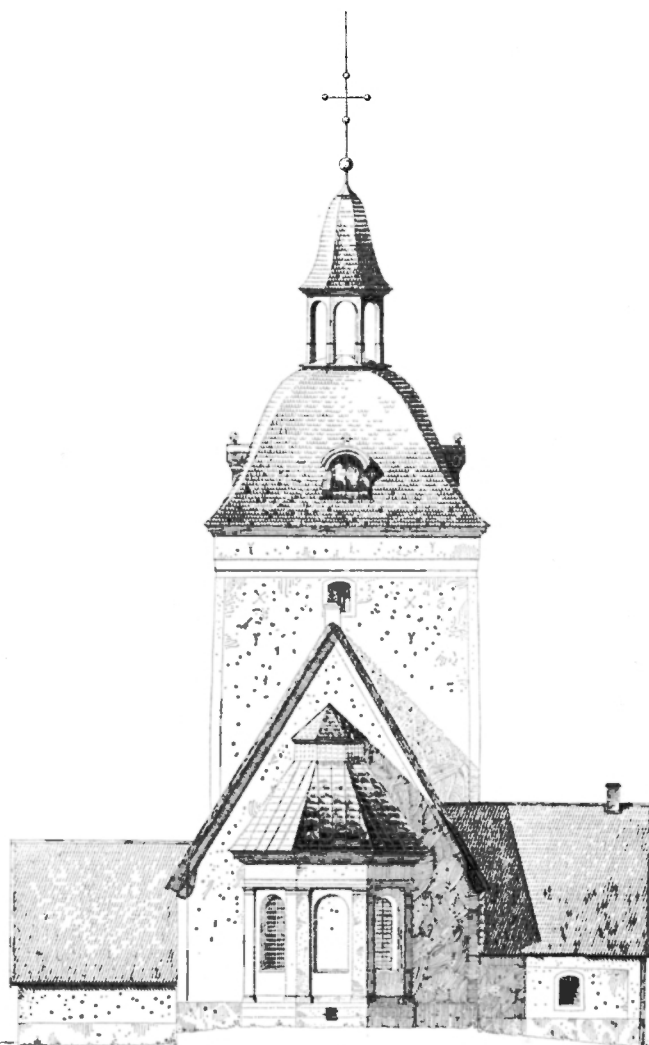

Fig 144. Östfasaden, 1:300. Uppm G W Widmark och E Engell 1917.

E front, scale 1:300.

Öppningarna tyder på att våningen ursprungligen varit klockvåning. Gråstensmuren slutar strax över fönsteröppningarnas nedkant. Ovanför vidtar tegel i munkförband¹⁷ med undantag för några skift gråsten överst under tornhuvan, tillkomna i samband med bygget av huvan i slutet av 1730-talet (räk). De äldre öppningarna är inpassade i tornets tegelornering, som består av fyra cirkelrunda blinderingar på västra sidan och två likadana på södra sidan. Av västsidans blinderingar är de

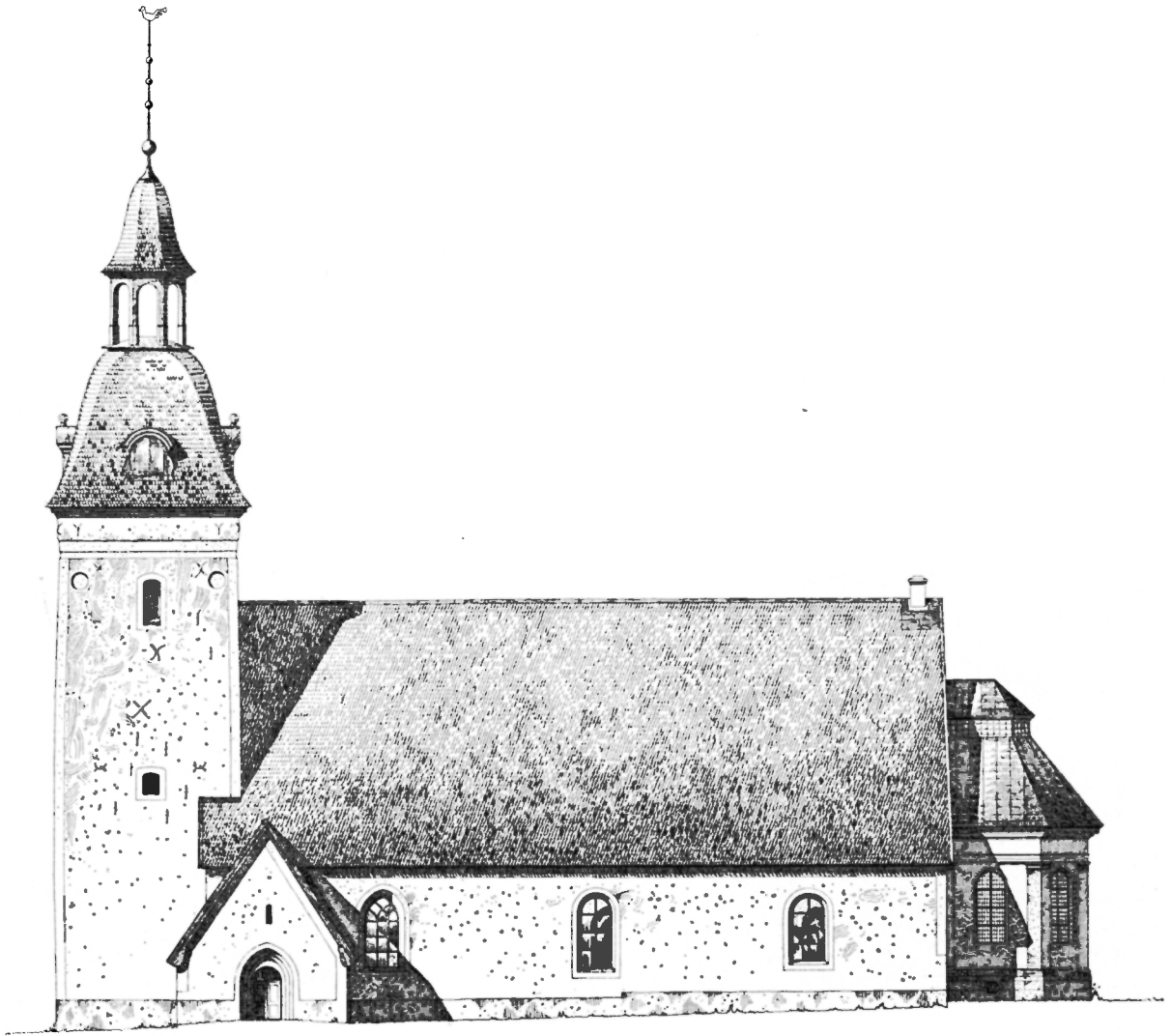

Fig 145. Sydfasaden, 1:300. Uppm G W Widmark och E Engell 1917.
S front, scale 1:300.

inre mindre än de yttre. På Fors' avbildning av kyrkan 1729 saknas helt fönsteröppningar i tornets tredje våning och sydsidan har tre rundblinderingar.

De nu existerande öppningarna har tagits upp då klockorna år 1770 flyttades till tornet från en äldre klockstapel (st prot). Då sprickor började uppträda i tornmuren flyttades åter klockorna år 1794 (st prot), och då inslogs i väggarna de stockar som nu håller samman dem. Rester av den klockstol

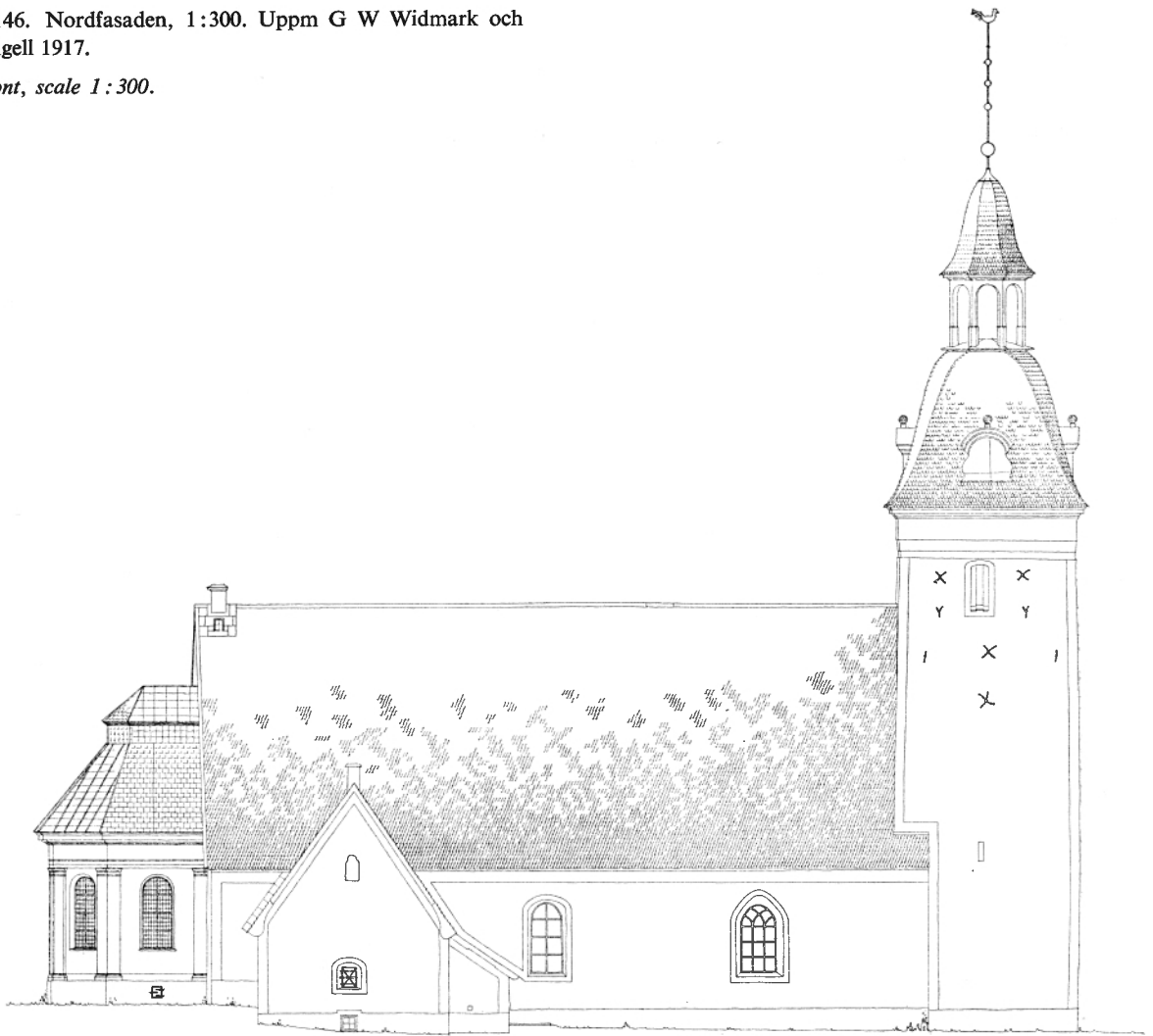
som tillkom 1770 finns ännu kvar, liksom rester av stöd för en äldre tornspira. Tornets nuvarande överbyggnad är en spånklädd huv, försedd med fyra blindfönster och krönt av en lanternin med kors och tupp. En något mindre tupp finns också på långhusets östgavel (fig 152). Redan i räk 1697 omnämns två kyrktuppar, den ena på tornet, den andra på långhusets östgavel. Den på tornet lagades 1736.

Före den nuvarande tornhuvan fanns en hög och

ÖSMO KYRKA

Fig 146. Nordfasaden, 1:300. Uppm G W Widmark och E Engell 1917.

N front, scale 1 : 300.

smal spira som fältmarskalken Gustaf Horn¹⁸ på Hammersta lät uppföra efter sin hemkomst från fångenskap i Tyskland 1634–42.¹⁹ En viss föreställning om dess utseende ger några i träet ristade avbildningar av tornet på en bänkdörr från kyrkan. På Videby mellangård i socknen fanns tidigare ett uthus, byggt av dörrar till en äldre bänkinredning från kyrkan, och på dessas insida förekom en del inskrifter med årtalen 1697, 1701 och 1710, samt kyrktornet, avbildat på olika sätt (fig 154).²⁰ Den av Horn bekostade spiran förstördes 1697 vid ett åsknedslag²¹ och torntaket fick repareras nöd- torftigt. I slutet av 1720-talet byggdes den spira som syns på Fors' avbildning 1729 — den har dock

knappast varit så hög som den återges av Fors. Omkring tio år senare ersattes denna spira med den nuvarande huven.

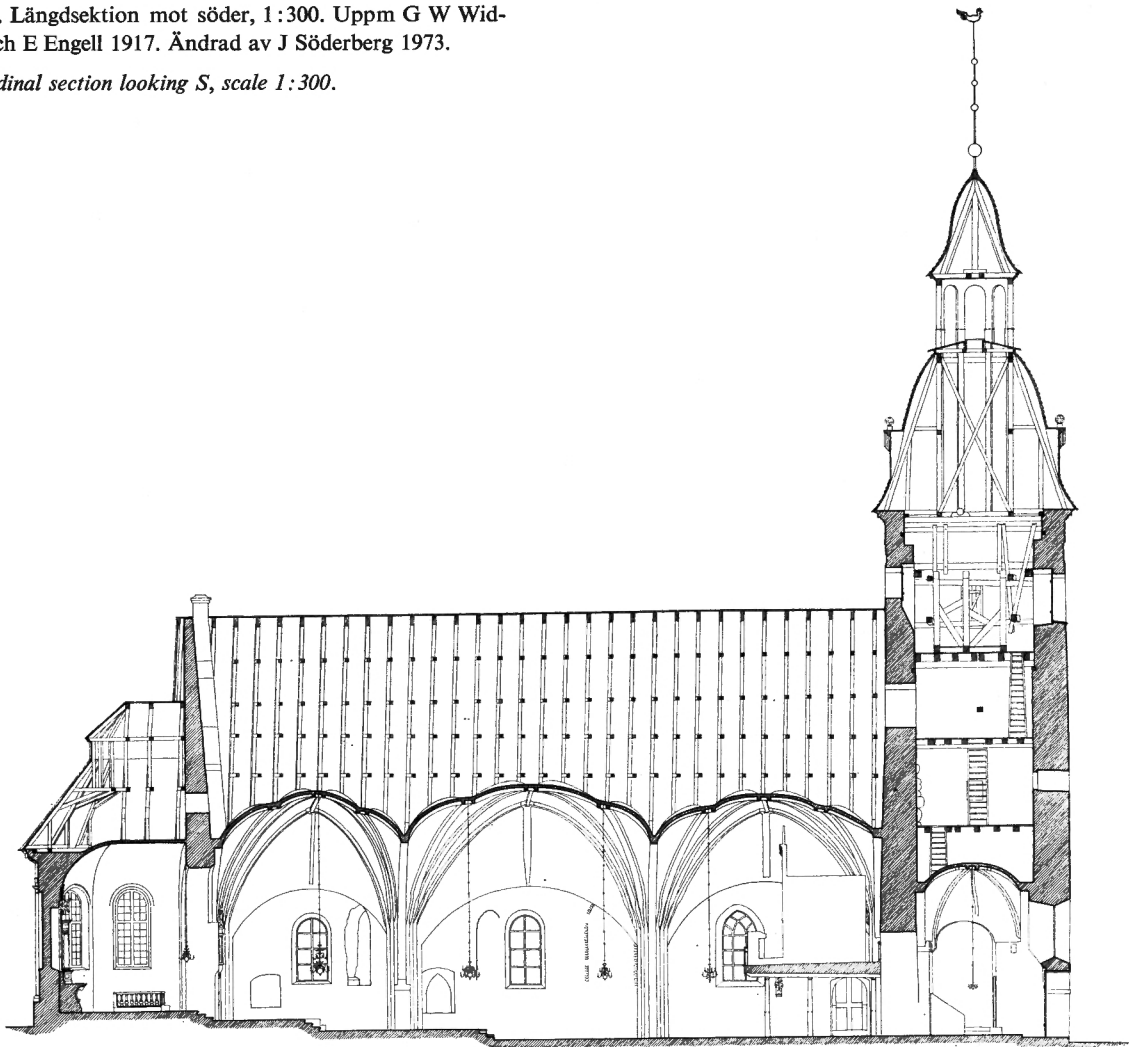
Tornets tegelornering bör återgå på Strängnäs domkyrkas västtorn, sådant det färdigställdes efter en eldsvåda 1473 (SvK Sö 1: 1 s 282 f). Detta stämmer väl med att 1400-talets reparations- arbeten att döma av texten i bevarade avlatsbrev bör ha varit avslutade omkr 1490.

Sakristia

Sakristian (fig 155) uppfördes i samband med att kyrkan under 1300-talet fick sitt nya kor, och ligger i förband med detta. Rummet täcks av ett ur-

Fig 147. Längdsektion mot söder, 1:300. Uppm G W Widmark och E Engell 1917. Ändrad av J Söderberg 1973.

Longitudinal section looking S, scale 1:300.

sprungligt, fyrdelat valv med spetsprofilerade ribbor. Från sakristivinden kan man se att 1300-talskorets norra mur har sparats ur där valvet skulle få fäste. Vinden upplyses av ett litet fönster i norra gaveln. Fönstret har treklöverformig översida och är troligen ursprungligt.

Ingången från kyrkan är rundbågig. Omfattningen utåt kyrkan är av tegel i vendiskt förband²² och är spetsbågig med två språng. Dörren av järn och utvändigt klädd med bräder i vinkelmönster tillverkades enl räk år 1590 och lagades 1773. 1784 kläddes den med plåt på insidan (st prot).²³

På västra sidan har sakristian en utgång mot den förmodligen omkr 1600 uppförda tillbyggnaden —

den s k predikstolsgången. Utgången är rundbågig och kan möjligen vara ursprunglig, men har mera sannolikt tagits upp i samband med tillbyggnaden. Utvändigt är dörren klädd med bräder i vinkelmönster, medan insidan 1784 beslogs med järnplåt (st prot). Insidans beslag är sekundärt använda. De har en ålderdomlig form och kan sannolikt dateras till 1200-talet (fig 156).

På norra och östra väggarna finns fönster, rektangulära i stickbågig omfattning och försedda med järnluckor och galler. Det ena fönstret togs upp 1733 (räk) och 1803 insattes luckor och galler. I arbetena 1733 ingick också att en vinkällare murades under golvet. 1909, när värmeledning

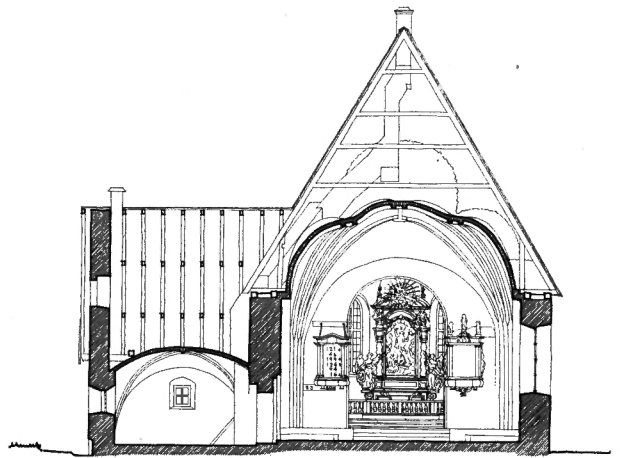
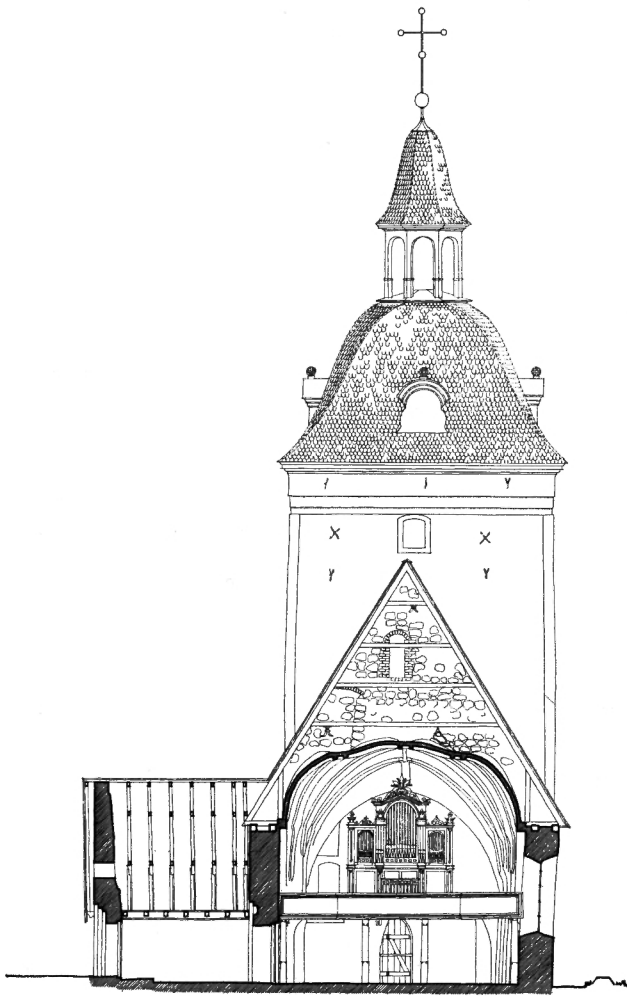

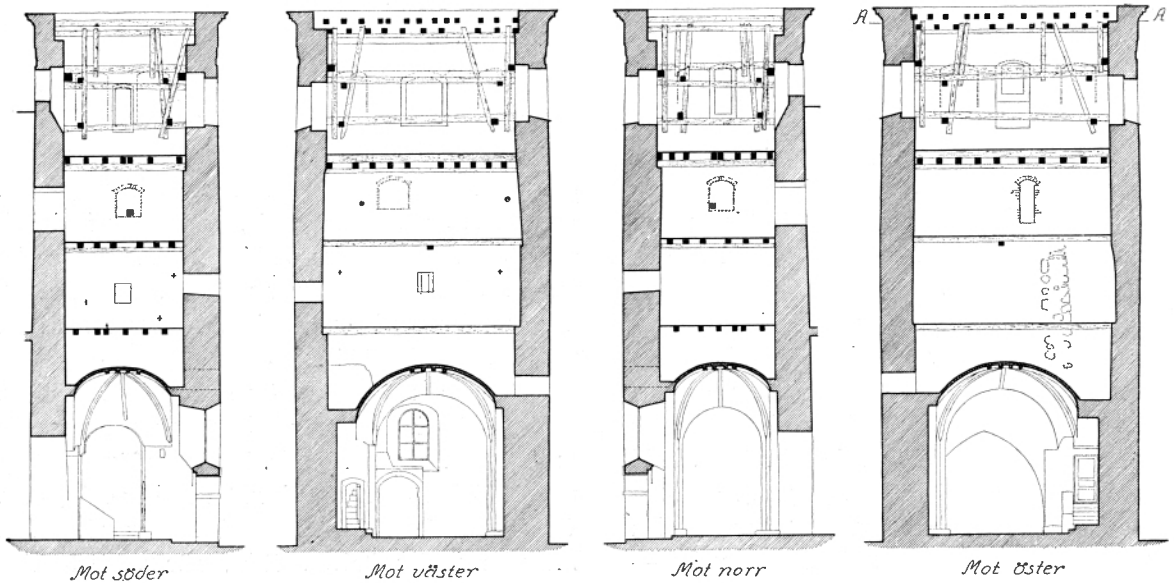
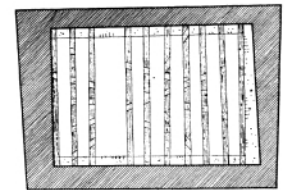
Fig 149. Tvärsektion mot öster, 1:300. Uppm G W Widmark och E Engell 1917.

Cross section looking E, scale 1:300.

Fig 148. Tvärsektion mot väster, 1:300. Uppm G W Widmark och E Engell 1917.

Cross section looking W, scale 1:300.

Man vid A.

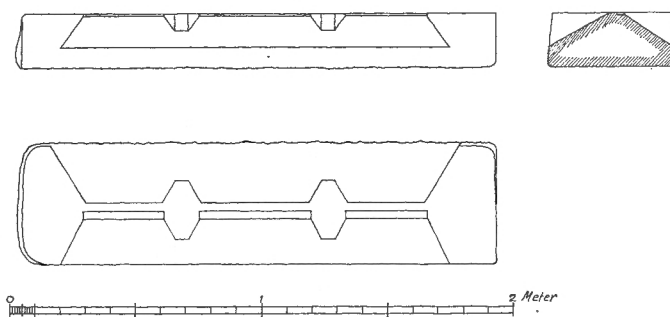

Fig 151. Solbänk till det medeltida korets östfönster. Uppm G W Widmark 1917.

Sun bench belonging to the E window of the medieval chancel.

Fig 150. Nedan t.v. Plan och sektioner av tornet, 1:300. Uppm G W Widmark och E Engell 1917.

Bottom left. Plan and section of tower, scale 1:300.

Fig 152. Kyrktupp på kyrkans östra gavel. Tuschteckning av G W Widmark 1917.

Weathercock on the E gable of the church.

0 ————— 5 DM

Fig 153. Kyrkan från nordöst. Foto 1972.

The church from NE.

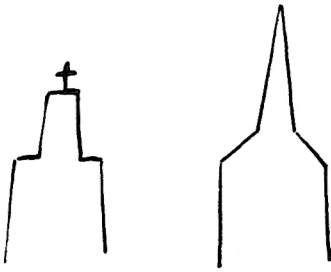

Fig 154. Avbildningar av kyrktornet på bänkdörrar från 1600-talet. Efter skiss av Axel Quist.

Representations of the church tower on pew doors dating from the 17th century. After a sketch by Axel Quist.

lades in under sakristian, befanns att vinkällaren varit belägen under golvet mitt och varit av ganska litet format (bredd 122, djup 140, längd 180 cm). Närmare väggen mot kyrkan fann man under golvet en grav, innehållande ett orört skelett, som låg i öst-väst och var omgivet av en rad tegelstenar.²⁴

Golvet var före 1767 av tegel. Detta år inlades brädgolv och vid samma tillfälle tillkom en kakelugn som senare fick omsättas flera gånger (räk, st prot). 1873 ersattes den med en kamin som fanns kvar till 1909.

Under sakristian befinner sig nu en källare som

fram till 1957 utgjorde värmekammare för den 1909 installerade värmeledningen. Före 1909 då det nuvarande brädgolvet lades var golvnivån i sakristian 23 cm lägre än utanför i kyrkan. Strax vid utgången till kyrkan låg då fyra tegelstenar, 12–14 × 31–33 cm. Vid östra fönstret var en yta, 74 × 100 cm, täckt av tegelstenar 14 × 34 cm och framför dem låg fyra tegelplattor 20 × 20 cm. Detta har troligen utgjort platsen för ett altare. Under fönstret vid norra väggen står sedan 1930-talet ett altare av trä, höjd 103 cm, bredd 112 cm.

»Predikstolsgången»

Sakristians tillbyggnad — den s k predikstolsgången (fig 157) — är uppförd av gråsten och tegel. Den är tillgänglig dels genom den rundbågiga dörröppningen mot sakristian (s 145), dels genom en enkel, rektangulär ingång från kyrkogården på västsidan. I tillbyggnaden finns trappan ner till sakristians källare samt en trappa som via en genombrytning av långhusmuren leder upp i predikstolen. I samband med restaureringen 1971–72 har predikstolen fått uppgång direkt från långhuset och omvägen genom predikstolsgången används inte längre.

Fig 155. Sakristian från nordöst. Foto 1972.

The vestry from NE.

År 1950 inreddes ett toaletterum i predikstolsgångens norra del; plats för detta åstadkoms genom att norra väggen flyttades ut i flykt med sakristians gavel.²⁵ Toaletterummet har dörr både mot predikstolsgången och ut mot kyrkogården.

När tillbyggnaden av sakristian skedde är obekant, men troligen har det varit i samband med uppsättandet av den äldsta predikstolen år 1599. Att tillbyggnaden inte är ursprunglig framgår av att långhusmuren tydligt genombrutits för att åstadkomma uppgången till predikstolen. Enligt räk 1715 reparerades detta år valvet i predikstolsgången. Vid sockenstämma 1746 konstaterades att »utbyggnaden som Formerar emellan Predikstolen och Sacristian är ganska bofällig», och 1749 står: »Som predikstols-gången finnes wara mycket förfallen och sprucken så till hwalf som wäggar. Blef Nämde man Jon Ersson i Åby anmodad om at honom reparera. Hwartil han anslog 1 T^a kalk, samt 2 mans hielp om dagen». Det är ovisst om reparationen blev utförd, ty 1765 beslöt sockenstämman »att gången till Predikstolen skall rifwas, utbyggas större, hwälfas och uti utbyggningen göras en kiällare til at förwara Mässewinet uti». Den vinkällare som redan fanns i sakristian skulle

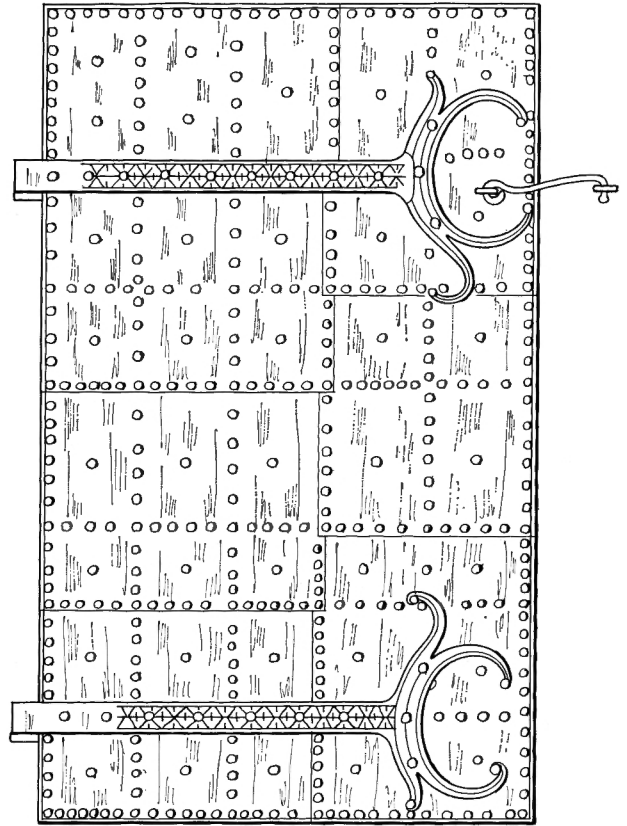

Fig 156. Järnbeslagen dörr i sakristian med sekundärt använda medeltida gångjärn. Uppm J Söderberg 1973.

Iron-bound door in the vestry, with medieval hinges used secondarily.

Fig 157. Sakristian och predikstolsgången från nordväst. Foto 1972.

Vestry and pulpit aisle from NW.

fyllas igen med grus »hälst then medelst sin fuch-tighet är skadelig för kyrkans skrud». Arbetet utfördes 1767. Möjligen har man, som sockenstämman beslut antyder, helt rivit och återuppfört tillbyggnaden. Vinkällaren var endast en liten tegelmurad grop som togs bort i samband med att värmekammaren anlades under sakristian år 1909.

Vapenhus

Vapenhuset (fig 140) på södra sidan av kyrkan har anlagts så långt åt väster som varit möjligt. Om det ligger i förband med långhuset går nu inte att avgöra. Västmuren ligger inte i flykt med långhusets västgavel utan skjuter med större delen av sin bredd utanför gaveln. Ingången från kyrkogården är rundbågig med tresprångig, spetsbågig omfattning på utsidan. Den nuvarande dörren är klädd med snedställd träpanel och insattes 1934. I gaveln mot kyrkogården finns en långsmal, rundbågig ljusglugg in mot vapenhusvinden. Rummet täcks av ett platt trätak, vilket inte är medeltida, men sannolikt motsvarar det ursprungliga tillståndet.

Det nuvarande taket skär över omfattningsbågen till portalen mot långhuset. Spår av valv saknas och inte heller kan det platta trätaket ha legat nämnvärt högre än nu eftersom murarna ovanför inte visar några spår av att ha varit godsida. Golvet består sedan restaureringen 1972 av kalkstensplattor och av äldre gravstenar. Utmed östra väggen åstadkoms vid samma tillfälle ett förvaringsutrymme genom uppsättande av en skärmvägg av trä med skjutdörrar.

Törnflychtska gravkoret

Gravkoret, vilket samtidigt utgör högkor för kyrkan, uppfördes 1716 av putsat tegel på en drygt meterhög sandstenssockel (fig 142). Murarna är utvändigt avfärgade i vitt med pilastrar i mörk ockrafärg. Yttertaket är täckt med kopparplåt, senast omlagd 1972. Att det även ursprungligen haft plåttak framgår av äldre sockenstämmoprotokoll.

Kommerserådet Olof Törnflycht hade tidigt haft planer på att donera ett kor till kyrkan, men vid hans död 1713 hade ännu inga byggnadsarbeten påbörjats. Istället blev det änkan, Margareta Törnflycht, som lät utföra arbetet tre år senare. Kristi

Himmelsfärdsdag 1717 invigdes gravkoret och Olof Törnflychts stoft kunde gravsättas i familjegraven under golvet.²⁶ Koret har åttkantig plan och öppnar sig mot medeltidskyrkan med en rundbåge. Mot söder och sydöst resp mot norr och nordöst finns rundbågiga fönster med små, blyinfattade rutor. Golvet, som ligger tre steg högre än högsta avsatsen i medeltidskyrkan är utanför altarringen av grå och innanför av svarta och vita kalkstenplattor.

Rummet täcks av ett valv som 1873 målades av artisten B P Hedlund, och som föreställer stjärnhimlen. Väggarna under valvet är målade i ljust gulbrunt.²⁷

Interiör och valv

Interiören i långhuset och det medeltida koret (fig 158–159) präglas av kalkmålningarna, som helt täcker valven och delvis också väggarna. Kyrkorummet är indelat i tre travéer med var sitt stjärnvalv. Valven vilar på profilerade murpelare mellan vilka sköld- och gördelbågar slagits. Sköldbågarna är stickbågiga medan gördelbågarna är högre och svagt spetsbågiga. Valven är försedda med ribbor av fyrsidig genomskärning, i de båda västligaste huvudsakligen helstensribbor, i det östligaste enbart halvstensribbor. Samtliga valv är utformade som s k ringvalv — en valvtyp som dateras till medeltidens slut och som finns representerad i många kyrkor i Mellansverige och Finland.²⁸ Av skäl som behandlas närmare i samband med kalkmålningarna bör valven i Ösmo ha slagits före 1470 och utgör i så fall ett tidigt exempel på valvtypen. De är konstruerade så att västra delen är något lägre än den östra, vilket ger ett intryck av att valven blir allt högre mot öster. En stegring mot öster skapar också de olika golvnivåerna — golvet höjer sig från västpartiets mittgång i tre avsatser upp mot högkoret.

I 1300-talskorets sydöstra hörn finns i södra muren en nisch, som av den sneda formen att döma ursprungligen sträckt sig längre åt väster. Troligen har den varit avsedd som sittnisch eller utgjort platsen för ett skåp. På sydmuren längre åt väster finns den delvis framtagna smygen till ett av korets ursprungliga fönster och den framtagna omfattningen till en ursprunglig korportal (se ovan).

Fig 158. Interiör
mot öster. Foto
1972.

Interior looking E.

Fig 159. Interiör
mot väster. Foto
1972.

Interior looking W.

Golv

Golvet i kyrkan höjer sig åt öster i tre avsatser fram mot det Törnflychtska gravkoret, som har den högsta golvnivån. I gravkoret är golvet, som nämnts, lagt av grå kalkstensplattor och innanför altarringen av svarta och vita kalkstensplattor. De sistnämnda härrör från korets byggnadstid, medan de grå plattorna, vilka också använts i medeltidskyrkans kor, tillkommit senare. I långhusets mittgång består golvet sedan 1934 av tegel och äldre gravstenar; i bänkkvarteren är golvet av trä. Vapen-

huset har sedan restaureringen 1971–72 golv av äldre gravstenar och rektangulära kalkstensplattor som också använts i långhusets västligaste del och delvis i tornrummet. Tornrummet har i övrigt golv av tegel och gravstenar. Flera av de äldre gravstenarna flyttades in i kyrkan från kyrkogården år 1878, då trägolv lades i bänkkvarteren. Gravstenarna lades i gångarna och mellanrummen fylldes ut med plansten. 1901 inlades nytt trägolv som fanns kvar till 1934.

Byggnadshistoria

»Ödsmo kyrcka ligger på en hög backe belägen 5 mihl ifrån Stockholm uti Södertörn; är en ibland de wackreste kyrckor uti Södermanland. Tilförenehär har allenast warit en liten Träkyrckia, af några finnar upbygd, som här vid siökanten satt sig neder och rögd af skogen, hwaraf denna kyrcka sedan med hela socknen haft sin namn. Sedan i senare tider de swenske rymdt in thenna församlingen hafwer de i 15. Seculo fått Påfwens Sixti tilstädelse bref att bygga ther en stenkyrcka med många indulgentiers tilstädelse, för them som rikeligen ther til wille uplåta sina händer. Brefwena finnas ännu in originali uti kyrckan, och hafwer iag för deras ålder skull dessa allenast uttälka kunnat.» Ovanstående citat är hämtat från Johan Fors, som på sina resor bland Södermanlands kyrkor besökte Ödsmo 1729.²⁹ Efter citatet följer lydelsen av två avlatsbrev som Fors har läst i kyrkan. I Peringskiölds Monumenta finns en avskrift av ett av de av Fors lästa breven, och dessutom av fyra andra, som alla är av stort intresse för kyrkans byggnadshistoria under 1400-talet.

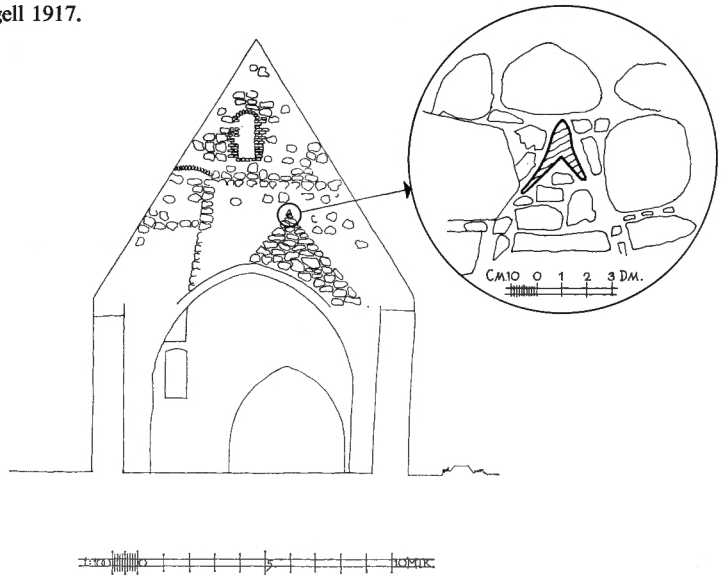
Om det ligger någon sanning i uppgiften om att den nuvarande kyrkan föregåtts av en träkyrka är inte längre möjligt att avgöra. Att däremot stenkyrkan inte — som Fors antagit — i sin helhet uppförts under 1400-talet blir snart tydligt om man undersöker byggnaden. Utifrån betraktad ter sig Ödsmo kyrka frånsett gravkoret i öster som ett enhetligt byggnadsverk. Ett invändigt studium visar att

kyrkan i själva verket är resultatet av flera medeltida byggnadsetapper. Redan tornbågens mot norr förskjutna läge gör det sannolikt att det funnits en äldre och smalare kyrka. Då man kommer upp på kyrkvinden framträder spåren efter denna romanska kyrka mycket tydligt. På långhusvinden avtecknar sig i skiljemuren mellan torn och långhus takfallet till den stenkyrka som varit den första på platsen (fig 160). Ett stycke av den i ek skurnanockåsen är bevarad på ursprunglig plats (fig 161). Nockåsen är av samma 1100-talstyp, som är känd från Kumlaby kyrka på Visingsö.³⁰ Utanför konturen av takfallet syns östsidan av det torn, som tillhört den romanska kyrkan och som varit ganska starkt avsmalnande uppåt. Tornets sydöstra hörn framträder mycket tydligt och visar att det har haft en nedre utvändig bredd av omkr nio meter. Att döma av de bevarade resterna har tornet rest sig 110 cm över det dåvarande långhusets gavelspets. Att tornet — i motsats till vad tidigare antagits — bör vara sekundärt fogat till det äldsta långhuset, visas av att det bevarade stycket av nockåsen går i det närmaste tvärs igenom skiljemuren mellan långhus och torn. Gavelröstet ligger heller inte parallellt med den omgivande tornmuren, utan skjuter ut något på norra sidan.

Från tornets vind syns i första våningen rester av detta torns sydmur i form av utskjutande stenar, och nere i kyrkan syntes före restaureringen 1971–72, söder om den nuvarande tornbågen, en fram-

Fig 160. Långhusets västgavel, 1:300. Uppm E Engell 1917.
Kompl av J Söderberg 1973.

W gable of nave, scale 1:300.

skjutande sten, som möjligen tillhört grunden till det romanska långhusets sydmur.³¹ Tornbågen, som nu i bredd mäter nära fem meter, har säkerligen vidgats i samband med att tornet senare breddades.

Inga inventarier har bevarats från den romanska kyrkan, och det kvarvarande murverket ger knappast tillräckliga hållpunkter för en närmare datering av kyrkobygget. En bearbetad sandsten som är insatt i sydmuren och synlig från vapenhusvinden har sannolikt tillhört den äldsta kyrkan. Det bevarade stycket av nockåsen har, som nämnts, en form som synes tillhöra 1100-talet, en datering som bestyrks av att tornet inte är ursprungligt. Hur den äldsta kyrkans kor sett ut vet man inte — senare tiders gravläggningar i kyrkan har avlägsnat alla spår efter dess murar. Däremot kan man med en viss sannolikhet förmoda att långhuset haft öppen takstol. Murverket i röstet är omsorgsfullt utfört, och spår av puts, visserligen grov, finns ända upp till röstets spets.

1300-talet

Under högmedeltiden har den äldsta stenkyrkan blivit för trång och utvidgats åt öster. Det romanska koret revs och tillbyggnaden lades i flykt med norra långhusmuren, som höjdes med knappt två meter. På murens utsida är det äldre långhusets höjd synlig

som en avsats i putsen och man kan också — om än mindre distinkt — på ett avstånd av omkr 13 meter från det nordvästra hörnet ana en gränslinje mellan långhuset och tillbyggnaden åt öster. Sakristian i

Fig 161. Nockås från den romanska kyrkan, inmurad i långhusets västgavel. Foto R Bennett 1973.

Ridge beam from the Romanesque church, now built into the W gable of the nave.

Fig 162. Konturen av 1300-talskorets trävalv i treklöverform, synlig från långhusvinden. Foto 1972.

Outlines of a wooden vault in the 14th century chancel, in the form of a trefoil, visible from attic of the nave.

nordöst är samtidig med tillbygget, vilket framgår av att muren mot koret sparats ur för att ge fäste för valvet (synligt från sakristivinden). Det nya koret fick en utvändig bredd av 12 meter, drygt två meter mer än det romanska långhusets yttre bredd. Det täcktes av ett högt trävalv i treklöverform, vars kontur man ännu kan se från vinden, omgivande en välbevarad putsyta på skiljemuren mot det Törnflychtska gravkoret (fig 162). Östgaveln hade ett tredelat fönster med spröjsverk av kalksten (se s 140).

Det har tidigare antagits att en del av det romanska långhuset fått stå kvar efter 1300-talets utvidgning och att kyrkan alltså under högmedeltiden förenat ett trångt romanskt långhus med ett betydligt högre och bredare gotiskt kor. Vad som främst skulle tyda på detta är att spår efter det nämnda treklövervalvet saknas på västra gaveln, där det omsorgsfullt murade gavelröstet från den äldsta kyrkan omges av ett ganska vårdslöst murverk med rå yta. Först under 1400-talet skulle det äldsta långhusets sydmur ha rivits och flyttats ut i flykt med kormuren. En analog byggnadshistoria är inte känd från någon annan sörmlandskyrka,

men på Gotland finns exempel på kyrkor där ett bredare och högre gotiskt kor fogats till ett romanskt långhus (Källunge, SvK Go II s 207; Garde, SvK Go V: 3).

I Södermanland tycks regeln istället ha varit att utbygget åt öster gavs samma bredd som det äldre långhuset, så t ex i Hammarby, Kjula, Södertälje, Torsåker, Vallby, Årdala och Överselö kyrkor.³² I det fall man ville göra koret bredare revs först det äldre långhusets sydmur och kyrkorummets västparti breddades samtidigt med korbygget. Så har skett i Frustuna, Salem och Sorunda kyrkor (SvK Sö III: 1), och vissa omständigheter tyder på att också Ösmo kyrka kan ha utvidgats enligt detta schema.

Tyvärre har inga byggnadshistoriska undersökningar ägt rum vid de tillfällen då kyrkans utvändiga puts reparerats,³³ vilket omöjliggör en säker bedömning av hur kyrkan utvidgats på södra sidan. Om man — som hittills — antar att det skett i två etapper, har man anledning att vänta en skarv i högmurens remstycken mellan 1300-talets kor och den senare utflyttade långhusmuren. Ungefär mitt för den vertikala gräns, som kan anas i nordmuren, är sydmurens båda remstycken skarvade (13,5 meter från sydvästra långhushörnet). Det yttre remstycket är på normalt sätt skarvat halvt i halvt, i fråga om det inre ligger stockändarna stumt mot varandra. Dessutom är här den bjälke som ligger öster om skarven av klenare dimension och förefaller äldre än övriga bjälkar. På motsvarande plats på norra högmuren finns ingen skarv i remstyckena vilket borde vara att vänta med tanke på att den äldre delen av muren om det romanska långhuset verkligen fått behålla sin ursprungliga bredd knappast kan ha höjts förrän i den senare byggnadsetappen. Tyvärr reduceras den betydelse man kan ge skarven i sydmurens remstycken av en uppgift i räk 1731–32 om att 5 Lisp. järn inköpts att »slå öfwer dhe insatta Nya och skarfvede Stora Biälkar på Kiörkomuren som Högbennorna stå uppå».

Om man ändå antar att detta är platsen för 1300-talskorets sydvästra hörn, kommer det västligaste av sydmurens igensatta fönster att tillhöra den senare utflyttade långhusmuren. Fönstret har dock uppenbarligen murats igen på grund av att det delvis döljs av valvet, vilket inte gör det rimligt att

det tillhör 1400-talets byggnadsetapp. Visserligen har det östligaste av de igensatta sydfönstren fungerat även efter välvningen trots att det avskärs av en sköldbåge (smygen har kalkmålningar som är samtida med valvmålningarna), men det är i detta fall en ganska liten del av fönstrets omfattning som dolts.

3,5 meter väster om den ovannämnda skarven är sydmurens remstycken på nytt skarvade. Här är alla bjälkarna av samma dimension och skarvarna gjorda halvt i halvt. Antar man att detta är det sydvästra kornhornet kommer samtliga tre igenmurade fönster att tillhöra 1300-talsbygget.

Om vapenhuset ligger i förband med långhuset är för närvarande inte möjligt att avgöra. Att det platta innertaket skär av bågen till portalen mot långhuset tyder närmast på att vapenhuset skulle vara sekundärt. Man måste annars förklara detta med att vapenhuset varit avsett att välvas, men att välvningen aldrig kommit till utförande. Den del av portalen som bevarats i ursprungligt skick motsäger inte att den kan vara samtida med 1300-talskoret.

En annan egendomlighet är vapenhusets långt åt väster förskjutna läge och det är också förvånande att sydmurens igenmurade korportal ligger så långt åt väster att den efter välvningen befinner sig i mellersta travén. Detta skulle kunna förklaras med att man anpassat sig till långhus- resp korportal i den romanska kyrkan, som i så fall fått stå kvar under utvidgningen, till dess byggnadsarbetena slutförts.

1400-talet

Att Ösmo kyrka under loppet av 1400-talet genomgick en omfattande reparation och ombyggnad är, som nämnts i inledningen, dokumentariskt belagt. Välvningen av långhus och kor samt valvens och väggarnas prydnad med kalkmålningar tillhör denna byggnadsperiod. Om långhuset redan då fått sin nuvarande bredd är som ovan framgått inte möjligt att säkert avgöra. Har det breddats redan under 1300-talet kan man inte heller utesluta att vapenhuset kan ha uppförts under den tidigare perioden³⁴ — det har i så fall haft öppen takstol eller ett trävalv.

Breddningen åt söder av tornet, som också

höjdes och försågs med ett blinderingsprytt tegelkrön, har troligtvis ingått i 1400-talets ombyggnadsarbeten — inte heller här kan man dock vara helt säker. I juni månad 1601 skriver nämligen prosten Jacobus Erici Stockholmensis³⁵ i ett brev till tre tjänstemän vid Kammaren följande: »... then 1 Junij, när Iagh prowesteting hölt uthi Östmo Soken, begärade Bönderne thär sammestädz, att Iagh wille gifwa them en förschrift till E. W: och W: samtligan, om the två t^{nor} sädh som till kyrkiebygningen förordnat war, och Anno 1600, blef igenkallatt. Men efterthett the samme tijdh hade en stoor bygning förhanden, kunde the utan thenne hielpen henne icke fulkomna förty the hafwe ifrån grunden upmura låtit en fierdepart aff kyrkietornet, huilkett ellies hade omkulfallit och giordt större schada och omkostnatt.»³⁶

Ivar Schnell har tolkat de i brevet nämnda byggnadsarbetena som gällande tornutvidgningen, vilken i så fall inte skulle ha skett förrän kort före 1600.³⁷ Det förefaller kanske sannolikare att uppfatta ordalagen i brevet som gällande en reparation. Passusen »... huilkett ellies hade omkulfallit ...» tyder på en reparation av något befintligt. Man bör också hålla i minnet att brevet skrivits för att utverka en förmån och att det i sammanhanget är naturligt om omfattningen av arbetena överdrivits. Hade dessa verkligen gällt breddning av tornet, påbyggnad till nästan dubbel höjd och slutligen välvning av tornrummet förefaller brevetts formulering snarast tilltagen i underkant. Tornets tegelpartier är murade i munkförband och tegelmått och fogstrykning motsäger inte en datering till slutet av 1400-talet.

Å andra sidan ger räk 1599 besked om att det verkligen varit omfattande byggnadsarbeten som då ägt rum på tornet. Här uppges att »Michel murmestare för kyrkethornet bygdes, gafs i betaln.. bygningsSeden —4sk». Fyra skeppund säd (= omkr 680 kg) bör vid denna tid ha kostat omkr 50 mark, en ganska betydande penningssumma, i synnerhet som det gäller enbart murmästarens lön. Socknens bönder kan vid en tornreparation ha ålagts att lämna dagsverken utan ersättning. Som jämförelse kan nämnas att Caspar snickare, som samma år levererade en predikstol till kyrkan (se nedan), i arbetslön erhöi 10 daler (=44 mark).³⁸

Fig 163. Avlatsbrev för Ösmo kyrka, utfärdat av Strängnäs-biskopen Johannes Magni år 1466. I ULA. Foto UUB.

Letter of indulgence for Ösmo Church, issued by Johannes Magni, Bishop of Strängnäs, in 1466.

Före mitten av 1470-talet kan tornets övre delar under alla omständigheter inte ha tillkommit med tanke på beroendet av Strängnäs domkyrkas torn, som det utformades efter 1473. Att tornet i Ösmo reparerats flera gånger omvittnas av de bjälkar som håller samman murarna i de övre våningarna. Den stödmur för valvet, som befinner sig där torntrappan slutar (se s 141) kan eventuellt ha samband med de arbeten som åsyftas i brevet av år 1601.

Om gången av 1400-talets restaurering av kyrkan i Ösmo lämnar de i inledningen nämnda avlatsbrevens vissa upplysningar av intresse. Brevens har tidigare utförligt diskuterats av Ingeborg Wilcke-Lindqvist i en uppsats av vilken det följande utgör ett referat.³⁹ För brevens fullständiga lydelse, se bilaga II.

Det äldsta av breven, daterat 1434, har lästs av både Peringskiöld och Fors. Det är utfärdat i Vordingborg av ett antal församlade nordiska och tyska biskopar. Brevet utlovar 40 dagars avlat åt dem som vallfärdar till Ösmo kyrka i Strängnäs stift, bevistar dess gudstjänster, deltar i processionerna runt dess kyrkogård, eller på något sätt är behjälpliga med att bygga kyrkan och förbättra dess prydnader (*seu qui ad fabricam ejusdem predictae ecclesie et ornamenta ejus melioranda manus quoslibet porrexerint adjutrices*). I marginalen är antecknat: »*Nicolaus Aerengislasson*⁴⁰ miles de Hamarsta et

*Johannes Fredebern*⁴¹ de Körunda procurarunt hanc. Orate pro eis.» Riddaren Nils Erengislasson, som förde det på längden tudelade Natt och Dagvapnet, ägde Hammersta i Ösmo socken. Johannes Fredebern, som i ett dombrev av 1438 av riksrådet kallas »riksens oc var scriffuare», ägde Körunda i samma socken. Det förefaller som om dessa båda sockenbor har utverkat brevet för att skaffa medel till en större reparation av kyrkan.

Arbetena kom att dra ut på tiden. I det näst äldsta brevet, daterat 1466 och ännu bevarat (fig 163) ger Strängnäs-biskopen Johannes Magni 40 dagars avlat åt dem som på vissa uppräknade högtidsdagar besöker kyrkan och åhör gudstjänsten där eller som är behjälpliga med att bygga eller fullborda kyrkan eller att anskaffa prydnader eller ljus till densamma (*uel ad eius fabricam uel consummacionem ornamenta aut luminaria manus porrexerint adiutrices*). Brevet är utfärdat i Ösmo kyrka, där biskopen sannolikt varit för en visitation eller eventuellt en invigning. Helt avslutad kan dock reparationen knappast ha varit, eftersom det alltjämt talas om kyrkans »uppförande» (*fabricam*), nu med tillägg av »fullbordande» (*consummacionem*).

Det tredje brevet är utfärdat i Stockholm 1470 av biskoparna i Strängnäs, Västerås och Åbo. Det har i stort sett samma lydelse som brev nr 2 och i

fråga om hjälpen till kyrkan används samma uttryck.

I det fjärde av de av Peringskiöld lästa breven, daterat 1489, ger Strängnäsbiskopen Kort Rogge 40 dagars indulgens åt dem som på vissa uppräknade högtidsdagar bevisar gudstjänsten i kyrkan, knäböjande vid dess altaren höjer böner för rikets fred, lugn och ostörda lycka (*coram altaribus singulis in ea flexis genibus pro pace, tranquillitate regni et nostro statu felici et quieto preces devote fuderint*) eller som är behjälpliga att bygga, underhålla och fullborda kyrkan (*vel ad ejus fabricam, substitenciam et consummacionem manus quoslibet porrexerint adjutrices*). Genom att ordet »underhåll» inskjutits mellan »uppförande» och »fullbordande» får man här ett intryck av att restaureringen var i stort sett avslutad då brevet utfärdades.

Det femte brevet, givet i Stockholm 1509 av ärkebiskopen och av biskoparna i Skara, Strängnäs, Västerås, Växjö och Åbo, lämnar 40 dagars avlat åt dem som tänder ljus framför relikier och helgonbilder i Ösmo kyrka eller på olika sätt förser kyrkan med böcker, kalkar och annat dylikt. Kyrkan tycks nu inte bara ha stått färdig utan också redan ha anskaffat den väsentliga utsmyckningen.

Av de brev som avskrivits av Peringskiöld förefaller det sålunda som om kyrkoreparationen börjats omkring 1434 och varit i stort sett färdig först på 1480-talet. Antagandet får stöd av det andra av Fors avskrivna brevet — okänt för Peringskiöld. Brevet är utfärdat i Rom 1480 av ett antal kardinaler och ger 100 dagars avlat åt dem som vallfärdar till Ösmo kyrka. De i sammanhanget intressanta delarna av brevet lyder i översättning: »... i det vi alltså önska att sockenkyrkan Ösmo i Strängnäs stift må hedras med tillbörliga äresbetygelser och av de kristtrognas samfällt vördas, och med hänsyn till själva byggnaden på lämpligt sätt repareras och underhållas, samt lämpligen smyckas med böcker, kalkar, ljus och andra kyrkoprydnader, och att kulten må utökas därstädes, och att de kristtrognas desto ivrigare må strömma till kyrkan i fromt syfte och vara behjälpliga angående hennes reparation och andra tjänster... efterskänker alla vi ovan nämnda kardinaler, bevekta av ödmjuka böner från vår i Kristus älskade Gunnilis

Hesberni från sagda stift, barmhärtigt i Herren 100 dagars ålagd botgöring åt alla kristtrognas män och kvinnor, som ... lämnar bidrag till kyrkans stöd och underhåll, som ovan beskrivits ...» (*cupientes igitur ut parochialis ecclesia Ödsma, Stregnensi(s) dioeceseos, frequentati (frequentetur) congruis honoribus, et a Cristifidelibus jugiter veneretur, ac in suis structuris et edificiis debite reparetur, conservetur ac manuteneatur, nec non libris, calicibus, luminaribus et aliis ornamentis ecclesiasticis decenter muniatur, in ea quoque cultus augeatur divinus, et ut Christifideles ibi eo libentius devotionis causa confluant ad illam, et ad reparationem et alia opera praemissa manus promptius porrigant adjutrices, ... omnibus ac singulis utrisque sexus Christifidelibus ... qui ... ad fulcimentum, conservationem et manutentionem hujusmodi manus porrexerunt (porrexerint) adjutrices, ut profertur, nos cardinales praefati ... quibus id fecerit (fecerint) supplicationibus humilibus dilecte nobis in Christo Gunnilis Hesberni mulieris dictae dioeceseos inclinati centum dies de invictis (iniunctis) eis poenitentibus misericorditer in Domino relaxamus ...*).

Av brevet tycks framgå att kyrkoreparationen år 1480 inte varit slutförd, men att man tillgripit en kraftåtgärd — 100 dagars indulgens utlovas mot de vanliga 40 — för att kunna slutföra arbetet. Att brevet givit avsett resultat visar ett flertal bevarade inventarier från 1400-talets slut. Vem den Gunhild Esbjörnsdotter som utverkat indulgensen har varit är inte fullt klarlagt,⁴² men kanske är det hon som från Rom fört med sig de italienska 1400-tals-textilier som kyrkan ännu har i behåll.

Senare förändringar

Huvuddelen av de förändringar som kyrkan genomgick under 1600–1800-talen har berörts ovan i samband med byggnadsbeskrivningen. 1599 tycks en större reparation ha ägt rum, då arbeten utfördes på tornet och en predikstol anskaffades. Vid samma tid tillkom förmodligen sakristians tillbyggnad — den s k predikstolsgången. Kanske skedde detta år 1601, då tegel inköptes (räk). 1639 reparerades tornet och 1643–45 uppsattes att döma av räkenskaperna den av fältmarskalken Gustaf Horn skänkta tornspiran (se s 144). Under senare delen av 1600-talet, för vilken tid räkenskaper saknas,

Fig 165. T h. Interiör
mot öster omkr
1900. Foto i ATA.

*Right. Interior looking
E, c 1900.*

Fig 164. T v. Interiör
mot öster före 1892.
Foto i ATA.

*Left. Interior looking
E, prior to 1892.*

har de viktigaste förändringarna varit uppsättandet av den nya predikstolen och anskaffandet av en ny bänkinredning på 1650-talet. 1697 förstördes tornspiran av ett åsknedslag och var inte slutgiltigt ersatt förrän i slutet av 1730-talet. 1727 rappades och vitlimmades kyrkan utvändigt. På 1760-talet ombyggdes predikstolsgången och sakristian reparerades. 1770 vitlimmades kyrkans valv och väggar på föranstaltande av dåvarande patronus, Axel Wrede Sparre,⁴³ som också genomdrev att kyrkklockorna skulle flyttas till tornet ifrån en äldre klockstapel. Samma år slöts kontrakt med murmästaren Johan Christian Herrman och byggmästaren Sebastian Jacob i Stockholm. Jacob skulle svara för den nya klockstolen medan Herrman åtog sig att mot 3 000 daler kmt »Uti Kyrkornet mura alt hvad som behöfves vid Klockornes och Stohlens insättning därst., gjöra Fyra Torngluggar af den högd och bredd, som uti thes Förslag finnes utsatt, samt bota Tornmurens refvor, afrappa, huitlimma, putsa och förbättra honom hel och hållen ifrån ofvan till nedan.»

Vid sockenstämman 16/12 1770 anfördes en rad anmärkningar mot det arbete som Herrman och hans gesäller utfört. Murmästaren hade då fått ut

2 000 daler av arvodet och församlingen vägrade att utbetala återstoden med hänvisning bl a till »at Herman icke till alle delar fullgjordt hvad han uti sin underskrefne Förbindelse skrift utlofvat, i det at han icke hafver gjort Torngluggarna så stora som de bordt wara, och han sjelf i Förslaget utsatt: icke gifvit hörnen af Tornet de ornamenten, som i hans Ritning finnes tecknade» etc. Rappningen och vitlimningen på torn och kyrka hade då redan börjat falla av och man menade att »hade murarna icke genom alt för täta Krog-Besök och mycken annan försummelse halat så långt in på hösten med ... rappningen den utan allt twivel blifwit fastare.» Herrman dog kort därefter, men hans änka fick senare ut en del av det återstående arvodet.

1793 hade så svåra sprickor uppstått i tornet att man beslöt ta ner klockorna och bygga en ny klockstapel. I början av 1830-talet genomgick kyrkan en större reparation. 1855 vitlimmades kyrkorummet och den fasta inredningen målades om. 1872 framtogs och restaurerades de sedan 1770 överkalkade medeltidsmålningarna på valv och väggar (se nedan). Den nuvarande orgeln tillkom 1873 och 1892 insattes en ny, öppen bänkinredning (fig 165). Sommaren 1927 reparerades kyrkan

utvändigt och grunden under det Törnflychtska gravkoret förstärktes. 1934 genomgick kyrkan en invändig restaurering efter förslag av arkitekt Ove Leijonhufvud.⁴⁴ Kalkmålningarna rengjordes och befriades delvis från de övermålningar som gjorts 1872. Några skadade väggmålningar som kalkats över 1872 togs åter fram, liksom en målning, föreställande den heliga Birgitta, i smygen till ett av sydväggens igenmurade medeltidsfönster. På sydväggen upptäcktes också den igenmurade korportalen vars omfattning togs fram. Nytt golv lades i kyrkan och den fasta inredningen konserverades.

1944 installerades elektrisk belysning. Predikstolsgången tillbyggdes år 1950 åt norr så att ett toalettrum kunde inredas. Den senaste restaureringen utfördes 1971–72 efter förslag av arkitekt SAR Claes Laurent.⁴⁵ Kalkmålningarna rengjordes, golvet lades delvis om och den fasta inredningen konserverades. Vidare insattes en ny dörr av glas i

ramverk av järn i portalen mellan vapenhuset och långhuset. I vapenhuset uppsattes en skärmvägg av trä varigenom ett förvaringsutrymme erhöles utefter östra väggen. Predikstolstrappan ombyggdes för att medge tillträde till predikstolen direkt från långhuset. Två skåp för kyrkans skrud ställdes upp som skärmvägg mellan tornrummet och långhuset.

Uppvärmning

Före 1878 hade kyrkan ingen annan uppvärmning än en kakelugn i sakristian. Detta år insattes en Gurneys ugn vid norra väggen (fig 165). Ugnen fanns kvar till 1909 då värmeledning med värmekammare under sakristian installerades. 1957 fick kyrkan elektrisk uppvärmning efter ett förslag av Älvkarleby kraftverk och vid restaureringen 1971–72 utbyttes större delen av elradiatorerna mot nya, även denna gång efter ritningar av Älvkarleby kraftverk.

Kalkmålningar

Kyrkorummets tre valv är helt dekorerade med medeltida kalkmålningar. Av de samtida målningar som ursprungligen funnits på väggarna återstår nu endast mindre rester, huvudsakligen i mellersta travén. Målningsfälten på väggarna åtskiljs av schablonbårder. Närmast golvet ett 120–190 cm högt målat draperi. I tornet, vapenhuset och sakristian finns inga spår av medeltidsmålningar (tornrummets valv har en enkel målad ribbdekoration från senare tid).

Målningarna doldes sommaren 1770 genom att väggar och valv vitlimmades. Hösten 1769 hade dåvarande patronus, Axel Wrede Sparre, i sockenstämman låtit tillkännage sin nådiga vilja att valven skulle lagas och kyrkan vitlimmas. Församlingens skattebönder svarade »att hwad Kyrkohwalwets lagning widkommer, så hafwe de derwid eij något att erhindra ... Men hwad whitlimningen i taket widkommer, så bestrids den på det Högsta, emedan de sade sig orubbade willja bibehålla hwad förfäderne funnit för godt, att i Herrans tempel upföra, utan twifwel till de enfaldiges upbyggelse:

Men om församl:s Höge Patronus widare skulle påstå denna Kyrkotakets whitlimning, så undandrage de sig all deltagning uti dess fulbordana ...». Också vid nästa sockenstämma i januari 1770 protesterade allmogen »med mycken häftighet» och »påstode the, att de gamla Målningarne uti Kyrkotaket icke måtte öfwerstrykas utan förblifwa orubbade ...». Trots protesterna kalkades målningarna över några månader senare.

I början av 1870-talet ingick dåvarande kyrkoherden Nils Gustaf Helén⁴⁶ tillsammans med några framstående sockenbor till Kungl Maj:t med en anhållan om statsanslag för restaurering av målningarna. Det begärda beloppet — 600 rdr — beviljades sedan Vitterhets, Historie och Antikvitetsakademien genom Hans Hildebrand besiktigtat kyrkan och tillstyrkt ansökan. Vid Hildebrands besök lyste enstaka partier av målningarna fram genom vitlimningen och vid samma tillfälle gjordes provframknackningar.⁴⁷

Den slutliga restaureringen utfördes 1872 av målarna Silvé och Hedlund under ledning av

konstnären Johan Blackstadius.⁴⁸ Hildebrand, som efter restaureringens fullbordande gjorde ett nytt besök i kyrkan, ansåg »att restaurationsarbetet blifvit utfördt med mycken omsorg och varsamhet, så att anledning fanns allenast till en och annan obetydlig detaljmärkning». Numera framstår restaureringen likväl som hård (fig 166). Alla konturer och färgytor ifylldes med ny färg med undantag för några svårt skadade scener och de bilder i mellersta valvet som tillhör sagan om hur häxan med hjälp av trollharen tjuvmjölkar grannens kor (fig 186–189). Församlingen ansåg dessa scener så vederstyggliga att man ville ha dem överkalkade igen, men lät senare nöja sig med ett löfte att de inte skulle bättras på. 1933–34 restaurerades målningarna av konservator Alfred Nilson. 1872 års övermålningar avlägsnades så långt det var möjligt, med undantag för målningarna i det västra valvet vilka alltjämt förefaller befinna sig i det skick de fick 1872. Vid restaureringen 1971–72 rengjordes målningarna, som då var hårt smutsade, av konservator Gösta Lindström.

På norra valvpelaren mellan korvalvet och det mellersta valvet återfinns de bokstäver *pet'* (Peter) som tolkats som målarens signatur (fig 167). Peter målare har i litteraturen behandlats av flera författare, utförligast av Sigurd Wallin, som sammanställt Ösmomålningarna med dem i Torshälla stadskyrka och med de hårt restaurerade målningarna i Vadsbro kyrka.⁴⁹ Till Peter har på stilistiska grunder också kunnat attribueras målningar i Vansö och Lids kyrkor i Södermanland, i Solna i Uppland samt i Sala landsförsamlings kyrka i Västmanland. I de två sistnämnda kyrkorna har Peter endast utfört en del av dekorationen, som fullbordats av den kände Albertus Pictor. Albertus har troligtvis också medverkat i Ösmo och det har på grund av detta nära samarbete mellan målarna antagits att Peter varit Albertus' lärare. Peters målningar visar ett starkt inflytande från samtida tysk och nederländsk konst och man har antagit att han varit en till Sverige invandrad konstnär. Henrik Cornell och Sigurd Wallin har visat att Peters direkta förlagor skulle kunna vara grafiska blad av den tyske mästaren E S.⁵⁰

Tidigast behandlas Ösmomålningarna av Hildebrand i VHAA:s månadsblad 1872, där han lämnar

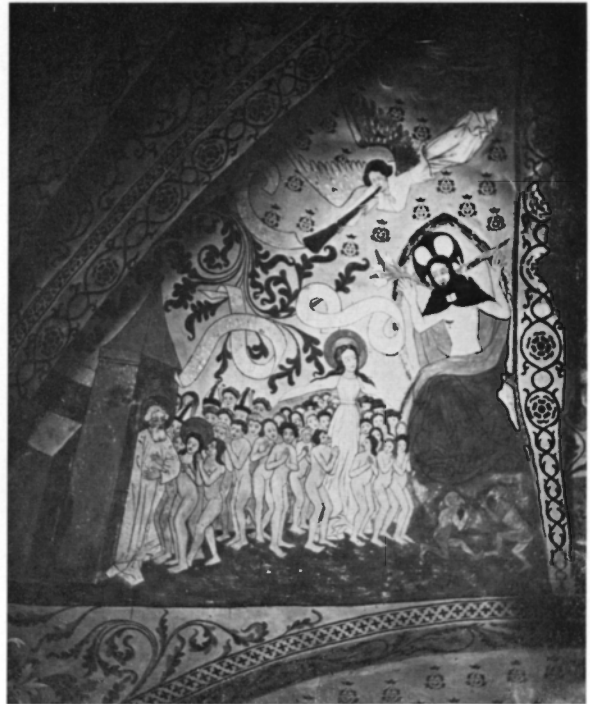

Fig 166. Yttersta domen. Målning i mellersta valvets norra kapp. Bilden visar målningen i det skick den fick efter 1872 års restaurering. Foto 1876 i ATA.

The Last Judgment. Painting in N cell of the middle vault. The illustration shows the picture in the condition it had after the 1872 restoration.

en fortlöpande beskrivning av de förekommande scenerna och läsningar av inskrifter på de rikligt uppträdande språkbanden. Hildebrand ansåg väggmålningarna äldre än de i valven, eftersom, som han säger, den pilaster som bär namnet *pet'* före restaureringen delvis täckt en av väggbilderna. Han daterar östra och mellersta valvets målningar till mellan 1442 och 1469 med ledning av de vapen som förekommer där. Målningarna i västra valvet föreföll Hildebrand härröra från en betydligt senare tid, omkr 1500. I en uppsats i ATS 1899 påvisade Otto Sylwan att det västra valvets dekoratör använt sig av *Biblia Pauperum*, vars första upplaga utkom 1463.⁵¹ Denna bok har uppenbarligen inte varit känd för den målare som målat det östra och det mellersta valvet. Wallin identifierar dekoratören av västra valvets nedre partier med Albertus Pictor som han anser har medverkat som

Fig 167. Namnet Peter, målat på norra valvpelaren mellan korvalvet och det mellersta valvet. Namnet har tolkats som en målarsignatur. Foto R Bennett 1973.

The name Peter painted on the N vault pier between the chancel vault and the middle vault. The name has been interpreted as the signature of the painter.

lärjunge till Peter. Hildebrands uppgift om den av pilastern överskurna väggmålningen anser Wallin inte vara tillförlitlig då den är omöjlig att kontrollera. Eftersom väggmålningarna stilistiskt fullt överensstämmer med målningarna i östra och mellersta valven anser han att de utförts samtidigt med dessa eller åtminstone av samme konstnär, nämligen Peter.

De vapen som förekommer i valven och som måste betraktas som donatorsvapen har utförligt behandlats av Ingeborg Wilcke-Lindqvist.³⁹ Vapnen är: — Östra valvet (fig 168a–d): Slakten Ulvs vapen (tillbakaseende ulv); slakten Stykes vapen; Strängnäs biskoparnas vapen; riksvapnet. Ulv vapnet avser enligt Hildebrand väpnaren Bengt Gotskalkson,⁵² vars släkt ägde Nynäs i Ösmo socken under första och mellersta delen av 1400-talet; Stykevapnet gäller hans hustru Birgitta, dotter till Arendt Styke.⁵³ Mannen dog 1441 medan hustrun nämns ännu 1453 då hon enligt Hildebrand avled. — Mellersta valvet (fig 169a–c): Två större och ett mindre Tottvapen; Hammerstaättens vapen (Natt och Dag på längden); den danska ätten Falks vapen. Två av Tottvapnen och det på längden kluvna Natt och Dagvapnet förekommer i samband med en framställning av Nådastolen, vilken omges av knäböjande donatorer, på ena sidan en kvinna i veckrik, vit dräkt, på andra sidan en mansfigur. Natt och Dagvapnet syftar på Erengisl Nilsson till Hammersta, död 1469, och kvinnan är hans hustru

Birgitta Olofsdotter (Tott),⁵⁴ som överlevde mannen med tre decennier. De gifte sig 1442. Under det tredje Tottvapnet har Hildebrand läst: »Gud hans själ nåde». Vapnet skulle då avse en man och i så fall Birgitta Totts fader, Olov Axelsson (Tott),⁵⁵ död 1464. Falkvapnet gäller hennes mor, Katarina Jensdotter. — Västra valvet (fig 170a–b): Ett Geetvapen som av Ingeborg Wilcke-Lindqvist antagits syfta på Jöns Eriksson Geet,⁵⁶ vars släkt ägde jord i Strängnäs stift. Jöns Eriksson Geet nämns mellan 1458 och 1515. Slutligen finns ett vapen som visar en lilja i en kluven sköld med halva liljan röd i blått fält och den andra halvan blå i rött fält. Vem som fört detta vapen är inte känt, men det finns — som visats av Ingeborg Wilcke-Lindqvist — vissa skäl att sammanställa det med den Gunhild Esbjörnsdotter som nämns i avlatsbrevet av år 1480 (se s 157).⁵⁷

Kalkmålningarnas tillkomsthistoria skulle med ledning av donatorsvapnen kunna sammanfattas på följande sätt: Östra valvets målningar har beaktats av Birgitta Styke på Nynäs till minne av hennes avlidne make, väpnaren Bengt Gotskalkson. Mellersta valvets målningar är något senare utförda än de i östra valvet. De har donerats av riddaren Erengisl Nilsson och hans hustru Birgitta Tott. Fru Birgitta hade år 1452 dömts till bålet för landsförrädisk brevväxling, men senare benådats. Hildebrand anser att målningarna donerades som en gård av tacksamhet över att hon undgick sitt

a

b

c

d

Fig 168. Målningar i östra valvet. a. Släkten Ulvs vapen. b. Släkten Stykes vapen. c. Strängnäs-biskoparnas vapen. d. Riksvapnet. Foto 1972.

Paintings in the E vault. a. Coat-of-arms of the Ulv family. b. The arms of the Styke family. c. The arms of the Bishop of Strängnäs. d. The national coat-of-arms.

a

b

Fig 169. Målningar i mellersta valvet. a. Släkten Totts vapen. b. Hammersta-ättens vapen. c. Den danska ätten Falks vapen. Foto 1972.

Paintings in the middle vault. a. The arms of the Tott family. b. The arms of the Hammersta family. c. The arms of the Danish family Falk.

c

straff. Den inskrift, »Gud hans själ nåde», som Hildebrand läst under Olov Axelssons vapen, tyder på att målningarna tillkommit efter dennes död år 1464. Möjligen har Strängnäs-biskopens besök i Ösmo 1466 gällt en invigning, då större delen av målningarna varit färdiga. De stilistiska likheterna mellan valvens och väggarnas målningar gör att de måste förutsättas vara någorlunda samtida. De nedre partierna av västra valvet, där Biblia Pauperum-scenerna förekommer kan inte ha målats före 1463. De behöver inte ha tillkommit i samband med att Peter arbetade i kyrkan, utan kan ha kompletterats senare. Möjligen har de utförts först efter Gunhild Esbjörnsdotters besök i Rom år 1480.

a

b

Fig 170. Målningar i västra valvet. a. Jöns Eriksson Geets vapen(?). b. Vapen med en lilja i kluven sköld. Möjligen syftande på Gunhild Esbjörnsdotter. Foto 1972.

Paintings in the W vault. a. Coat-of-arms of Jöns Eriksson Geet(?). b. Coat-of-arms with a lily in a cloven shield. Possibly referring to Gunhild Esbjörnsdotter.

Förteckning över målningarna

Siffrorna hänvisar till målningsschemat fig 171. De nu till största delen oläsliga inskrifterna på språkbanden är i de flesta fall återgivna efter Hildebrand, som också läst några inskrifter före restaureringen 1872.

Valvmålningar

Koret, travé nr I

— 1. Legendan om enhörningen som endast låter sig infångas av en ren jungfru (fig 173). Hon föreställer jungfru Maria, jägaren är ängeln Gabriel. Dessutom förekommer bilder av Gud Fader och den Helige Andes duva. — 2. Marie kröning. — 3. Undre fältet: Kristus förs till fängelset. Under bilden riksvapnet. Övre fältet: Pelikanen med ungar i boet. — 4. Undre fältet: Marie himmelfärd

(fig 172). Under bilden Strängnäs-biskoparnas vapen med Pauli svärd och Petri nyckel korslagda. Övre fältet: Fågel Fenix på bålet. — 5. Simsons strid med lejonet (fig 175). — 6. Simson bär Gazas stadsportar. — 7. Marias död och mottagande i himlen. Nedre delen av scenen, där Marias död framställts, är svårt skadad. Man kan urskilja åtta nimber och i övrigt enstaka färgspår. Under scenen ett vapen med tillbakaseende ulv. — 8. Kristi himmelfärd och pingstundret. Scenen är skadad och delvis utplånad. Kombinationen av motiven, som vanligen inte framställs samtidigt, finns också i Torshälla kyrkas målningar. Under bilden Stykevapnet med två kulor i övre fältet och en i det nedre. — 9–10. Kristi dop. Själva dopet framställs i nr 10, i nr 9 svävar en ängel, som räcker

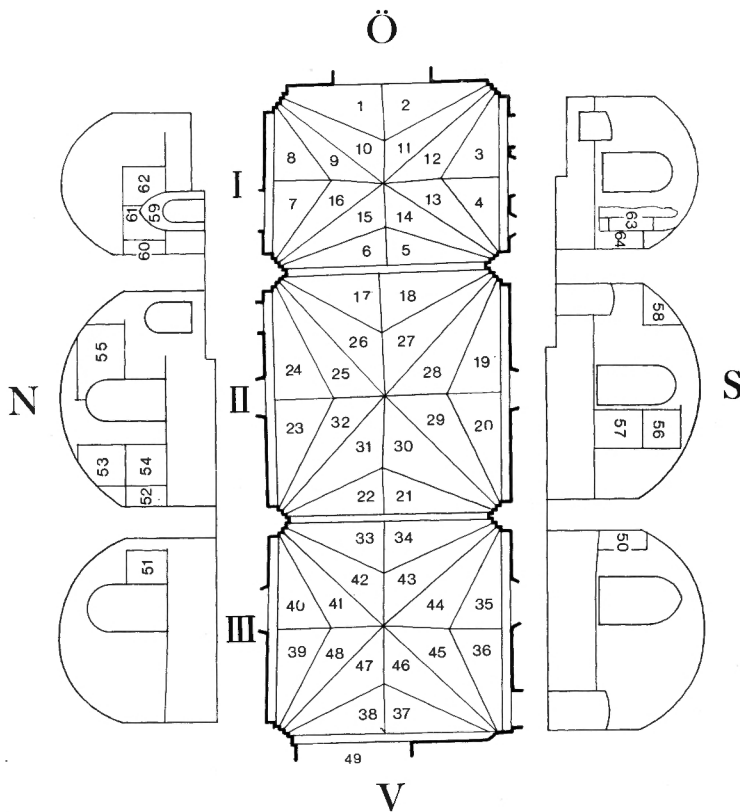

Fig 171. Schema över kyrkans kalkmålningar.
J Söderberg 1973.

Identification of the paintings.

sina händer mot dopgruppen och troligtvis ursprungligen hållit Kristi kläder. — 11. Lazarus uppväckelse. 12–16. Kristus frestas och Satans flykt. Nr 12 hänsyftar sannolikt på Satans uppmaning till Kristus att bjuda stenarna varda bröd (Matt 4: 3). Nr 13 visar Kristus och frestaren på templets tinnar (fig 176) och i nr 14–15 ser man berget varifrån Satan visar Jesus »alla riken i världen och deras härlighet» (Matt 4: 8) (fig 177). I nr 16 framställs hur Satan flyr.

Mellersta valvet, travé nr II

— 17. Nådastolen, en framställning av treenigheten (fig 179). På norra sidan knäböjer en vitklädd kvinna med ett litet Tottvapen målat vid klänningsfållen (se 162). På södra sidan en knäböjande manskgestalt. Över donatorsbilderna finns språkband med utplånade inskrifter. Under bildfältet ett större Tottvapen. — 18. Lyckans hjul som vrides av Fortuna (fig

180). Inskrifterna utplånade, men har säkerligen som vid andra framställningar av lyckohjulet varit: *regnabo* (=jag skall härskar) vid den uppklätrande mannen, *regno* (=jag härskar) vid den överst på hjulet sittande, *regnavi* (=jag har härskat) vid den nedstörtande och *sum sine regno* (=jag är utan makt) vid det svepta liket under hjulet. — 19–20. Helgonkonungarna Olov och Erik på korståg till Finland där allehanda vidunder möter dem (fig 178). I nr 20 står Olov med yxan som attribut i stäven på sin båt. Båtens bogspröt är utformat som ett oxhuvud.⁵⁸ Anföraren på den andra båten bär en hjälm, som troligtvis är en felrestaurerad krona. Han skulle i så fall vara S Erik. I svicklarna över dessa scener syns Kain och Abel. I östra svickeln Kains offer och i den västra Abels. Vid bilderna språkband med resp namn. I den undre östra valvsvickeln syns Kain dräpande Abel (fig 181) och i den västra står Gud Fader med Kain, krypande i

Fig 172 Marie himmelsfärd samt Kristus föres till fängelset. Målningar i östra valvets södra kapp. Foto 1972.

The Ascension of the Virgin and Christ Taken to Prison. Paintings in S cell of the E vault.

Fig 173. Legenden om enhörningen.
Målning i östra valvets östra kapp.
Foto 1972.

*The legend of the unicorn. Painting
in the E cell of the E vault.*

Fig 174. Målningar i östra valvet.
Foto 1972.

Paintings in the E vault.

Fig 175. Simsons strid med lejonet. Målning i östra valvets västra kapp. Foto 1972.

Samson and the Lion. Painting in the W cell of the E vault.

Fig 176. Kristus och frestaren på templets tinnar. Målning i östra valvets södra kapp. Foto 1972.

Christ and the Tempter on the Pinnacles of the Temple. Painting in the S cell of the E vault.

Fig 177. Satan visar Kristus alla riken i världen och deras härlighet (Matt 4: 8). Målning i östra valvets västra kapp. Foto 1972.

Satan showing Christ all the Kingdoms of the World (Matt iv. 8). Painting in the W cell of the E vault.

Fig 178. Målningar i mellersta valvets södra del. Foto 1972.

Paintings in the S part of the middle vault.

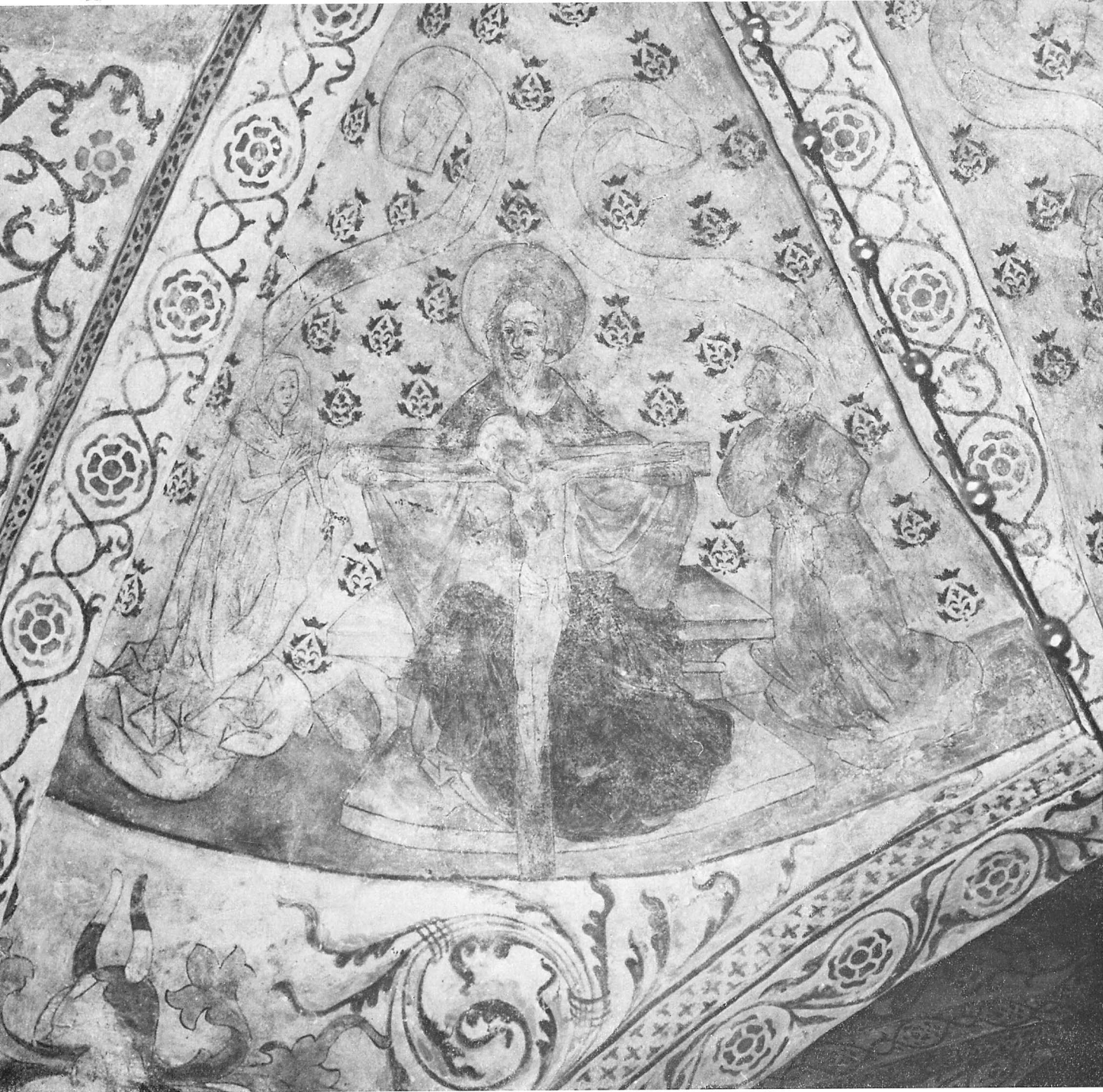

Fig 179. Nådastolen. Målning i mellersta valvets östra kapp. Utom framställningen av treenigheten syns två knäböjande donatorer, säkerligen Birgitta Olofsdotter (Tott) och hennes man, riddaren Erenghisl Nilsson till Hammersta i Ösmo socken. Foto 1972.

The Mercy Seat. Painting in the E cell of the middle vault. In addition to the representation of the Trinity, there are two kneeling donors, undoubtedly Birgitta Olofsdotter (Tott) and her husband, Erenghisl Nilsson, Knight, of Hammersta in the parish of Ösmo.

Fig 180. Lyckohjulet. Målning i mellersta valvets östra kapp. Foto 1972.

The Wheel of Fortune. Painting in the E cell of the middle vault.

Fig 181. Ovan t v. Cain dräper Abel. Målning i mellersta valvets södra kapp. Foto 1972.

Top left. Cain killing Abel. Painting in the S cell of the middle vault.

Fig 182. Ovan t h. Dvärg, ridande på ett svin, i strid med en pälsklädd figur, beväpnad med spikklubba. Målning i mellersta valvets västra kapp. Foto 1972.

Top right. A dwarf riding on a pig, fighting with a figure dressed in furs and armed with a spiked club. Painting in the W cell of the middle vault.

Fig 183. Utdrivandet ur paradiset. Målning i mellersta valvets västra kapp. Foto 1972.

Expulsion from Paradise. Painting in the W cell of the middle vault.

Fig 184. Mellersta valvet, sett mot norr. I nordkappan syns Yttersta domén. I valvhjässan berättelsen om Isak och hans söner samt legenden om häxan och trollharen. Foto 1972.

The middle vault, looking N. In the N cell is the Last Judgment. In the crown is the story of Isaac and his sons and the legend of the witch and the witch-hare.

Fig 185. Isak och Jakob. Målning i mellersta valvets östra kapp. Foto 1972.

Isaac and Jacob. Painting in the E cell of the middle vault.

Fig 186. Legenden om häxan och trollharen. Djävulen håller en ko vid hornen och en hare suger mjölk ur kons spenar. Målning i mellersta valvets södra kapp. Foto 1972.

The legend of the witch and the witch-hare. The devil is holding a cow by the horns while a hare is sucking milk from the cow's teats. Painting in the S cell of the middle vault.

Fig 187. Legenden om häxan och trollharen. Häxan kärnar smör, assisterad av en djävul. Trollharen spytt ut mjölk i en bytta. Målning i mellersta valvets västra kapp. Foto 1972.

The legend of the witch and the witch-hare. The witch is churning butter, assisted by a devil. The witch-hare is vomiting milk into a bowl. Painting in the W cell of the middle vault.

Fig 188. Legenden om häxan och trollharen. Djävulen hjälper häxan med beredningen av smöret. Målning i mellersta valvets västra kapp. Foto 1972.

The legend of the witch and the witch-hare. The Devil is helping the witch to prepare the butter. Painting in the W cell of the middle vault.

Fig 189. Legenden om häxan och trollharen. Häxan blåser i ett horn och djävulen dansar till musiken. Målning i mellersta valvets norra kapp. Foto 1972.

The legend of the witch and the witch-hare. The witch is blowing a horn and the Devil dancing to the music. Painting in the N cell of the middle vault.

stoffet, framför sig. Inskrift: *ubi est abel ... ecce sanguins ... fratris tui* (var är Abel ... se din broders blod). Kains svar är utplånat. — 21. Syndafallet. — 22. Utdrivandet ur paradiset (fig 183). — I svickeln under nr 21 en dvärg, ridande på ett svin fram mot en med spikklubba beväpnad, pälsklädd figur (fig 182). Under nr 22 ett slags svin med mänskligt huvud och skor på fötterna och motståndare i form av en bågskytt, som också förefaller vara ett mellanting mellan djur och människa. — 23–24. Yttersta domen (fig 184). I nr 23 Kristus, sittande i en mandorla. På hans högra sida jungfru Maria som med sin mantel beskyddar människorna. Längre ut åt sidan mottar Petrus de saligas skara. Överst svävar en ängel med dombasun från vilken utgår ett språkband med utplånad inskrift. Inskriften har antagligen varit: *venite benedicti patris mei* (=kommen I min faders välsignade). I nr 24 fortsätter domsbilden med de osaliga själarna med en konung och en biskop i täten (det är osäkert om dessa beteckningar är ursprungliga, enl uppgift lär bl a biskopsmössan ha målats på vid restaureringen 1872). Längst till vänster, närmast domaren och vänd mot honom, knäböjer Johannes döparen. Överst en basunerande ängel; på språkbandet tycks ha stått: *ite maledicti (in Ignem aeternam)* (=gå bort I förbannade till den eviga elden). I svickeln under nr 23 den danska ätten Falks vapen (tredelad sköld), under nr 24 ett Tottvapen. — 25–28. Isak och hans söner. I nr 25 sänder Isak Esau att jaga. Nr 26 visar hur Rebecka ikläder Jakob Esaus dräkt och hur Jakob bär fram fatet med den anrättade maten. I nr 27 den blinde Isak samt Jakob med sitt fat (fig 185). På språkbandet: *vox*

Fig 190. Spejarna med den stora druyklasan samt Vandringen genom Röda havet. Målningar i västra valvets södra kapp. Foto 1972.

The Scouts with the great Bunch of Grapes and the Crossing of the Red Sea. Paintings in the S cell of the W vault.

Fig 191. Nedan t v. Isak bär ved till bålet. Målning i västra valvets norra kapp. Foto 1972.

Bottom left. Isaac bearing the wood of the burnt offering. Painting in the N cell of the W vault.

Fig 192. Nedan t h. Abrahams offer samt Mannaregnet. Målningar i västra valvets norra kapp. Foto 1972.

Bottom right. Abraham's Sacrifice and the Rain of Manna. Paintings in the N cell of the W vault.

Fig 193. Mikael som själavägare. Målning i västra valvets västra kapp. Foto 1972.

Michael as weigher of souls. Painting in the W cell of the W vault.

quidem iacob s(ed) manus sunt esau (=rösten är väl Jakobs, men händerna är Esaus). Nr 28 visar Esau på jakt efter en hind. — 29–32. Sagan om häxan och trollharen (fig 186–189). Dessa scener påbättrades inte vid restaureringen 1872. Nr 29 visar en djävul med bockhorn och svintryne. Han håller en ko vid hornen, medan en hare suger mjölk ur kons spenar. I nästa scen (nr 30) är häxan sysselsatt med att kärna smör, assisterad av en djävul. Haren spyr ut mjölken i en bytta medan en annan hare med stinn buk väntar på sin tur. I nr 31 hjälper en groteskt utformad djävul häxan med beredningen av smörklampen och också här finns en hare som sprutar mjölk i en bytta. Scen 32 visar häxan, nu med förkläde, blåsande i ett horn medan djävulen dansar till musiken.

Västra valvet, travé nr III

— 33. Noaks skam. Språkband med utplånad inskrift. Ovanför en profet i bröstbild. — 34. Elisa hånas av gossar från Betel (2 Kon 2: 23–24). Bredvid ett av de tre språkbanden har stått: (*ascende*) *calve* (=upp med dig, flintskalle). Längst åt söder ser man hur gossarna till straff sönderslits av björnar. Överst en profet i bröstbild. — 35. Nedre fältet: Vandringen genom Röda havet samt Guldkalven (på en pelare längst åt väster). Har möjligen före restaureringen utgjort två olika scener, som sammandragits. Övre fältet: Spejarna med den stora druvklanen. Vid sidan av scenerna inskriften: *flumen trāsitur & pa(tr)ia mellis aditur* (=floden genomgås och honungens land beträdes). Överst håller en profet i bröstbild ett språkband med texten: *David in ecclesiis benedicite deo domino de fontibus Israel* (=David: loven Gud Herren I av Israels brunn) (fig 190). — 36. Nedre fältet: Moses slår vatten ur klippan. Övre fältet: Jona spys ut av valfisken. Den nu oläsliga inskriften har lydit: *de tumulo xp̄e surgēs te denotat iste* (=denne betecknar dig, Kristus, uppstigande ur graven).⁵⁹ Överst en profet i bröstbild som hållit en nu oläslig inskrift. I svicklarna under nr 35 och nr 36 fantasifigurer. Östra svickeln har en behornad, luden bågskytt och den västra en kentaur med klubba och sköld, som den håller till skydd mot bågskyttens pilar. — 37. Mikaelstrid med draken. — 38. Mikael som själavägare. — 39. Nedre fältet: Kopparormen. Övre fältet: Isak bär ved till bålet (fig 191). Ovanför profet med inskriften: *isaie liii sicut ovis ductus est ad (occisionem)* (=Es 53 Likt lammet som ledes till slaktning).

I svickeln under nr 39 ett vapen med en lilja i en kluven sköld (se s 162). — 40. Nedre fältet: Manna-regnet. Övre fältet: Abrahams offer (fig 192). En ängel hejdar Abrahams höjda svärd. Ovanför en profetbild med språkband: *davit (f)oderūt man' meas & pedes meos* (=mina händer och mina fötter hava de genomborrat). I svickeln under nr 40 ett vapen med en nedvänd svart vinge i gul sköld och en uppvänd vinge på hjälmen (=Geetvapnet). — 41–48. Åtta tillbedjande änglar med var sitt språkband (fig 193–194). De nu till största delen utplånade inskrifterna har enl Hildebrand utgjort

Fig 194. Tillbedjande änglar med språkband i valvhjässan till det västra valvet. Foto 1972.

Worshipping angels with scrolls in the crown of the W vault.

Fig 195. Kristi gisslande, Korsfästelsen samt S Dorotea och S Barbara. Målningar på långhusets norra vägg, mellersta travén. Foto 1972.

The Flagellation of Christ, The Crucifixion and St Dorothy and St Barbara. Paintings on the N wall of the nave, middle bay.

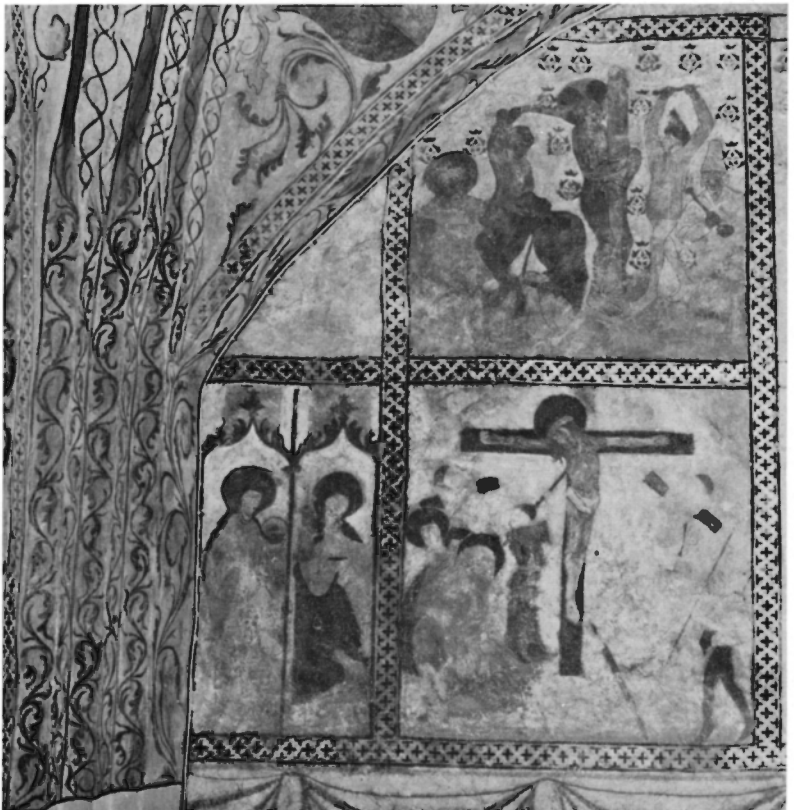

Fig 196. S Ursulas och de 11 000 jungfrurnas martyrium. Målning på långhusets södra vägg, mellersta travén. Foto 1972.

The Martyrdom of St Ursula and the eleven thousand virgins. Painting on the S wall of the nave, middle bay.

Fig 197. S Görans strid med draken. Målning på långhusets södra vägg, mellersta travén. Foto 1972.

St George and the Dragon. Painting on the S wall of the nave, middle bay.

inledningen till Gloria som sjöngs var gång mässan lästes utom vid advent och stora fastan. Enligt Hildebrands tydning lyder inskrifterna: (*Gloria ma(jes)tatis deo (et) in terra pax hominibus (hoibus) bone volūt(at)es) tue, laudamus (te, benedicimus te, adoramus te), glorificam' te, (gracias agimus tibi propter magnam gloriam tuam) domine deus rex celestis deus p(ate)r omnipot(en)s* (=ära vare Gud i höjden och frid på jorden, till människorna din goda vilja, vi prisa dig, vi välsigna dig, vi tillbedja dig, vi ära dig, vi tacka dig för din stora ära, Herre Gud, himmelske konung, Gud fader allsmäktig).

Väggmålningar

Travé nr III: — 49. Nedre fältet: Jesse rot (Jesu stamträd). Bröstitbilderna framställer dels Jesu förfäder, dels de profeter som bebådade Jesu födelse. Följande namn är bevarade invid figurerna: *Daniel, Salomon, Abraham, Isaac, David, Ys(aias), Hezechiel*. Övre fältet: Delila, som klipper av Simsons hår. — 50. Stående manlig figur med gloria. Bilden är mycket skadad. — 51. Fragment av en scen där man kan urskilja en sittande mansfigur med långt, spetsigt skägg och turbanliknande huvudbonad. Angränsande passionsbilder på mellersta travéns norra vägg gör det troligt att scenen visat Kristus inför Pilatus. — I övrigt förekommer på västra travéns väggar en del färgspår. Målningarna på norra och södra väggarna i denna travé liksom i korttravén kalkades över 1872, eftersom de ansågs alltför skadade att restaureras, men framtogs åter 1933–34. Färgspåren visar att omedelbart öster om nr 51, intill valvpelaren, funnits en målad inskriftstavla med minuskeltext i 8 eller 9 rader. Inskriften är nu helt otydbar.

Travé nr II: — 52. S Dorotea (med rosenkorgen) och S Barbara (med tornet), stående under var sin spetsbågig baldakin (fig 195). — 53. Kristi gisslande (fig 195). — 54. Korsfästelsen (fig 195). Longinus stöter sin lans i Kristi högra sida. Av övriga figurer återstår endast rester. — 55. Fragment av en scen som visat Kristus, bärande sitt kors. — 56. Den heliga Ursulas och de elvatusen jungfrurnas martyrium (fig 196). — 57. S Görans strid med draken (fig 197). — 58. Fragment av en scen där man kan urskilja överdelen av en figur i

Fig 198. S Birgitta.
Målning i smygen till
ett igenmurat medel-
tidsfönster i östra
travén, södra sidan.
Foto 1972.

*St Bridget. Painting in the
splay of a blocked-up
medieval window in the E
bay, S side.*

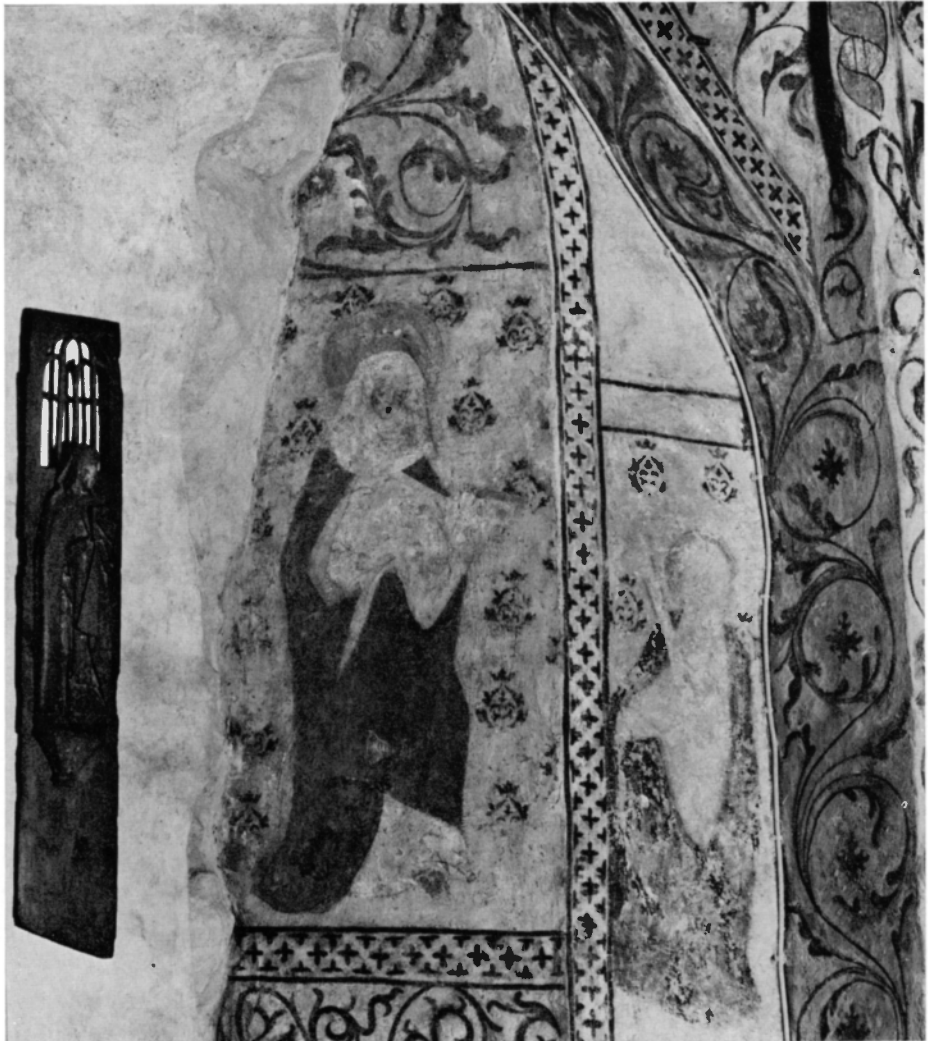

Fig 199. Nedan t h.
Sakristieportalen med
målat Kristushuvud med
korsgloria och där
ovanför ett björn-
liknande fyrfotadjur,
stående på bakbenen.
Foto 1972.

*Bottom right. The vestry
portal with a painted
head of Christ with a
cross halo, and above a
bear-like four-footed
animal standing on its
hind legs.*

rödaktig dräkt. I övrigt spår av schabloner. —
Enstaka schabloner och andra färgspår syns på
ytterligare några ställen på mellersta travéns väggar.

Travé nr I: — 59. Kristushuvud med kors-
gloria (fig 199). — 60. Stående mansfigur. — 61.
Björnliknande fyrfotadjur, stående på bakbenen.
— 62. Fragment av scen i vilken ingått en mans-
figur med gloria (Kristus?). — 63. S Birgitta (med
bok) (fig 198). »Östmo kyrka berättas under
Catholska tiden hafva kallats St Britas kyrka»,
berättar Schröder i sina anteckningar från resor i
Södermanland 1819–20.⁶⁰ Också i kyrkoinventariet
av 1828 nämns Birgitta i samband med kyrkan.⁶¹
Med tanke på att i kyrkan förutom den 1933–34
framtagna, tidigare okända, Birgittamålningen i

fönstersmygen, också bevarats en träskulptur föreställande Birgitta, är det mycket troligt att kyrkan under senmedeltiden verkligen varit invigd åt detta

helgon. — 64. Stående mansfigur med ett svärd (Paulus?). — Av östra väggens målningar återstår endast ett obetydligt fragment av en bård.

Inredning och inventarier

Altaranordning

I samband med tillkomsten av det Törnflychtska gravkoret år 1716 skänktes också den nuvarande altaranordningen, bestående av altarbord och altarpopsats (fig 200–201). Altarbordet är av sten i form av en sarkofag. Det är målat i ljus lila och ljus grått och prydes av förgyllda voluter och bevingade änglahuvuden. På framsidan finns följande latinska gravskrift över kommerserådet Olof Törnflycht:

EPITAPHIUM ILLUSTRIS VIRI / D:NI OLAI TÖRNFLYCHT
S AE K AE MS SAE CONSILIARII IN COLLEGIO / COM-
MERCIORUM NATI AO DNI 1640 DIE 5 APRIL: DEFUNCTI
1713. D: 9. APRL /

HOC PARVO OLAVUS TÖRNFLYCHT SUB MARMORE
DORMIT / MAGNA SUAE GENTIS GLORIA, FAMA, DECUS. /
HUIC PATER HOLMIACA CONSUL CELEBERRIMUS URBE,
/ CONSUL AVUS, QUONDAM CONSUL ET IPSE FUIT. /
FRATRIBUS HIC BINIS TITULUS QUOQUE, GRATIA
REGIS / MAIUS ATHUIC MERITO NOMEN HABERE DEDIT.
MARGARIS HUIC VIRIDI CONIUX BENE CESSIT IN
AEVO, / DELICIUM ET SEXUS GLORIA CERTA SUL. /
QUATUOR HIS GENEROS NATAE TRIBUERE PUDICAE /
QUEIS NIHIL ARCTOO CLARIUS ORBE FUIT. / LUX
PATRIAE, PIPER, SPES REGIBUS ALTA DUOBUS, / HOR-
NIUS, ILLE ARMIS MAXIMUS, ILLE TOGA / TERTIUS
HAUD ULLI LILIENSTEDT LAUDE SECUNDUS: / MEIER-
FELT, QUE PARI NIXUS AD ALTA GRADU. / ADDE DUOS
GNATOS, FRATRUM PAR NOBILE, QUORUM, / ALTER
MILITIAE PACIS AT ALTER HONOS / INCLUTA NEC
CENSU CARUIT DOMUS, INDIGA CUIUS / TURBA, PIAM
SEMPER PLURIMA SENSIT OPEM. / SUMMA VIRI PRO-
BITAS, REBUSQUE MODESTIA LAETIS / NE BONA TANTA

FORENT INVIDIOSA, TULIT / SECLA LICET REPETAS,
LONGO CELEBRATIO AEO / RARUS HYPERBOREO
CIVIS IN ORBE FUIT. QUIS MENTEM IN COELO DUBITET
GAUDERE BEATAM, / QUAE COELI IN TERRIS INCOLA
SEMPER ERAT? (=Gravskrift över Kommerserådet
Olof Törnflycht, född 1640, d. 5. april, död 1713
d. 9. april. Under denna ringa marmor sover Olof
Törnflycht, sin ätts stora ära, stolthet och heder.
Hans fader var en berömd borgmästare i Stock-
holm, likaså fordom hans farfar och även han själv.
Också tvenne bröder erhöill denna titel genom
Konungens nåd, men åt denne gavs med rätta en
högre. Hans gemål Margareta bortgick i sin blom-
strande ålder, en prydnad och heder för sitt kön.
Fyra blygsamma döttrar skänkte honom fyra
mågar, och icke fanns någon mer frejdad i björnens
land än dessa. Piper, fosterlandets ljus, Horn, två
konungars höga hopp, den förre störst i vapen,
den senare i fredliga värv. Den tredje Lilienstedt,
som icke står tillbaka för någon i beröm, och
Meierfeldt, som med jämna steg strävade mot
höjden. Lägg härtill två söner, ett ädelt brödrapar,
av vilka den ene var krigets, den andre fredens
prydnad. Det frejdade huset saknade ej heller
penningar, varav den stora hopen är i behov och
ständigt får känna ett medlidsamt understöd.
Mannens stora redbarhet och försynthet i fram-
gången medförde att så stor framgång ej uppväckte
någon avund. Om man än genomgår flydda år-
hundraden, påträffas sällan en medborgare i Nor-
den, som var mera frejdad under lång tid. Vem
betvivlar, att i himmelen fröjdas den sälla själen,
som på jorden städse var en himmelens invånare?).

Fig 200. Altaranordningen. Foto 1972.

The reredos.

Fig 201. Altaranordningen. Uppmätning 1917 av E Engell.

The reredos.

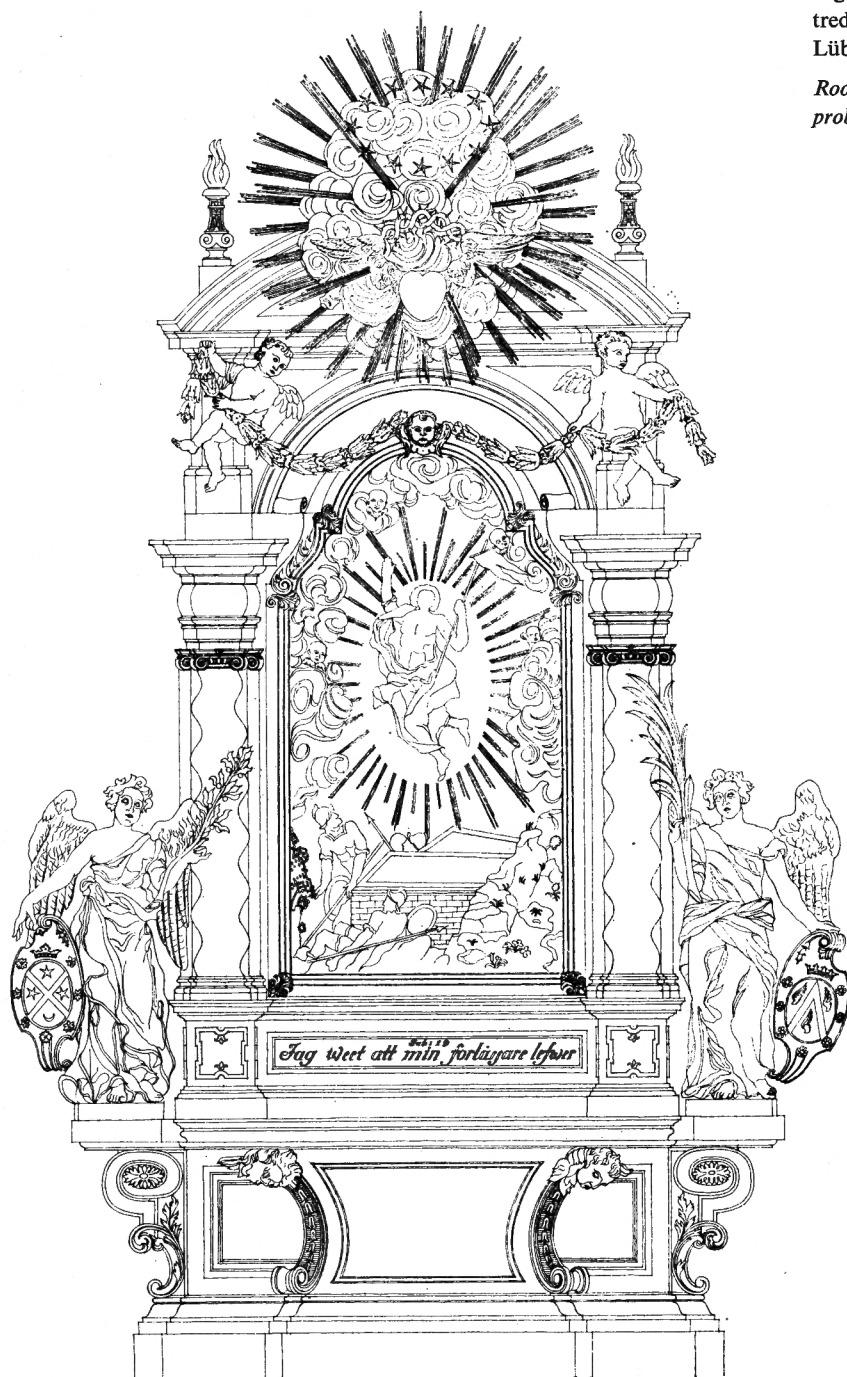

Fig 202. Triumfkrucifix från 1400-talets tredje fjärdedel, sannolikt tillverkat i Lübeck. Foto i ATA.

Rood, third quarter of the 15th century, probably executed at Lübeck.

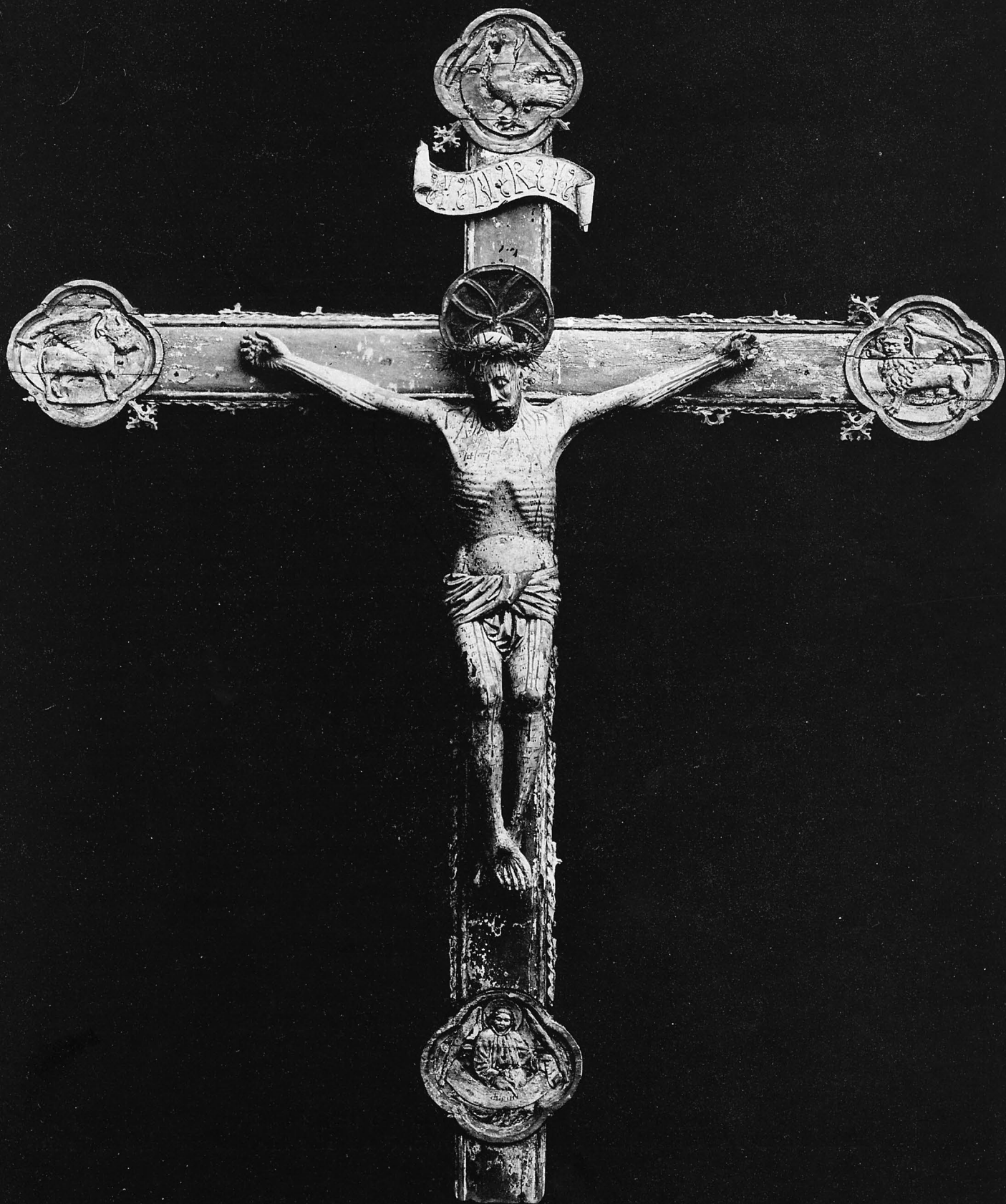

Fig 203. Furubräda med vidfäst Birgittaskulptur, säkerligen från ett altarskåp. Foto 1972.

Deal board with a figure of St Bridget, undoubtedly from a triptych.

Fig 204. Detalj av Birgittaskulpturen, fig 203. Foto 1972.

Detail of the Birgitta sculpture in fig 203.

Vem som författat gravskriften är obekant. Jfr den versifierade gravskriften över Margareta Törnflycht på täckhällen till gravkammarens nedgång (s 228).

Altarbordets höjd 110 cm, bredd 225 cm.

På altarbordet står en altaruppsats, vars förgyllda relieftavla av trä föreställer Kristi uppståndelse. Tavlan är infattad av spiralvridna marmorkolonner med joniserande kapitäl, och utanför dessa står på vardera sidan en bevingad figur med en vapensköld. Den ena skölden bär det Törnflychtska vapnet, den andra ett vapen med halvmåne och tre stjärnor i vinklarna till ett andreas kors — troligen Margareta Törnflychts borgerliga vapen.⁶² Ovanför tavlan ett överstycke med girlangbärande putti och överst ett bevingat hjärta med törnekrona, omgivet av moln, strålar och tolv stjärnor i liggande oval. Tavlans höjd 230 cm, de flankerande figurernas höjd 145 cm.

Altarbord och altaruppsats är förmodligen utförda efter ritning av någon arkitekt och troligen av bildhuggaren Jacob Sauerberg,⁶³ som enl räk år 1718 levererade kyrkans dopängel (se nedan). Altaruppsatsens i trä skulpterade delar visar nämligen stor överensstämmelse med dopängeln och med andra säkra arbeten av Sauerberg.

Altarring med snidade balustrar, troligen tillkommen på samma gång som altarbord och altartavla. Altarringen ommålades, förgylldes och kläddes med röd marokäng år 1847 (st prot). Numera är den målad i grått med balustrarna i vitt och guld. Knäfallet är klätt med beige-randigt tyg. Höjd 78 cm.

Äldre altaren

I räk 1643 uppges att »then 22 Martij lätt then Wellb. Fru Beathe til Oghersta⁶⁴ bortt tagha itt

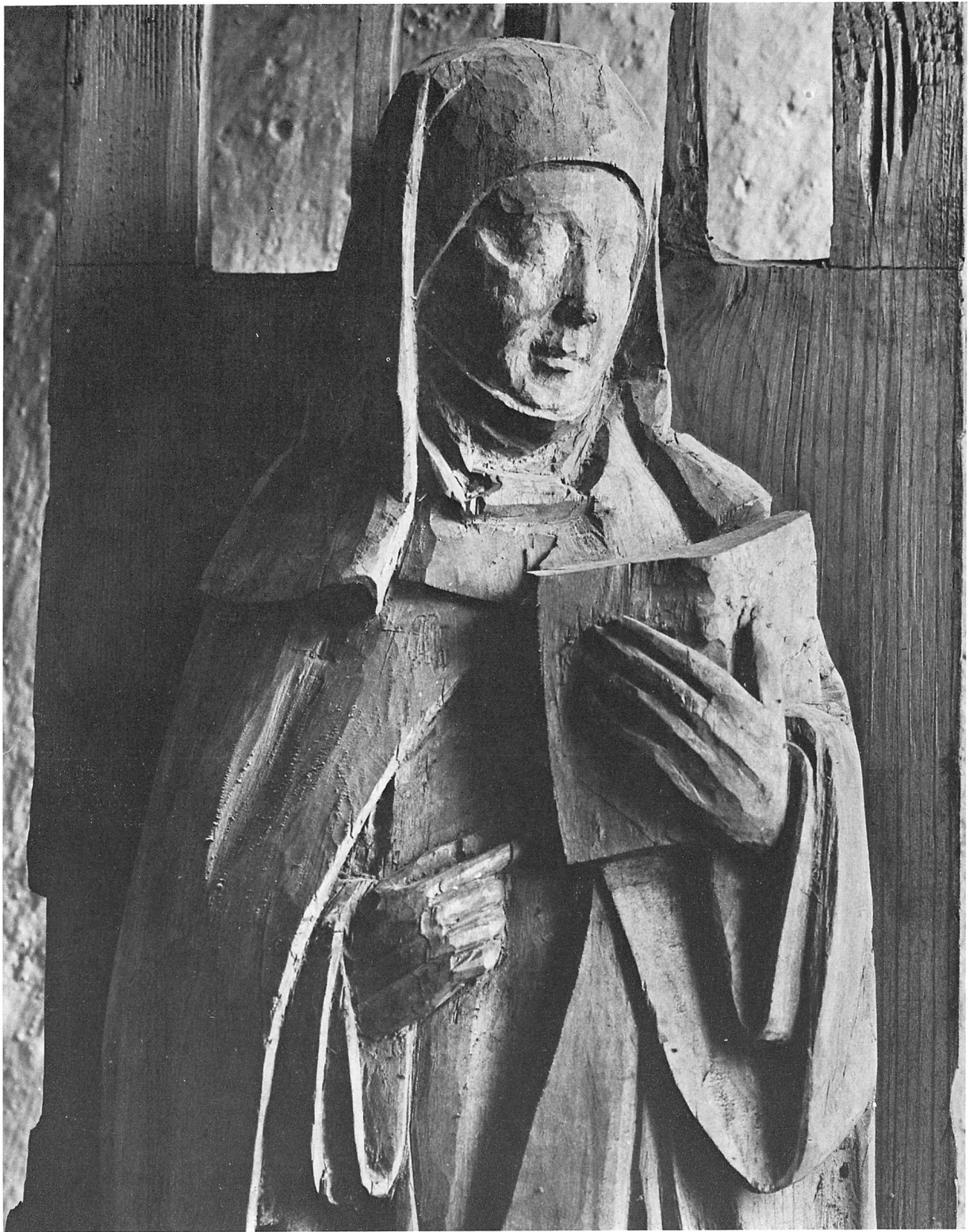

Fig 205. Detalj av triumfkrucifixet, fig 202. Foto 1972.

Detail of rood in fig 202.

Litett altare som Nedhan för Korsett stogh, Och Lett sättia sin stool i samma rum.» Att kyrkan under medeltiden haft flera altaren framgår bl a av avlatsbrevet av år 1489 (se ovan). Där utlovas indulgens åt de vallfärdande, som vid kyrkans olika altaren be för rikets fred och säkerhet (... *coram altaribus singulis in ea flexis genibus pro pace, tranquillitate regni et nostro statu felici et quieto preces devote fuderint* ...).

Fragment av altarskåp

En furubräda med ett utskuret gotiskt fönster med masverk och under detta en vid brädan fäst träskulptur, föreställande den heliga Birgitta (fig 203), utgör troligen en rest av ett altarskåp. Birgittabilden (fig 204) är tillverkad av björk och kan dateras till omkr 1500. Den utgör ett svenskt arbete av god kvalitet. Brädans utskurna parti är snedfasat åt motsatt sida mot den där bilden är. Åt samma håll är också brädans långkanter avfasade. Nedtill är brädan snett avskuren med en något avfasad men

rå kant. Höjd 43 cm, bredd 24 cm, figurens höjd inklusive konsolen 75 cm.

Brädans avfasade långkanter tyder på att den utgjort höger hörn på ett rätvinkligt altarskåp. Den sneda avslutningen nedåt visar att skåpets golv sluttat utåt.

Ytterligare en bräda som sannolikt tillhört samma altarskåp fanns bevarad ännu 1925,⁶⁵ men tycks numera ha förkommit. Brädan hade ett utskuret masverksfönster med nedåt sned avslutning. Utskärningens kanter var avfasade åt ena sidan. Brädan hade raka ytterkanter, längs ena långkanten en rad plugghål och var nedåt rakt avslutad. Den bör ha utgjort yttersta plankan i en vägg, möjligen en skärmvägg. Plugghålen visar att brädan varit fäst vid en kortvägg, möjligen som stöd mellan skärmväggen och en bakomvarande hel vägg.

Triumfkrucifix

Triumfkrucifix med relativt välbevarad polykromi (fig 202). Det är sannolikt tillverkat i Lübeck

och kan dateras till samma tid som eller något senare än kyrkans kalkmålningar, således omkr 1475. Den kraftfulla Kristusgestalten framställs törnekrönt med huvudet lutat något mot höger axel. Händerna och de korslagda fötterna är fästade vid korset med var sin spik. Bakom huvudet en röd träskiva med blå korsgloria och över huvudet ett inskriftsband med · I · N · R · I · . Det symmetriskt draperade ländklädet är förgyllt med blått foder. Korset, som är grönt med röd kant, har kantats av bladverk, nu till största delen borta. Korsarmarna avslutas i fyrpassformade ändplattor med evangelistsymbolerna skurna i relief (fig 205). Tecknen är förgyllda på blå botten, omgiven av en röd kant. Överst syns Johannes örn, på sidorna Lukas ox och Markus lejon, nederst Matteus ängel. Korsets höjd 345 cm, Kristusfigurens höjd 182 cm, ändplattornas diameter 45 cm.

Krucifixet har ursprungligen hängt i triumfbågen. Det har en tid förvarats i tornet. Troligen togs det bort när det Törnflychtska gravkoret byggdes, men flyttades på 1920-talet till sin gamla plats där det nu stöds av en enkel, bilad trabes.

Övrig medeltida träskulptur

Mariabild av päronträ (?) med sockel i ek (fig 206). Madonnan är avbildad stående, bärande Jesusbarnet på höger arm. Barnets högra arm liksom moderns vänstra saknas. Maria bär en klänning med åtsittande liv och firsidig uringning, i vilken man skymtar en underklänning och underst ett linne. Över axlarna bär hon en mantel. På huvudet en krans, virad av en grov pärlrand och släta band, vilka bildar ett v mitt över pannan. Avbrutna metallstift på kransens insida visar att den varit försedd med kronblad av metall.⁶⁶ Höjd med sockel 43 cm, madonnan 36,5 cm.

Mariabilden har tidigare behandlats utförligt av Rune Norberg, som visat att den tillverkats i Mechelen i nuvarande Belgien.⁶⁷ Den är under sockeln försedd med stadens kontrollstämpel för träskulptur. Stämpeln återger i mycket förenklad form stadens vapen, som innehåller tre eller flera stolpar. Skulpturen kan dateras till tiden omkr 1500.

Mariabild av björk (?) som ursprungligen stått mot en dorsal, eventuellt i ett altarskåp (fig 207). Maria framställs som den apokalyptiska kvinnan

Fig 206. Mariabild från omkr 1500, tillverkad i Mechelen. Foto 1972.

Figure of the Virgin, c 1500, made at Mechelen.

(Uppb 12: 1–5), stående på månskärnan. På huvudet rester av en krona. På höger arm bär hon barnet, som sittande upprätt lutar sig mot moderns bröst. Skulpturen har obetydliga spår av polykromering i guld, rött och blått. Nederländskt inspirerat arbete från 1500-talets början. Höjd 145 cm.

Den heliga Anna, jungfru Marias moder (fig 208).

Fig 208. S Anna själv tredje. Svenskt arbete från omkr 1500. Foto 1972.

St Anna with the Virgin and Child. Swedish work, c 1500.

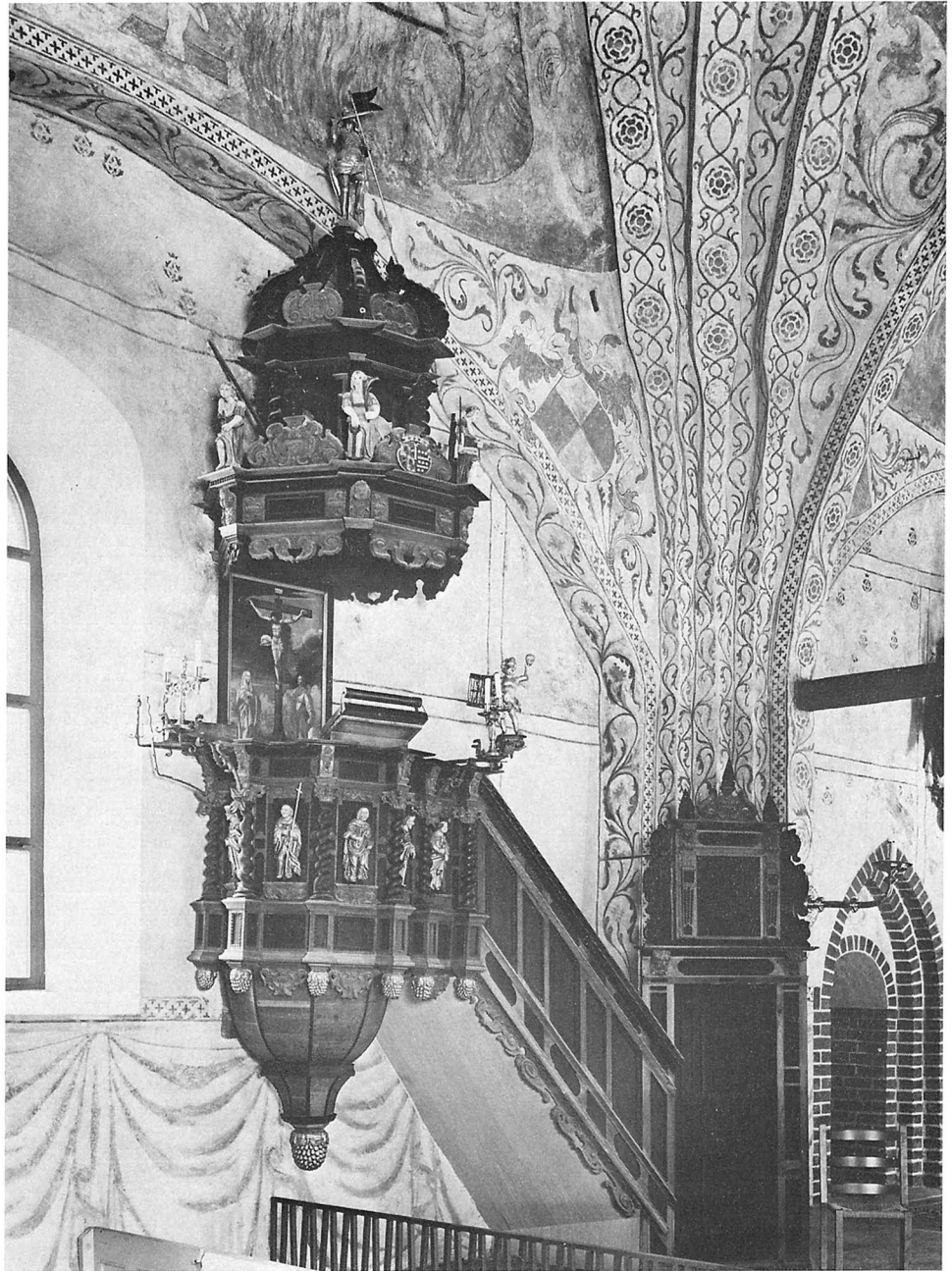
Fig 207. Maria som den apokalyptiska kvinnan. Nederländskt inspirerat arbete från omkr 1500. Foto 1972.

The Virgin as the woman of the Apocalypse (Rev xii. 1). Netherlands-inspired work, c 1500.

På hennes högra knä sitter Maria, en liten krönt flicka med en uppslagen bok framför sig och på vänstra knät bärande Jesusbarnet. Skulpturen är av björk (?) och har obetydliga spår av kredering och färg. Höjd 80 cm. Enkelt arbete från tiden omkr 1500. Jesusbarnet är skuret i ett särskilt stycke trä och fäst vid skulpturen i övrigt med trä-

Fig 209. Predikstol, skänkt till kyrkan av Helena Fleming år 1667. Foto 1972.

Pulpit, donated to the church by Helena Fleming in 1667.

pluggar. Möjligen har det från början inte varit avsett för gruppen då det är väl stort och har en något avvikande stilprägel.

Predikstol

Predikstol av omålade ek och svartmålat trä med i övrigt sparsam målning och förgyllning (fig 209). Kor-

gen är bruten i fem fält, åtskilda av vridna kolonner med korintiska kapitäl. I de fem fälten bilder av Kristus och fyra apostlar eller evangelister, vilka från höger räknat är: — 1. Johannes med kalk. — 2. Okänd man. Med höger hand håller han en bok tryckt mot bröstet, den vänstra har hållit en stav eller ett svärd. Figuren kan tänkas föreställa

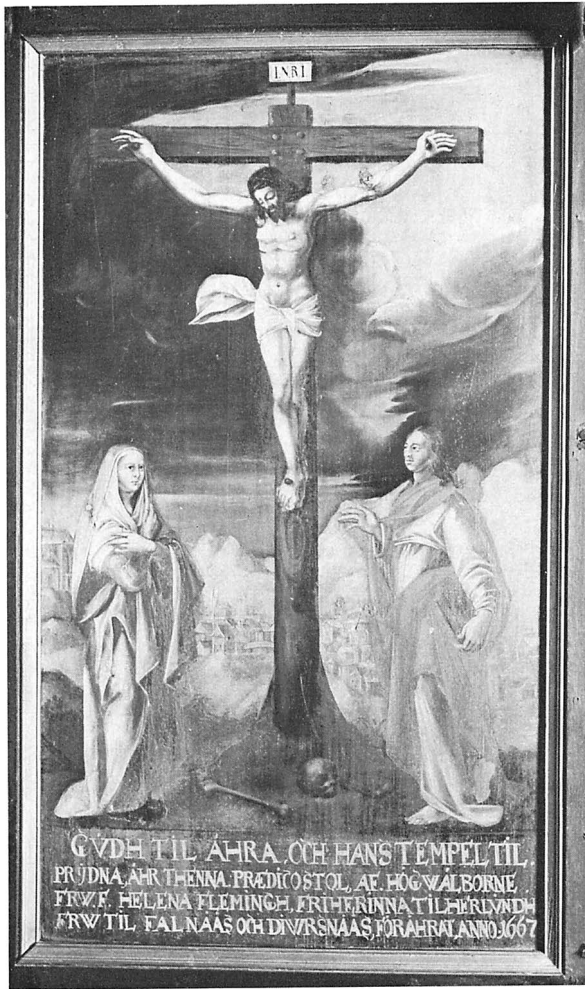

Fig 210. Målning på väggen under predikstolens ljudtak. Foto 1972.

Painting on the wall below the pulpit sounding board.

Fig 211. Maskaron, detalj av predikstolen, fig 209. Foto 1972.

Mask, detail of pulpit, fig 209.

en evangelist eller möjligen Paulus. — 3. Petrus med bok och nyckel. — 4. Kristus, med höger hand hållande en bokrulle mot bröstet, i vänster hand ett kors. — 5. Okänd man. Höger hand borta, den vänstra håller samman manteln. Nischfigurerna är målade med metallglänsande färg i ljusgrönt, ljusblått och guld.

Ovanför de vridna kolonnerna konsoler med små huksittande figurer, grönmålade i likhet med de korintiska kapitälerna. Under kolonnerna postament som nedåt avslutas i förgyllda druvklasar. I övrigt är predikstolen dekorerad med maskaroner (fig 211) och broskornament. Ljudtaket har dessutom änglar som burit Kristi pinoredskap, samt frontoner med de Flemingska och Yxkulliska vapnen. Änglarna och vapnen är målade i huvudsakligen rött, blått och guld. Ljudtaket kröns av en Kristusfigur med korsfana.

Upp till predikstolen leder en trappa med dörr. Trappans bröstvärn har sex släta speglar och nederst broskornament. Dörrens broskornerade överstycke är apterat till nummertavla. Det har knappast ens ursprungligen varit möjligt att använda dörren på grund av den ganska höga murklack som befinner sig invid valvpelaren, omedelbart innanför dörröppningen, och som troligen har varit fundament för den äldre predikstolen (se nedan). Prästen har istället använt den uppgång genom långhusmuren som från sakristians tillbyggnad leder upp till predikstolen. Uppgången genom långhusmuren har av allt att döma funnits tidigare och använts för den äldre predikstolen, vilket förklarar att man inte brytt sig om att bryta bort det murade fundamentet. Vid restaureringen 1971–72 åstadkoms en direkt uppgång till predikstolen från kyrkorummets, genom att trappans dörrparti vinklades ut något och det murade fundamentet byggdes över med en trätrappa.

På väggen under ljudtaket hänger en tavla med

en målning, föreställande Kristus på korset mellan Maria och Johannes (fig 210). Tavlan är målad på trä och försedd med en smal ram i svart och guld. På tavlans nedre del, under korsfästelsescenen, finns följande inskrift: »GVDH TIL ÄHRA, OCH HANS TEMPEL TIL / PRYDNA, ÄHR THENNA PRAEDICOSTOL, AF HÖGWÄLBORNE / FRW. F. HELENA FLEMINGH,⁶⁸ FRIHERINNA TIL HERLVNDH / FRW TIL FALNÄÄS OCH DIWRSNÄÄS, FÖRÄHRAT, ANNO. 1667».

Predikstolen har av Rabén satts i samband med den likaledes av Helena Fleming donerade predikstolen i grannkyrkan Sorunda⁶⁹ (SvK Sö III: 1 s 64). Sorundapredikstolen, som troligen tillverkats av Claes Hebel, har varit förebild för den i Ösmo, men den sistnämnda har ett enklare utförande som tyder på att den tillverkats av en ren snickarmästare och inte av en utlärare bildsnidare.

Om den äldre predikstol som uppsattes 1599, se bilaga III.

Timglas

Vid predikstolen är fäst ett timglas för fyra glas i ställ av mässingsplåt (fig 212). Det bärs av en förgylld ängel, som med höger hand håller timglasets

Fig 212. Ängel, bärande timglas, på predikstolen. Sannolikt tillverkad av bildhuggaren Jacob Sauerberg i början av 1700-talet. Foto 1972.

Angel with hour-glass on the pulpit. Made probably by Jacob Sauerberg early in the 18th century.

Fig 213. Uthus, uppfört av material från 1600-talsbänkar från Ösmo kyrka. Fanns tidigare vid en gård i socknen, men är nu rivet. Foto H Faith-Ell 1931.

Outhouse built of material from 17th century pews from Ösmo Church. Earlier at a farm in the parish, but now demolished.

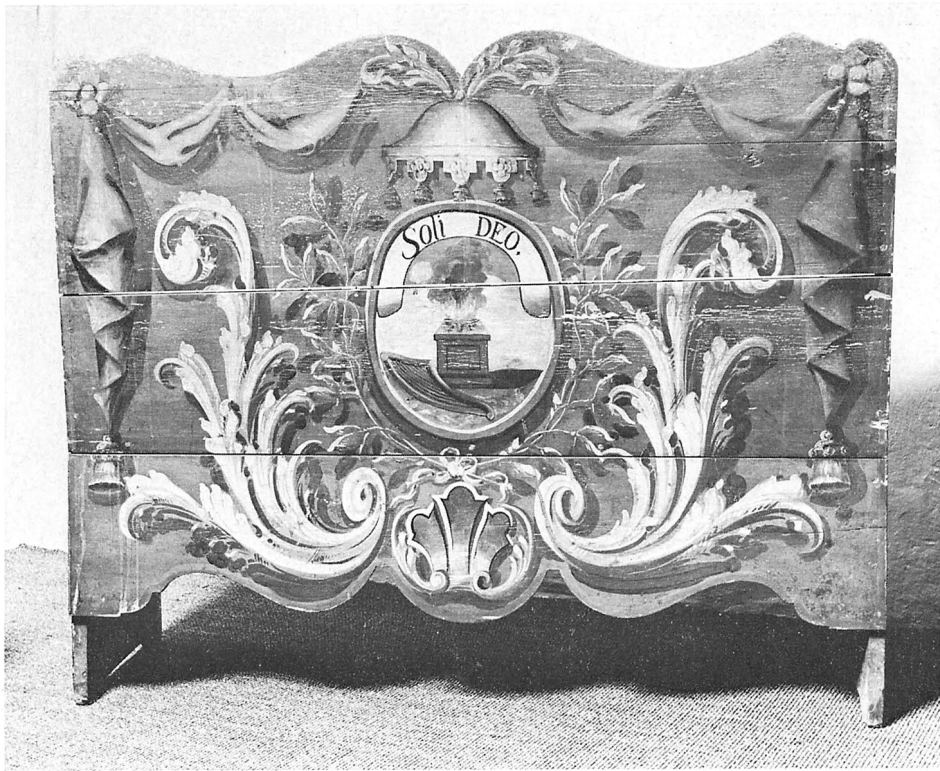

Fig 214. Brudbänkar,
inköpta 1742. Foto
1972.

*Bridal pews,
purchased in 1742.*

Fig 215. Dopfunt av kalksten. Foten gotländsk från omkr 1300, cuppan nyhuggen. I bakgrunden syns den framtagna omfattningen till 1300-talskyrkans korportal. Foto 1972.

Limestone font. The base is from Gotland, c 1300, the bowl is new. In the background can be seen the surround, recently discovered, of the chancel portal of the 14th century church.

och i den vänstra en döds-kalle. Höjd 48 cm. Ängeln är sannolikt utförd av Jacob Sauerberg (jfr altaranordning, dopredskap) i början av 1700-talet. Järnarmen, med vilken ängeln är fäst vid predikstolen tillkom 1772 (räk). Äldre, nu förkomna timglas inköptes 1598 och 1613 (räk).

Bänkinredning

Den nuvarande bänkinredningen (fig 158) består av två slutna bänkkvarter i långhuset, anskaffade år 1956 och målade i ljust beige och tegelröd marmorering. Höjd 90 cm, bredd för bänkdörr och gavel 85 cm. I kyrkorummets östligaste travé — det

medeltida koret — används lösa stolar i tre rader på den södra sidan och två rader på den norra. Tidigare fanns en öppen bänkinredning från 1892, enl uppgift tillverkad efter förebild från Blasieholmskyrkan i Stockholm. Några av dessa bänkar används fortfarande på orgelläktaren och längst bak i långhuset.

Före 1892 fanns slutna bänkinredning såväl i långhuset som i koret. Denna hade tillkommit sedan det vid biskopsvisitation 1690 klagats på »de store obäklige bänkiar som stå fram wijd Högchoret mitt i vägen eller elliest på sidorne, många långlige tider tome och obrukade». Inte förrän 1715

tycks den nya bänkinredningen ha varit helt färdig (räk). Den ommålades 1789 av målaregesällen Erik Niclas Wikman. 1791 begärde i sockenstämman ett flertal församlingsbor »... at de lösa Bänkarne fram i Choret i kyrkan borde förses med dörrar och inredas såsom de andra Kyrkans bänkar ...». När 1892 års bänkar tillkom fanns fortfarande lösa bänkar närmast det Törnflychtska gravkoret. På mellersta avsatsen — vid predikstolen — var det däremot slutna bänkar.

Av en bänkinredning som gjordes på 1650-talet⁷⁰ finns alltså några bänkdörrar i behåll (fig 213). Dörrarna var en tid insatta i väggen till ett uthus på Videby mellangård i Ösmo socken,⁷¹ men har senare återlämnats till kyrkan och förvaras i klockstapeln. De är nu mycket trasiga, men man kan ännu se att de varit dekorerade med tandsnitt och beslagsornamentik.

Brudbänkar

På en sockenstämma 1742 begärde dåvarande kyrkoherden, Sven Hallström,⁷² patroni och församlingens samtycke att för kyrkans medel få inköpa ett par nya brudstolar, »som en dehl af Kyrkans skrud, såsom altaretäcke och mässshakar blifwit förderfvade därigenom, at när brudfolk blifwit wigde, de gamla brudstolarna blifwit klädda därmed ...». Bänkarna (fig 214) inköptes samma år från snickaren Pihl och målades 1744 (räk). De är avsedda att placeras långt fram i kyrkan och är dekorerade på ryggsidan. Dekoren består på vardera bänken av en medaljong, omgiven av akantusblad och draperier. Under resp medaljong en mussla och ovanför en baldakin med lambrequiner. I den ena medaljongen ett altare och en harpa, samt inskriften »Soli DEO», i den andra en hand, som håller en sköld med Jehova i hebreiska bokstäver samt inskriften »Quis contra nos». Medaljongerna är målade i flera färger, draperierna röda och bänkarna i övrigt gröna. Höjd 106 cm, längd 132 cm, bredd 43 cm.

Orgelläktare

Orgelläktaren (fig 159) i långhusets västra del påbörjades enl räk år 1716, men tycks inte ha varit helt färdig förrän 1722, då den också målades och inreddes med bänkar. Läktaren sträckte sig ur-

sprungligen inte så långt fram i kyrkan som nu — på undersidan syns skarven och på norra och södra murarna finns de ursprungliga konsolerna ännu kvar. De är skurna i trä med blomornament och har från början varit förgyllda. Numera är de, liksom läktarens undersida och de träpelare på vilka läktaren vilar, målade i ljusgrått. 1728 tillbyggdes två mindre läktare på norra och södra sidan. Om den norra beslöt sockenstämman 1752 att: »Som Crono-Båtsm .. egenwilligt intagit det ifrån Lechtaren på norra sidan utbygde Stolrum och därifrån mycken förargelse och oljud förspordts så påstod Församl .. enhälligt, at, som dessutan denna utbyggnad icke är så fast, at man kan lita därpå, tillgången där till igenspikas, och rummet wara ledigt, till dess stolläggningen i körkan kommer at framdeles regleras ...».

1778 ombyggdes läktaren för en ny orgel (se nedan) — förmodligen var det vid detta tillfälle den förlängdes åt öster. 1873, då kyrkan åter fick ett nytt orgelverk, togs de små sidoläktarna bort och den nuvarande uppgången från tornrummet tillkom. Läktaren målades vit med förgyllda lister på bröstvärvet. Sedan restaureringen 1934 är läktarbröstvärvet målat i grågrön och grå marmorering.

Orgel

Kyrkans orgel (fig 159) är byggd av orgelbyggaren E A Setterquist år 1873. Den har 13 stämmor, två manualer och pedal. Traktur och registratur är mekanisk. Spelbordet är fristående. Fasaden, av triumfbågstyp, är målad i grått med förgyllda ornament.⁷³ Samtliga fasadpipor är blinda. Enligt en inskrift på orgelfasaden är orgeln en gåva år 1873 av kyrkans dåvarande patronus C G Adlercreutz till minne av Margaret Seton.²

Enligt en anteckning från 1613, gjord på pärmen till ett hymnarium som tillhört kyrkan (nu i ULA), härrörde den första orgeln från 1531 och var i bruk till 1728 då Olof Törnflycht d y skänkte kyrkan en ny (räk). Den äldre orgeln flyttades då till Nynäs (vis prot 1737). Det nya orgelverket i Ösmo utbyttes redan 1777 mot en orgel med 7 1/2 stämmor, byggd av Olof Schwan i Stockholm.⁷⁴ Denna sistnämnda orgel blev efter 1873 flyttad till Nynäs där den stod till gårdskyrkans ombyggnad 1912. Detta år skänktes orgeln till Nynäshamns köping av prof Hjalmar

Sjögren. Den magasineras men har senare förstörts.

Nummertavlor

— 1. Oval med svartmålat sifferfält och förgylld ram, fästad vid ett järnstativ. Ritad av arkitekt C Laurent och anskaffad vid restaureringen 1971–72. Höjd 230 cm. — 2. Från 1865, utformad som pendang till epitafiet över Helena Fleming (se s 233). Tidigare placerad vid bågöppningen mot Törnflychtska gravkoret på motsatt sida epitafiet. Ovanför det svarta sifferfältet en vitmålad tavla med Jehova i hebreiska bokstäver, under sifferfältet »Kol 3: 16». Nummertavlan förvaras numera i klockstapeln. — 3. På predikstoltrappans dörr, se s 192.

Flera äldre nummertavlor, som omnämns i arkivalierna, är numera förkomna. En inköptes 1740, en annan 1783. 1796 skänktes en förgylld nummertavla av gravören Lorentz Frännberg i Stockholm⁷⁵ och en annan, vitmålad med svarta siffror, sattes upp på orgelläktaren år 1811.

Dopredskap

Dopfunt av gotländsk kalksten (fig 215), placerad framför den väggnisch som markerar den södra ingången till kyrkans 1300-talskor. Av dopfunten, som kan dateras till samma tid som korbygget, är endast foten medeltida. På 1930-talet försågs den med en nyhuggen, slät cuppa i samband med att den återfördes till kyrkan från en trädgård i närheten, där den använts som bord. Dopfuntsfoten är oornerad. Fotens höjd 65 cm, nedre diameter 77 cm. Dopfuntens totala höjd 105 cm, cuppans diameter 88 cm. En rest av den ursprungliga cuppan (fig 216) återfanns vid restaureringen 1971–72 i golvet invid långhusets västgavel, söder om tornbågen.⁷⁶ Fragmentet visar att den varit en sk musselcuppa och indelad i 14 lobar. Cuppan har haft uttömningshål. Fragmentets mått: 53 × 35 cm.

Den medeltida dopfunten kasserades sannolikt i samband med anskaffandet av den dopängel som enl räkenskaper från år 1718 levererades av bildhuggaren Jacob Sauerberg i Stockholm, vilken erhöll 210 daler kmt för sitt arbete. Dopängeln (fig 217), som nu är uppställd i koret intill sakristiangången, är skulpterad i trä och bär en förgylld

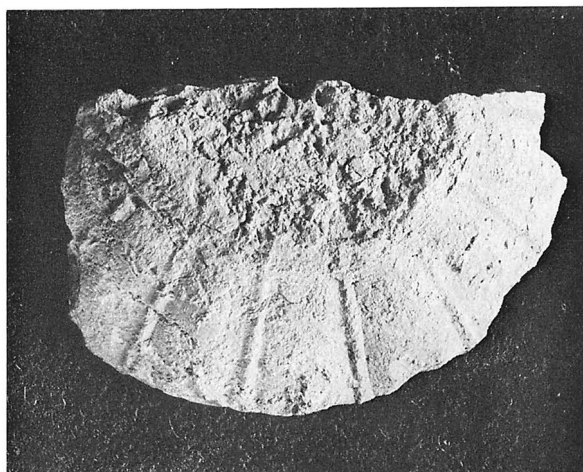

Fig 216. Fragment av dopfuntens medeltida cuppa, funnet i kyrkgolvet i långhusets västra del. Foto 1972.

Fragment of the medieval bowl of the font, found in the church floor in the W part of the nave.

mussla. Ängeln är vitmålad med hår och vingar förgyllda. Den omges av tre putti. Höjd 150 cm. Dopskål av silver (fig 218) med årtalet 1660 ingravat under ett krönt monogram: H · F · N · B · (= Helena Fleming — Nils Bååt).⁷⁷ De båda gjutna greparna är utformade som vingade keruber. Stämplar saknas. Höjd 11 cm, diameter 20,5 cm.

I inv 1586 upptas bl a »Funtekaret ---- 1». I ett senare tillägg till inventariet uppges att karet nedsmälts och lagts till storklockan då den omgöts år 1654.

Nattvardskärl

Kalk av silver med rund fot, skaftet uppbyggt av två ringformiga delar och en mellanliggande kraftig nod med åtta ribbor, samt halvsfärisk skål med något utsvängd mynningsrand (fig 219). På foten graverad dekor, bestående av en kalvariegrupp (fig 220) och fyra runda medaljonger med evangelistsymbolerna (fig 221). Kalvariegruppen är placerad under en gotisk bågställning med sicksackmönstrade kolonner samt trepassbåge med krabbor och liljeformigt krön. De runda medaljongerna är symmetriskt fördelade över fotplattan. Fotplattans nätsgrafferade bakgrund är i de fria utrymmena mellan framställningarna mönstrad med bladrankor. Nätsgraffereringen återkommer på skaftets

Fig 217. Dopängel, levererad av bildhuggaren Jacob Sauerberg 1718.
Foto 1972.

Baptismal angel, delivered in 1718 by Jacob Sauerberg, sculptor.

båda ringformiga delar, medan cuppan är helt slät. Kalkens höjd 14,5 cm, fotens diameter 11,5 cm, cuppens diameter 10,5 cm.

Kalken är troligen ett inhemskt arbete från 1300-talets första årtionden. Den är i så fall den äldsta bevarade kalken i Södermanland. Kalken tillhörde fram till 1928 Nynäs gårdskyrka — hur den kommit dit är okänt — men skänktes detta år till Ösmo av Anna Sjögren. I gåvan ingick också en paten av förgyllt silver (fig 222). Den har på mitten ett graverat knästycke av jungfru Maria med Jesusbarnet, omgivna av en strålkran och nedtill

inramade av en smal månskära. Brättet har en svensk inskrift i dekorativt utbildade, majuskel-liknande versaler: HIELP IHESVS MARIA SON. Som skiljetecken mellan orden har använts resp ett mansansikte i profil, en bladranka och ett hundhuvud i profil. Brättets övriga dekor består av klock- eller vasfomer samt en sköld med initialerna O R och en kalk, som visar att patenens donator har varit en prästman. Diameter 15 cm. Patenen har daterats till 1500-talets andra fjärdedel.

Brättets ornamentala dekor har nära förebilder bland den sydtyska renässansens mönsterstick,

och det är trots den svenska inskriften troligast att patenen tillverkats av en tysk guldsmed, kanske verksam i Lübeck eller därifrån invandrad till Sverige.⁷⁸

Kalk av förgyllt silver (fig 223). Foten är sexpassformad, skaftet sexsidigt med balusterformad, sexsidig nod. Cuppan är slät frånsett följande inskrift strax under mynningsranden: LAGE YXKVLL · HELENA YXKVLL · DIDERICH YXKVLL A^o 1651.⁷⁹ På fotens översida två stämplor: den ena S Erik i profil åt vänster, den andra C G på ömse sidor om en pil. Åldermansranka. Höjd 19 cm. I räk 1724 uppges att guldsmeden »Hr Staffell» (Gustaf Stafhell d ä, mästare i Stockholm 1714–55) betalats 12 Dr »för Körkans kalk han lagadhe och förbättrade». Stämpeln med S Erik i profil förekommer inte före 1703 och härrör sannolikt från ovan nämnda reparation, trots att man vid den tiden vanligen använde stämplor med S Erik i profil åt höger. Stämpeln med C G och en pil har inte kunnat identifieras.⁸⁰ Till kalken hör en paten av förgyllt silver. På brättet ett graverat, likarmat kors samt inskriften: L Y · H Y · D Y A^o 1651. Inga stämplor. Diameter 14 cm.

Kalk av förgyllt silver med sexpassformad profilerad fot och fasetterat skaft (fig 224). Skaftet är försett med en rund nod med romber och rundlar i drivet arbete. På den annars släta cuppan ett graverat monogram: D B W, krönt av en friherrlig krona och omgivet av två kvistar. På fotplattan ett graverat, likarmat kors. På foten en Stockholmsstämpel samt en något otydlig mästarstämpel, troligen tillhörig Johan Niklas Höpfner (verksam 1665–96). Kalken omnämns tidigast i inv 1689 där den beskrivs som en kalk med »Yxkulls och Wärenstets(?) inbundi nampn ...». Kalken har sannolikt skänkts av Didrik Yxkulls maka Brita Wernstedt⁸¹ till minne av mannen, som dog 1667 och ligger begravd i kyrkan. Kalkens höjd 22 cm, cuppan diameter 10 cm. — Tillhörande paten av förgyllt silver med ett ingraverat likarmat kors. Inga stämplor. Diameter 16 cm.

Kalk av förgyllt silver med rund, profilerad fot (fig 227). Det runda skaftet har en nod med romber och rundlar i drivet arbete. Cuppan är slät med profilerat bräm. På foten inskriften »Dom Kyrkans Kallek · Anno 1705 d. 10 Julius». På foten två

Fig 218. Dopskål av silver, skänkt 1660. Foto 1972.

Silver baptismal dish, donated in 1660.

mycket otydliga stämplor. Höjd 20,5 cm, cuppan diameter 10 cm. Tillhörande slät paten. Inga stämplor. Diameter 12,5 cm. Kalken och patenen har använts i Nynäs gårdskyrka och ingick i gåvan från Anna Sjögren 1928. Till gåvan hörde ytterligare två föremål, en vinkanna och en oblatask. Vinkannen (fig 226), av silver med sparsam förgyllning, är päronformad på rund fot. Grepen avslutas nedåt med en sköld utan gravyr. Tumgrepp och lock med rund knopp. På kannans buk, under snåsen, är det Törnflychtska vapnet graverat (fig 225). Enligt stämplor på brämet är kannan tillverkad i Stockholm 1701. Mästarstämpel saknas. Om oblatasken se nedan.

Vinkanna (fig 228) av silver, päronformad på rund fot med upptill kraftigt svängd grepe och profilerad framkant på snåsen. Under snåsen står ingraverat: »ÖSMO KYRKIAS KANNA / 1663». Inga stämplor. Höjd 30 cm. Enligt inv 1689 inköpt med kyrkans egna medel 1663.

Vinkanna (fig 229) av tenn, cylindrisk med rund profilerad fot och kraftig snås. På livet två graverade och frecklade medaljonger. I den ena Kristus med världsklotet i handen, i den andra Kristus i Emmaus. Under snåsen finns inom en krans inskriptionen: »ANNO / 1679 / ANNA IÖNSDOT/ER:», på locket: »FÖREHRET X TILL X ÖSMO X KIÖRKIA.» Hela kannan med undantag av medaljongerna är dekorerad med graverade och frecklade blommor och blad i stiliserad utformning. Höjd 31,5 cm. Enligt stämpel på locket insida tillverkad av Johan

Fig 220. Graverad kalvariegrupp på foten till kalken, fig 219. Foto SHM 1953.

Calvary group engraved on base of chalice, fig 219.

Fig 219. T v. Kalk av silver. Tidigare i Nynäs gårdskyrka. Början av 1300-talet. Foto SHM 1953.

Left. Silver chalice, earlier in the Nynäs manor chapel. Beginning of 14th century.

Fig 221. Evangelisterna Matteus' och Markus' symboler. Detaljer av kalken, fig 219. Foto SHM 1953.

The symbols of the evangelists Matthew and Mark. Details of chalice, fig 219.

Fig 222. Paten av förgyllt silver, sannolikt tillverkad av en tysk guldsmed under 1500-talets andra fjärdedel. Tidigare i Nynäs gårdskyrka. Foto 1973.

Silver-gilt paten, probably made by a German goldsmith during the second quarter of the 16th century. Earlier in the Nynäs manor chapel.

Fig 223. Kalk och paten av förgyllt silver, skänkta 1651. Foto 1972.
Silver-gilt chalice and paten, donated in 1651.

Johansson (kanngjutare i Stockholm 1677–1715). Sedan 1893 deponerad i SHM (inv 9 300: 1).

Sockenbudstyg (fig 231) av silver, bestående av kalk, paten med oblatbehållare samt vinflaska, alla förgyllda invändigt. På kalkens fot står ingraverat: »Östmo Försl: tillhörig 1804». Tillhörande läderklätt fodral. Sockenbudstyg är enl stämplrar på samtliga delar tillverkat av Olof Hellbom (verk-

sam i Stockholm 1794–1818) år 1804. Enligt sockenstämmans beslut samma år skulle det nya sockenbudstyg tillverkas av »det gamla Silfret som finnes i Kyrkokistan». Av st prot 1773 framgår att det silver som användes »funnit på aldeles obrukbara Mäss-Kläder».

Ett sockenbudstyg bestående av kalk, vinflaska, paten och oblatask inköptes 1763 från guldsmeden

Fig 224. Kalk och paten av förgyllt silver, tillverkade i Stockholm av Johan Niklas Höpfner (verksam 1665–96). Foto 1972.

Silver-gilt chalice and paten, made in Stockholm by Johan Niklas Höpfner (active 1665–1696).

Fig 225. Graverat Törnflychtvapen på vinkannen, fig 226. Foto 1972.

The Törnflycht coat-of-arms engraved on the flagon in fig 226.

Fig 226. Vinkanna av silver, tillverkad i Stockholm 1701. Tidigare i Nynäs gårds kyrka. Foto 1972.

Silver flagon, made in Stockholm in 1701. Formerly in the Nynäs manor chapel.

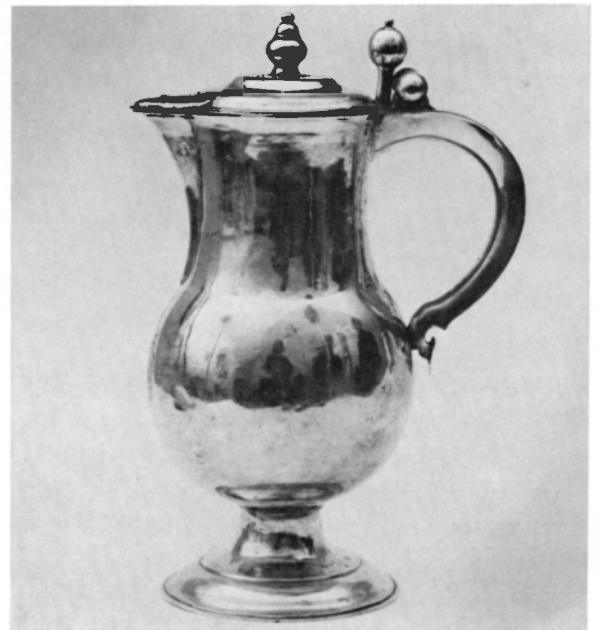

Fig 227. Kalk och paten av förgyllt silver med årtalet 1705. Tidigare i Nynäs gårdskyrka. Foto 1972.

Silver-gilt chalice and paten, dated 1705. Earlier in the Nynäs manor chapel.

Fig 228. Vinkanna av silver inköpt 1663. Foto 1972.

Silver flagon, purchased in 1663.

Fig 229. Vinkanna av tenn, tillverkad i Stockholm av Johan Johansson (verksam 1677–1715). I SHM. Foto i ATA.

Pewter flagon, made in Stockholm by Johan Johansson (active 1677–1715).

Fig 230. Brudkrona, inköpt 1774. Sannolikt från 1700-talets början. Foto 1972.

Bridal crown, purchased in 1774. Probably made at the beginning of the 18th century.

Fig 231. Sockenbudstyg av silver, tillverkat av Olof Hellbom i Stockholm år 1804. Foto 1972.

Viaticum communion vessels, silver, made by Olof Hellbom in Stockholm in 1804.

Lars Boye i Stockholm (mästare 1762–84). Det är med undantag av oblatasken bevarat och tillhör alltjämt Ösmo, men används sedan länge i Nynäs- hamns församling.

Oblatask av silver. Åttkantig med sockel och lock profilerade och prydda av våglinjer. På locket de graverade initialerna M · W · C · F · A · L · D · (= Maria Wernstedt (?) Claes Fleming Anna Lisa Duwall)⁸² samt A° 1705. Enligt stämplrar tillverkad år 1699 av Petter Henning, mästare i Stockholm 1688–1713. Enl inv 1789 skänkt av Claes Fleming. Höjd 5 cm, diameter 12 cm.

Oblatask av nysilver, oval med ett lamm på locket. Höjd 8 cm. Ingick i gåvan från Anna Sjögren 1928 (se ovan).

Oblatask av tenn, rund. Höjd 9 cm. Inköpt 1868 (inv).

Silsked av nysilver. Anskaffad i början av 1900-talet.

Brudkrona av renässanstyp (fig 230) av förgylld silver. Nedre kronringen har gjutna, genombrutna beslag med ofärgade, slipade stenar i kistfattning samt fem hål för nålar, avsedda att hålla fast kronan vid håret. På ringen fem genombrutna och med löv behängda ståndare i gjutet arbete. De avslutas uppåt av runda knoppar och åt sidorna av hjälmförsedda figurer i bröstbild. På övre kronringen fem gjutna, genombrutna ornament. Kronan saknar stämplrar. Höjd 10 cm, övre resp nedre diameter 15 och 10 cm. Den inköptes enl räk år 1774 till kyrkan från prosten Sven Hallströms sterbhus för 600 Dr. Troligen härrör den från början av 1700-talet.

Till brudkronan hör två silvernålar, den ena enligt stämplrar tillverkad år 1804 av Olof Hellbom i Stockholm. Kronan lagades och förgylldes av Hellbom detta år (räk, st prot). Brudkronan förvaras i en träbytta.

Försvunna nattvardskärl

I samband med klockuppbörden förlorade kyrkan ett ciborium och två kronor i början av 1530-talet. Ytterligare en förgylld krona av okänt material, ovisst om helgonkrona, brudkrona eller ljuskrona, utkvitterades 1554.

I inv 1586 upptas: Förgylte kalker mz patén—2
oförgylt sochnebudz kalk—1—
patén 2

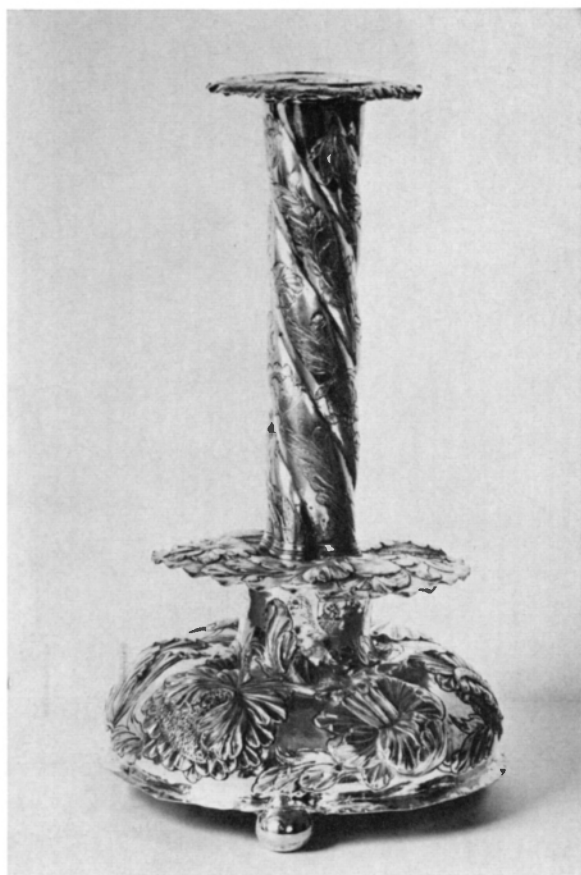
Fig 232. Ljuskrona (3) från 1706, i långhuset. Foto 1972.

Chandelier (3) dating from 1706, in the nave.

Fig 233. Ljuskrona (5) från 1600-talets början, i långhuset. Foto 1972.

Chandelier (5) dating from the beginning of the 17th century, in the nave.

half förgylt obblates kaar—1
 gamle ströningar förgylte—16
 (senare anm) ladhes i kaña
 Mässinge monstrans—1
 Theen flaska—1
 Theen kanna—1
 Socknebudz then flaska—1

Den kanna till vilken ströningarna uppges ha använts är möjligen densamma som inköptes 1635 (räk). I räk 1733 uppges att »utaf gulsmeden Mester Dybbin⁸³ är kiöpt en liten Sochnebudz-Paten». Tennflaskor för sockenbud inköptes 1691, 1730 och 1749 (räk).

Ljusredskap

Ljuskronor av mässing: — 1. I Törnflychtska gravkoret hänger en krona med åtta ljusarmar i en krans samt sexton prydnadsarmar i två kransar. Musselformade droppskålar. Skaftet kröns av en dubbelörn. På klotet är ingraverat det Törnflychtska vapnet och därunder: »Olof Hansson Törne / Margareta Törnflycht». Omkr 1700. Höjd 65 cm. — 2. I östra valvet en krona med sexton ljusarmar i två kransar och mellan ljusarmarna prydnadsarmar med sjubladiga blommor. Musselformade

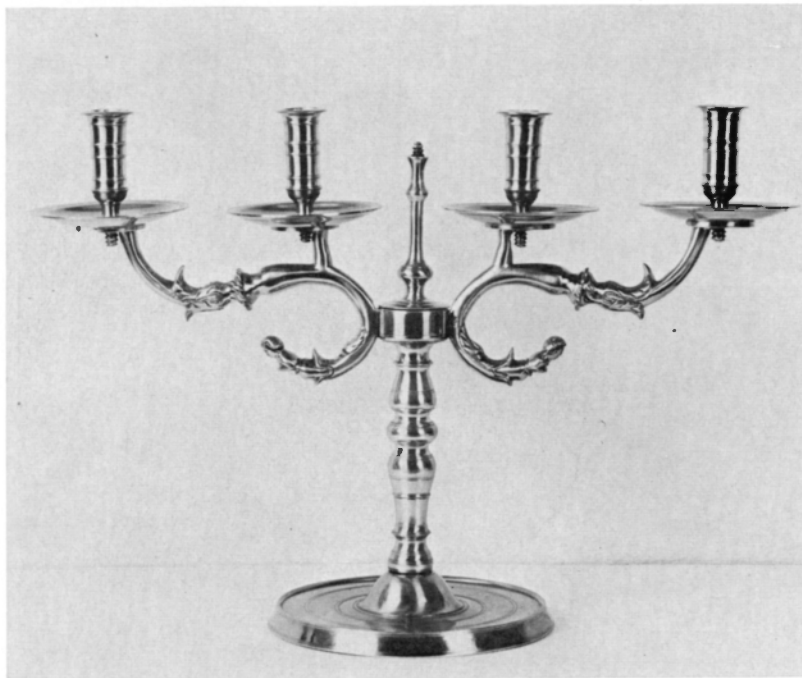

Fig 234. Ovan t v. Ljusstake av silver, tillverkad av Johan Wefwer i Linköping. Sannolikt skänkt 1672. Foto 1972.

Top left. Silver candlestick, made by Johan Wefwer in Linköping. Probably donated in 1672.

Fig 235. Ljusstake av mässing. 1600-talet. Foto 1972.

Brass candlestick. 17th century.

droppskålar. Skaftets krönfigur utgörs av en dubbel häst. På klotet följande inskrift i relief med versaler: »Anno 1736 är denna crona scänkt af Öfverst Leutnanten / Wälborne Her Iohan Gustaf Wulffclo / och Des Hustru Wälborne Fru / Sigrid Eva Wernfelt». Höjd 135 cm. — 3. I mellersta valvet åt öster en krona (fig 232) med sexton ljusarmar i två kransar och mellan ljusarmarna prydnadsarmar. Runda droppskålar. Skaftet kröns av en örn med utbredda vingar. På klotet står ingraverat: »ÅHR 1706 d 14 Januarij Gifwen Till GUDZ Nampns Ähro / af Påstmestaren Sahl Her Hans Köhns / Effter Lätne Enckia Hustru Anna Margaretha Fuchs». Höjd 87 cm. — 4. I mellersta valvet åt väster en krona med tolv ljusarmar i två kransar samt sex S-formade små prydnadsarmar. Runda droppskålar. Skaftet kröns av en dubbelörn. På klotet en inskription i relief: »S. Lars Erickson Wält⁶⁵ / S. H: Cecilia Israelsdotter / H: Sara Persdotter / Anno 1650». Höjd 80 cm. En uppgift i räk uppgger att denna krona skänkts till kyrkan redan år 1636 vilket skulle strida mot årtalet i inskriptionen. Möjligt är att pengar till inköp av en ljuskrona 1636 har testamenterats till kyrkan av Lars Eriksson Weldt, död 1650. — 5. I västra valvet en krona (fig 233) med tolv ljusarmar i två kransar. Runda droppskålar. Skaftet kröns av en dubbelörn och avslutas nedåt i ett dubbelansikte med nedhängande ring. Sannolikt början av 1600-talet. Höjd 70 cm. — 6. I tornrummet en krona med sex ljusarmar och tre små prydnadsarmar. Runda droppskålar. Skaftet kröns av en dubbelörn. Ingen inskription. Barocktyp. Höjd 38 cm. — 7. I sakristian en krona med sex ljusarmar och sex prydnadsarmar. Runda droppskålar; krönfigur och inskription saknas. Barocktyp. Höjd 35 cm.

Ljusplåtar av mässing: — 1. Två par i Törnflychtska gravkoret resp tornrummet för vardera tre ljus. Åttkantiga med runt överstycke. Driven dekor med blad och frukter. Barocktyp. Höjd ca 60 cm. — 2. Ett par i tornrummet för vardera tre ljus. Ovala med driven och punsad dekor. Barocktyp. Höjd 45 cm.

Ljusarmar av mässing: — 1. I tornrummet en ljusarm med driven och punsad ornering avsedd för ett ljus. Barocktyp. Längd från väggen 34 cm. — 2. Ett par för vardera tre ljus.

Fig 236. Ljusstake av mässing, troligen från 1751. Foto 1972.
Brass candlestick, probably dating from 1751.

Pressat arbete med runda väggfästen och droppskålar. De flata sidoarmarna är fästade vid det runda släta skaftet med tre skaftknappar. Barocktyp. Längd från väggen 45 cm. Skänkta av friherre Johan Toll,⁸⁶ Vansta, år 1921. — 3. I triumfbågen ett par för vardera ett ljus. Runda väggfästen och droppskålar med driven ornamentik. Barocktyp. Längd från väggen 70 cm. Ljusarmarna skall ursprungligen ha tillhört Storkyrkan i Stockholm. De skänktes 1925 av godsägaren Tage Jansson, Hammersta.

Ljusstakar: — 1. Ett par av silver (fig 234) med driven dekor i form av blad och blommor. Barocktyp med spiralvridet skaft. Foten är försedd med tre små kulfötter. På foten finns ingraverat givarnas namn: »MATTHIAS BJÖRNEKLOV : MARGARETHA WALLENSTÄDT»,⁸⁷ samt vapnen Björnklo och Wallenstedt. Höjd 36 cm. Enligt stämpel tillverkade av Johan Wefwer, mästare i Linköping 1672–1705. Stakarna skänktes troligen till Matthias Björnklovs begravning 1672. — 2. Av mässing för fyra ljus (fig 235). Rund fot och runda droppskålar. 1600-talet, tidigast omtalad i inv 1689. Höjd 41 cm. — 3. Ett par av mässing med vardera två armar och skaftet uppåt avslutat i en eldsflamma (fig 236).

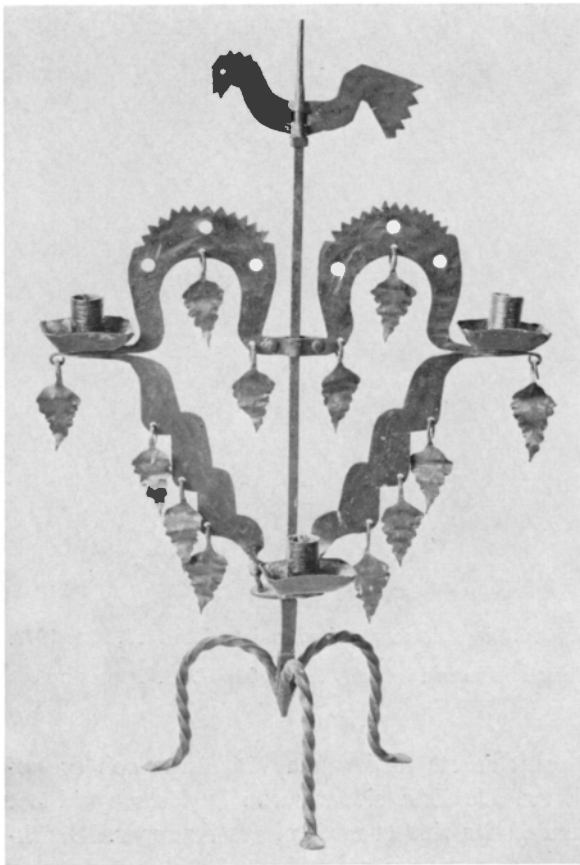

Fig 237. Ljusstake av smidesjärn, skänkt 1925 av prosten Axel Quist. Foto 1972.

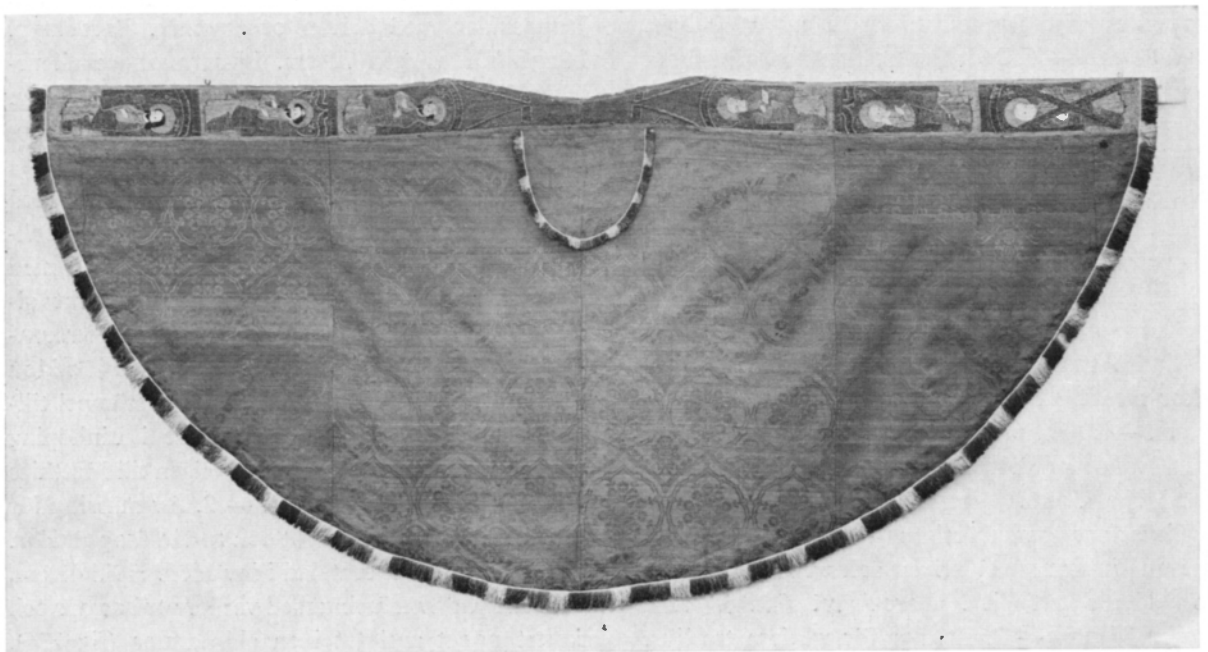
Wrought iron candlestick, donated by Dean Axel Quist in 1925.

Fig 239. T h. S Matteus(?). Detalj av korkåpan, fig 238. Foto 1972.

Right. S Matthew(?). Detail of the cope in fig 238.

Fig 238. Korkåpa av grön sidendamast med bräm i senmedeltida figurbroderi. Foto 1972.

Cope, green silk damask with border of late medieval figure embroidery.

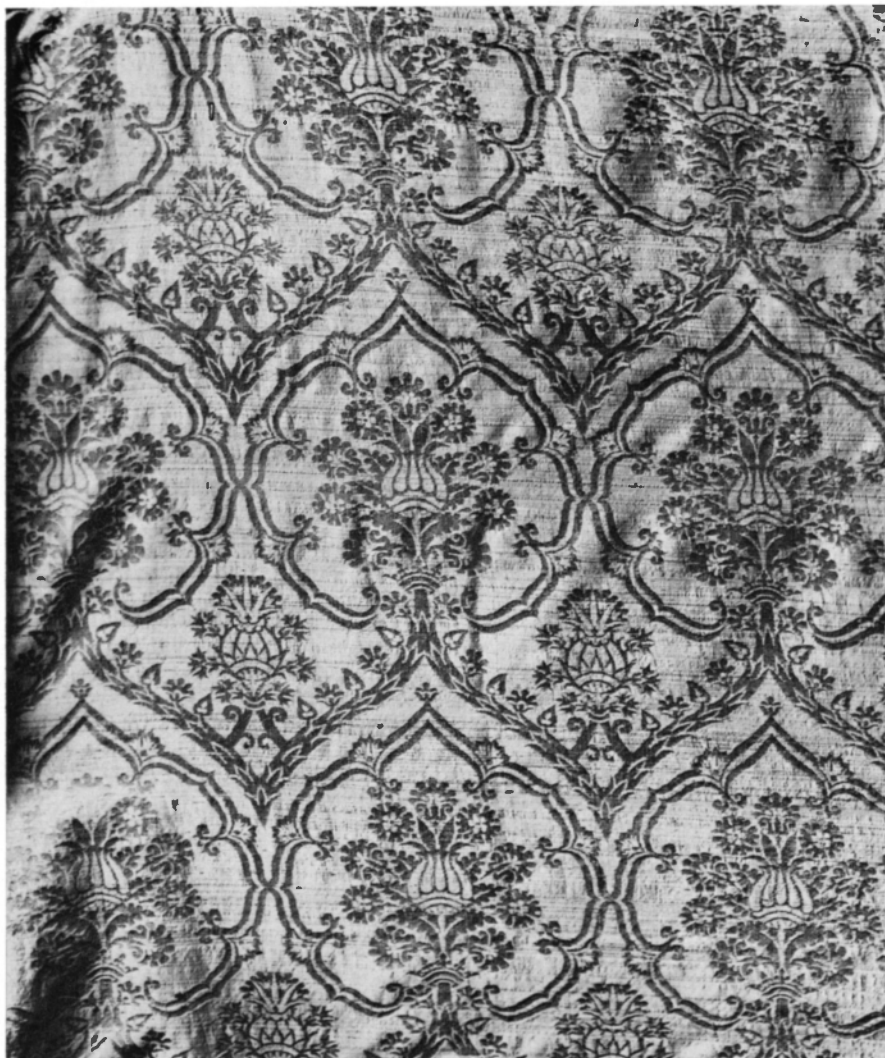

Fig 240. Detalj av korkåpan, fig 238. Foto i ATA.
Detail of cope in fig 238.

Höjd 37 cm. Sannolikt de ljusstakar som enl räk inköptes 1751. De är nu fästade vid predikstolen med var sin järnarm. De sistnämnda tillverkades 1772 av smeden Olof Bergquist (räk). — 4. Ett par trearmede av nysilver, stämplade John Parsons & Co. Empiretyp med urneformade ljushållare. Skänkta av friherre C G Adlercreutz 1856, »att begagnas på altaret om julottan, på det att de hittills brukade träklumparne, hvari ljusen då nedsättes, må blifva öfverflödiga». — 5. Av smidesjärn, sk Dalastake (fig 237). Skänkt 1925 av prosten Axel Quist. — 6. Ett par av smidesjärn för vardera fem ljus. Avsedda att stå på golvet. Tillverkade i ingenjör C J Nyqvists i Nynäshamn verkstad för konstsmide och

skänkta av honom 1902. Höjd 203 cm. — 7. Ett par förgyllda kandelabrar av imiterad rokokotyp, för vardera fyra ljus. Höjd 59 cm. Skänkta 1961 av fru T Grauers, Hammersta. — 8. Elektrifierad mäsingsstake med fem lampor. Höjd 64 cm.

Inv 1586 upptar inga ljusredskap utom »liusestaakar aff kopar 1 paar för 18 daler». Enligt ett senare tillägg till inventariet nedsmältes de i storklockan när den omgöts 1654. 1689 hade kyrkan fyra ljuskronor och tre ljusarmar. En tennstake med tre pipor som upptas detta år fanns kvar till slutet av 1800-talet i likhet med en järnljuskrona, tidigast nämnd i inv 1789.

Fig 241. Mässhake (1) av röd sammet med applicerade medeltida figurbroderier. Foto G Hildebrand 1973.

Chasuble (1) of red velvet with applied medieval figure embroidery.

Textilier

Antependium av grönt ylle, broderat med silke, ylle och guldtråd. Inskrift: »Huru ljuvliga äro inte dina boningar Herre Zebaot. Ps 84: 2.» Tillverkat av Licium efter ritning av textilkonstnärinnan Sofia Gisberg. Skänkt 1911 av kvinnor i Ösmo. Ett antependium av svart ylle, broderat med guld och lingarn och tillverkat av Licium, skänktes 1923 av kapten och fru Björn Barkman, Körunda.

Korkåpa (fig 238) av grön sidendamast med granatäpplemönster (fig 240). Figurbroderat bräm med apostlar i arkader, utförda med användning av nu mörknat membranguld och silke. Längs kåpans nedkant en brickvävd frans av omväxlande

rött, grönt och vitt lingarn. Ryggsköld av damasten, kantad med likadan frans, men smalare. Foder av ursprungligen röd, styvad lärft. Knäppklaff av ett 3 cm brett brickvävt band, broscherat med membranguld.

De helgon som framställs är i vänstra brämet (uppifrån räknat): Petrus med nyckel, Johannes med kalk, Andreas med kors. Högra brämet: Paulus med svärd, Bartolomeus med kniv, Matteus med pung (?) (fig 239). Över apostlarna baldakiner i relief. Sannolikt tyskt arbete från 1400-talets senare del. Renoverad hos Pietas 1942/43 (Pnr 2198). Längd 310 cm, höjd bak 139 cm, brämetets bredd 15 cm. Nu i SHM (inv 23 128: 36).

Fig 242. S Kristoffer och S Sebastian. Detalj av mässhaken, fig 241. Foto 1972.

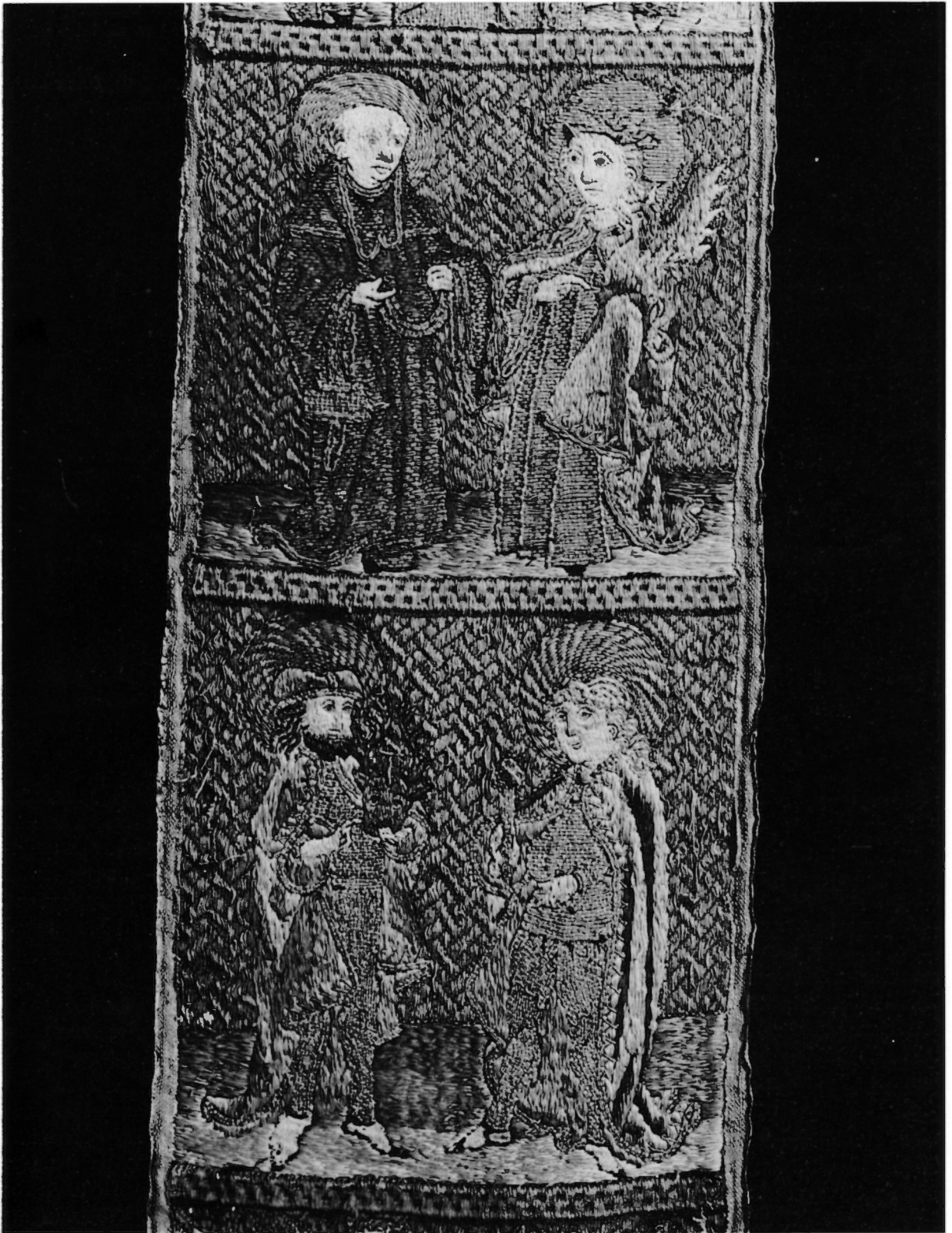
St Christopher and St Sebastian. Detail of chasuble in fig 241.

Fig 243. T h. S Leonard och S Margareta samt S Hubertus och S Göran(?). Detalj av mässhaken, fig 241. Foto ATA.

Right. St Leonard and St Margareta, and St Hubertus and St George(?). Detail of chasuble in fig 241.

Mässhakar: — 1. Av röd sammet (fig 241). På ryggsidan applicerat kors med figurbroderier i guld, silver och silke. Uppifrån räknat framställs: — 1. Botvid med yxa, Erasmus med vindspel. — 2. Den korsfäste Kristus mellan Maria och Johannes. — 3. Leonard med kedja (?), Margareta med drake (fig 243). — 4. Hubertus (Eustachius?) med hjorthuvud med kors mellan hornen, Göran (Mikael?), ungdomlig riddare med svärd (fig 243). — 5. Kristoffer bärande Kristusbarnet, Sebastian bunden vid ett träd, genomborrad av pilar (fig 242). — 6. Mikael (Göran?) i strid med drake, Tomas av Aquino med kalk och duva. På vänstra korsarmen: — 7. Katarina av Alexandria med svärd, Nikolaus (Eskil?) med stenar. På högra korsarmen: — 8. Aegidius med hind, Barbara med kalk och hostia. Broderiet nordtyskt, sannolikt lübeckskt, från slutet av 1400-talet. Sammeten är möjligen senare än broderierna då den är omönstrad. Längd fram 91 cm, bak 120 cm. Nu i SHM (Strängnässaml nr 158). — 2. Av röd, italiensk sidendamast från omkr

1500, mönstrad med granatäpplen och änglar bärande en kruka med blommor (fig 244). Ryggstycket är ornerat med ett kors av ett brickvävt band i rött silke med bandornament i blått silke och guld. Framstycket är utan ornering. Renoverad hos Pietas 1918 (Pnr 462). Längd fram 90 cm, bak 120 cm. — 3. Av blekbrun, ursprungligen röd siden-damast i granatäpplemönster med inkomponerad krona (fig 245). Damasten är italiensk från 1400-talets senare del. På ryggstycket ett kors av ett med guld och mångfärgat silke broscherat brickband⁸⁸ från medeltidens slut (fig 246). Runt halslinningen ett enklare brickband. Renoverad hos Pietas 1942/43 (Pnr 2168). Längd fram 86 cm, bak 107 cm. Nu i SHM (inv 9 300). — 4. Av slät vit atlas med applicerade broderier i silke i flera färger samt guld i form av kraftiga blomrankor som helt täcker atlasytan (fig 247–250). Dekor av röd sammet i form av halslinning med buketter i guldläggsöm; på framstycket mittvåd (fig 249), på bakstycket kors med applicerade figurbroderier. Broderierna

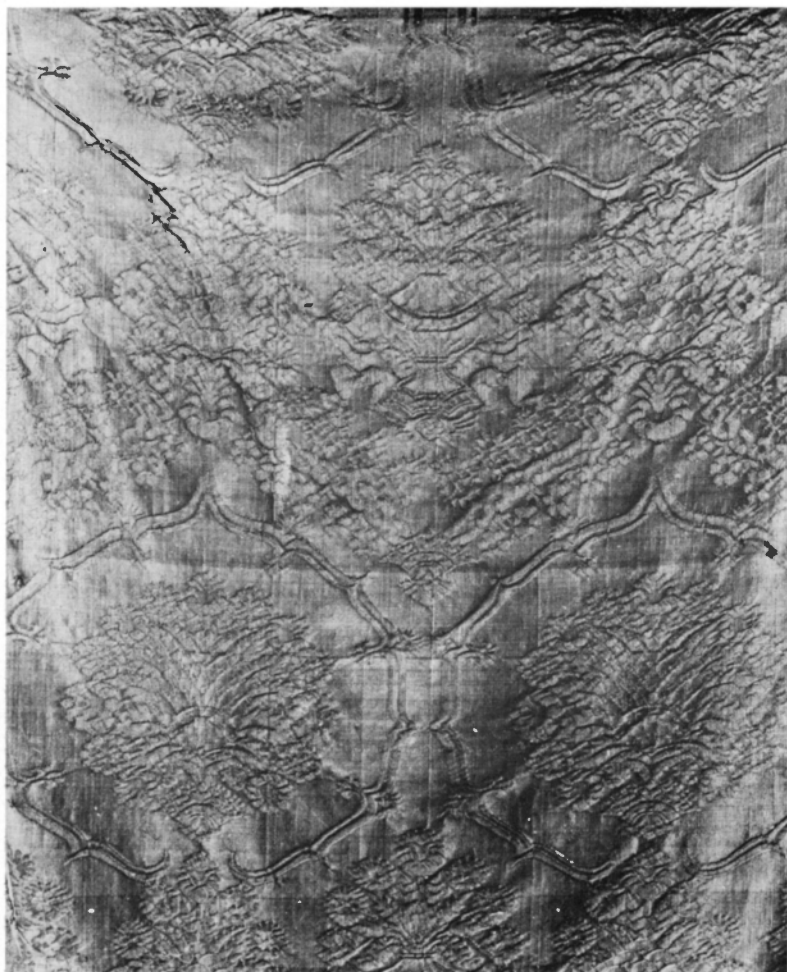

Fig 244. Italiensk sidendamast från omkr 1500. Detalj av mässhake nr 2. Foto 1972.

Italian silk damask dating from c 1500. Detail of chasuble no 2.

är utförda med silke i flera färger samt guld i läggsöm. Ryggsidans framställningar är uppifrån räknat: — 1. Gud fader med den helige Andes duva omgiven av moln. — 2. Maria med Jesusbarnet, stående inom rosenkransen och med höger hand räckande en rosenkrans till s DOMINICVS (inskrift under figuren), som med en hund vid sina fötter knäböjer utanför rosenkransen på hennes högra sida. På den andra sidan s CATHARINA av Siena, knäböjande med ett kors (fig 248). — 3. Maria, stående med Jesusbarnet på armen och framför henne en knäböjande munk s IACINTE (=Hyacinthus). Mellan honom och madonnan går ett språkband GAVDE FILI IACINT. — 4. s THOME DE AQVINO med en kyrkmodell. — 5. s RAIMVNDVS med mantel uppfäst på stav. — 6. (vänstra korsarmen) Biskop med stav s HRISOSTOME (=Chriso-

stomus). — 7. (högra korsarmen) Biskop med stav s NICOLAE. På framstycket: — 8. Biskop med stav s STANISLAVS. På hans högra sida stiger den uppväckte Piotrowin ur sin grav.⁸⁹ — 9. s HIERONYME med lejon vid sina fötter. — 10. s CECILIA spelande på ett portativ (fig 250). Foder av violett bomull med mellanfoder av röd vadmal.

Mässhaken är ursprungligen troligtvis ett polskt arbete från slutet av 1500-talet eller början av 1600-talet. I slutet av 1600-talet har skett en överflyttning till nytt tyg enligt en skriven lapp, funnen instoppad under ena korsarmen då mässhaken renoverades 1962 (Pnr 3251): »Anno 1692 fans intet något dugliget på däna mässhacke fören han då samma år uplagades af dydesama jungfrur Elisabet H....? och Maria? och då var her Lars Wält i Ösmo kurkioherde». Vid överflytt-

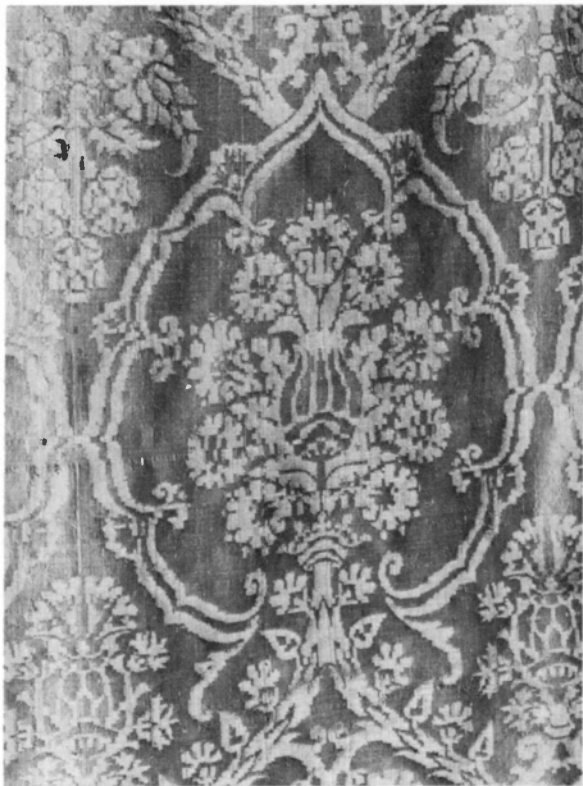

Fig 245. Italiensk sidendamast från 1400-talets senare del. Detalj av mässhake nr 3. Foto 1972.

Italian damask dating from the latter part of the 15th century. Detail of chasuble no 3.

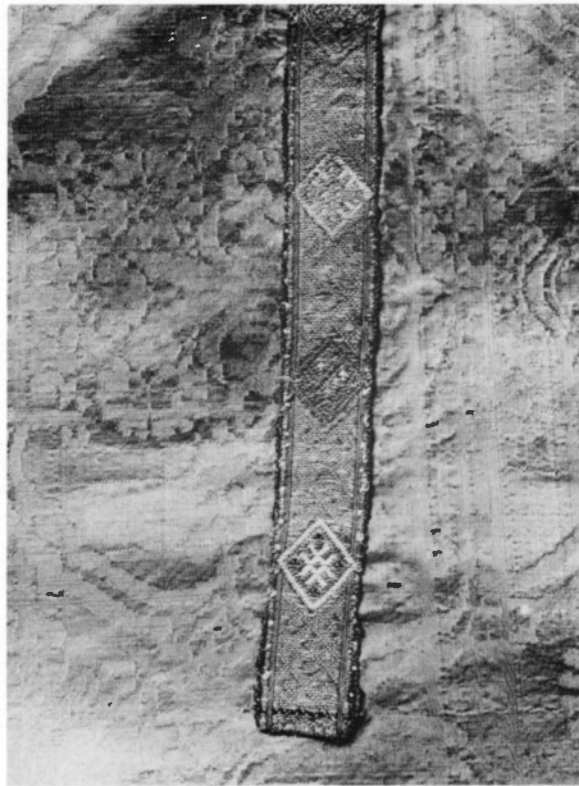

Fig 246. Senmedeltida brickvävt band på mässhake nr 3. Foto i ATA.

Late medieval tablet-woven band on chasuble no 3.

ningen har en del översyningar och broderier tillkommit. Alla blomornament är nysydda och även inskrifterna, varigenom en del felaktigheter förklaras. Översyningarna är delvis mycket klumpigt utförda och överhuvudtaget måste en avsevärd kvalitetsförsämring ha skett i samband med överflyttningen. Längd fram 82 cm, bak 126 cm. Nu i SHM (Strängnässaml nr 178). — 5. Av röd skuren och oskuren sammet med palmettmönster (fig 251). Ornerad med guldband i kanten. Framsidan har en våd av guldband, på ryggsidan ett kors av dubbla guldband. På ömse sidor om korsets stam påsydda vapenplåtar av förgyllt silver samt årtalet 1637 i påsydda siffror av samma material. Till höger Yxkulls vapen samt D · Y, till vänster Oxehufvuds och B · O (Didrik Yxkull — Beata Oxehufvud).⁹⁰ Längd fram 79 cm, bak 120 cm. — 6. Av gul silverbrokad med »bizarrt» mönster (fig 252). Osymmet-

riskt mönster, broscherat i silver och nu svagt rosa silke mot gul, svagt mönstrad ripsbotten — rankor, blommor och blad bildar ett mönster av snedrutekaraktär.⁹¹ På ryggstycket ett krucifix i drivet silver på ett kors av ca 8 cm breda mönstervävda silverband. Krucifixet är av samma typ som förekommer på kistlock under 1600-talets slut och 1700-talets början. Troligen har det utförts i Stockholm. Över Kristi huvud INRI i drivet silver och på korsets nedre del en döds-kalle i samma material. På mässhakens framstycke Olofs och Margareta Törnflychts vapen (jfr s 186) i drivet silver och med årtalet 1717 (fig 253). Mässhakens ytterkanter och halslinning kantas av silverband. Renoverad 1917 och 1964 (Pnr 348 resp 4524). Längd fram 106 cm, bak 107 cm. Gåva av Margareta Törnflycht (inv). — 7. Av svart sammet med guldgaloner. Längd fram 87 cm, bak 115 cm. Skänkt 1763 av envoyén

CHRISTOSTOME

S NIGOLAE

S DOMINICVS
S CATHARINA

S IACINCIE

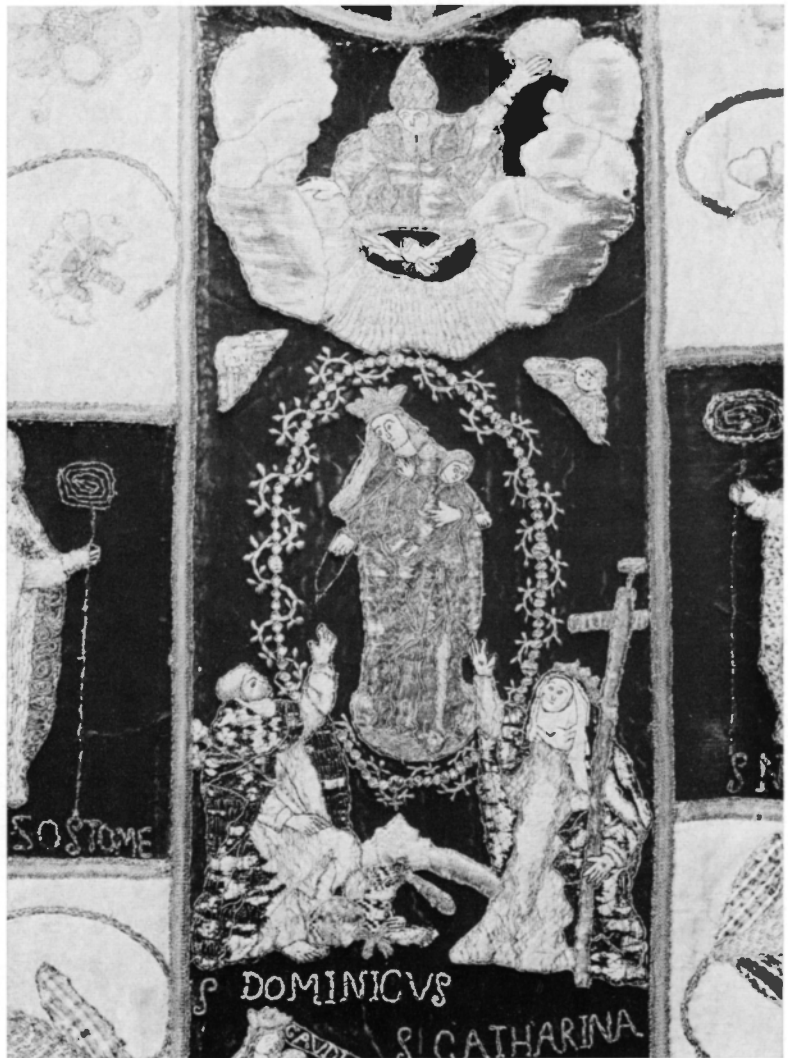
S THOME DE AQUINO

Fig 248. Gud fader, jungfru Maria inom rosenkransen samt S Dominicus och S Katarina. Detalj av mässhaken, fig 247. Foto 1972.

God the Father, the Virgin within a rosary and St Dominicus and St Katerina. Detail of chasuble in fig 247.

Fig 247. T v. Mässhake (4) av atlas-siden med applicerade broderier och dekor av sammet med figurbroderier. Troligen polskt arbete från omkr 1600. Foto 1972.

Left. Chasuble (4) of satin with applied embroidery and velvet decoration with figure embroidery. Probably Polish work dating from c 1600.

H J Hildebrand⁹² på Djursnäs (inv). Mässhaken renoverades 1863 »af Mamselle Carolina Björklund» (inv), varvid troligen sammeten utbyttes mot ny. — 8. Av svart sammet, kantad med frans i guld och silver (fig 254). Längs ytterkanterna en praktfull, 16 cm bred bladbård, broderad med guld- och silvertråd. På framsidan dessutom Gudsöga i guld, silver och svart silke; på ryggsidan ett kors av guldgalon, kantad med silvergalon och försett med törnekrans av guld- och silvertråd. Under korset årtalet 1768 och givarinnans initialer B.C.S. (=Brita Christina Sparre).⁹³ Mässhaken försågs med ny sammet 1904. Längd fram 100 cm, bak 110 cm. — 9. Av röd och grön brokad med silvergaloner. På

ryggstycket IHS inom en gloria, broderad med silvertråd. Längd fram 105 cm, bak 118 cm. Tillverkad av Licium och skänkt till kyrkan 1915 av Ösmobor.

Kalkkläden: — 1. Av siden, den ena sidan blå, den andra vit (fig 255). Liksådigt broderi i guldtråd med blad och blomrankor i Berainstil. På mitten sol med Jehovas namn i hebreiska bokstäver. I kanten en 5 cm bred guldspets. 1600-talets senare del. Konserverat hos Pietas 1917 (Pnr 348). Mått: 52×52 cm. — 2. Av svart sammet med åttauddig stjärna av guldgaloner. I kanten bård av guldgaloner. Skänkt 1763 av envoyé H J Hildebrand, Djursnäs. — 3. Av rött siden med guld-

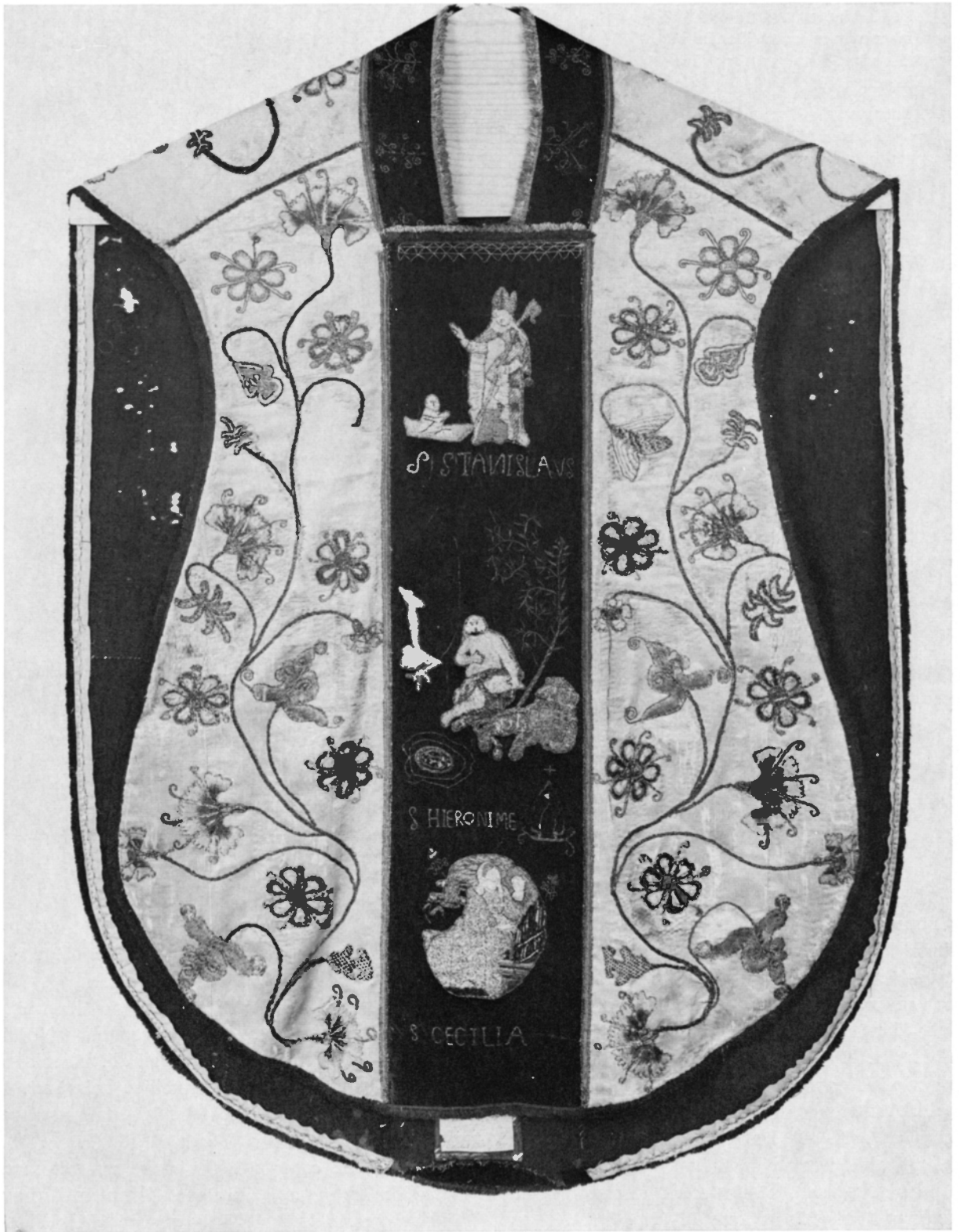

Fig 250. S Cecilia, spelande vid ett portativ. Foto G Hildebrand 1973. Detalj av mässhaken, fig 249.

St Cecilia playing a portative organ. Detail of chasuble in fig 249.

Fig 249. Framstycket till mässhaken, fig 247. Foto 1972.

Front part of chasuble in fig 247.

broderier (fig 256). På mitten en sol, i övrigt femuddiga stjärnor. I kanten en smal guldspets. Skänkt 1796 av kontrollören Johan Liedberg, Stockholm. Konserverat hos Pietas 1923 (Pnr 713). Mått: 52 × 52 cm. — 4. Av vitt siden med flerfärgat guld- och silkebroderi i blommönster. I kanten frans av grönt silke. Gåva omkr 1860. Mått: 55 × 55 cm. — 5. Av svart sammet med guldgaloner. Motiv med kors och stjärna. Utfört 1863 av frk Carolina Björklund. Sammeten togs från mässhake nr 7, som renoverades samma år av frk Björklund. Mått: 45 × 45 cm. — 6. Av vitt siden med broderier i guldtråd. På mitten en sol med IHS, i kanten guldspets. Signerad på baksidan: BR 1878. Mått: 50 ×

50 cm. — 7. Av rött ylle med silkebroderier. På mitten en sol med IHS, i övrigt törnegrenar, rosor och blad. I kanten frans av gult silke. Skänkt 1912 av Anna Sjögren. Mått: 45 × 45 cm.

Predikstolskläden: — 1. Av rött siden med broderier i gulbrunt silke. Motiv med rosor. Från slutet av 1800-talet. Mått 57 × 52 cm. — 2. Av gråblått och violett ylle med guldbroderier. På baksidan signerat Libraria Komp A. L. O. 1960 (= Anna-Lisa Odelqvist). Skänkt av Ösmo kyrkliga sällskapet år 1960.

Håvar: — 1. Av svart sammet med guld- och silvergaloner samt svart, svarvat skaft. 1700-talet. Längd 189 cm, höjd 24 cm. — 2. Av röd sammet

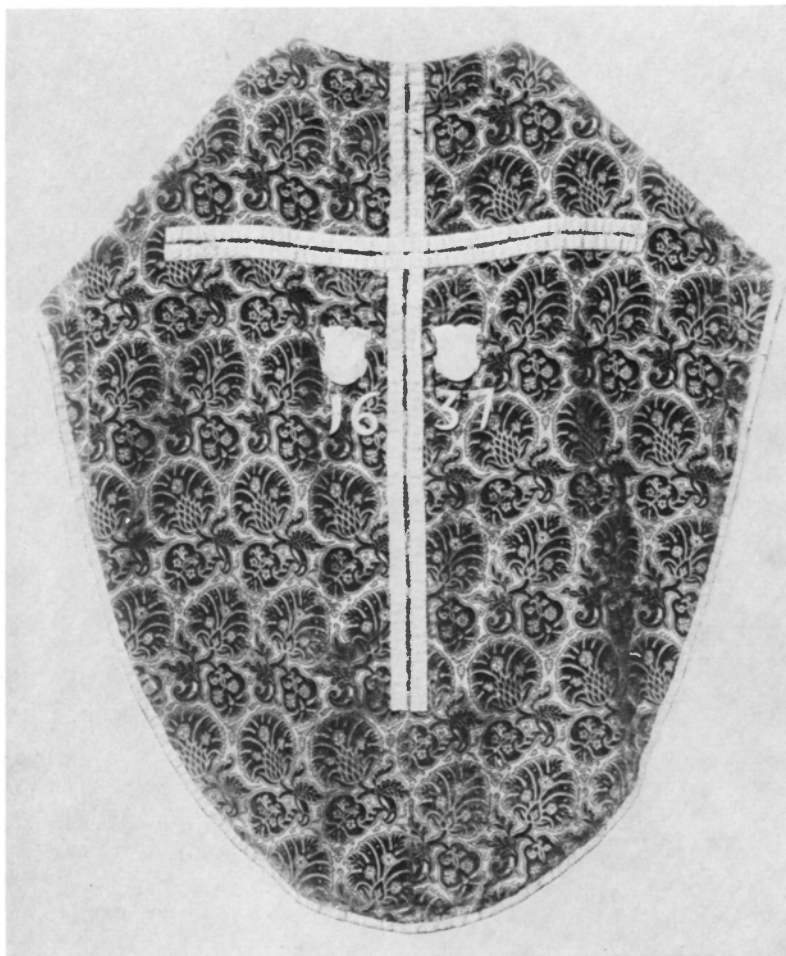

Fig 251. Mässhake av röd, palmett-
mönstrad sammet, skänkt 1637. Foto
Nordiska museet.

*Chasuble of red, palmette-patterned
velvet, donated in 1637.*

Fig 252. T h. Mässhake (6) av gul
sidenbrokad. Skänkt i början av 1700-
talet. Foto i ATA.

*Right. Chasuble (6) of yellow silk
brocade. Donated at the beginning of
the 18th century.*

Fig 253. Längst t h. Detalj av mäss-
haken, fig 252. Foto i ATA.

Far right. Detail of chasuble in fig 252.

med silveraloner och tofs. Brunt, svarvat skaft. 1700-talet. Längd 208 cm, höjd 25 cm. — 3. Av grönt ylle med guldgaloner och guldsnodder. Svart, svarvat skaft. Inköpt på 1950-talet. Längd 184, höjd 18 cm. — 4. Av gult ylle med band i brunt och blått. Kort skaft. Inköpt på 1950-talet. Längd 75 cm, höjd 20 cm.

Bokdynor: — 1. Av röd sammet, kantad med guldband. Framsidan har IHS, broderat i guldtråd och omgivet av palmlblad. På baksidan C:C:L samt årtalet 1796. Enl inv skänkt 1796 av kontrollören Johan Liedberg, Stockholm till minne av sonen Carl Christophers första nattvardsgång. Mått: 42 × 30 cm. — 2. Av brun och blå sammet med broderier i guld. 1800-talet. Mått 36 × 28 cm.

Brudpäll av ljusblått siden, kantad med silver-

spets. Möjligen den som 1786 tillverkades av Carin Norman, Muskösund.

Flossamatta i färgerna rött, grönt, blått och beige. Mått: 200 × 100 cm. Används framför altaret. Gåva av Ösmo hemslöjdsförening 1932.

Försvunna textilier

I 1586 års inventarium upptas följande textilier:

koorkåpa aff grönt damesk -----	1
mesehaka aff rött damesk halffnöt ---	1
halffnöt mesehake aff rött samet ----	1
halffnöt mesehake aff grönt damesk --	1
(senare anm) finnes wid Ålöö	
dalmatica aff rött damesk -----	1
(senare anm) är lagat til en messe- haket	

finnes inthe	{	gamle messhaker aff rüsewerk ⁹⁴ -----	2
		gamal koor kåpa aff rüsewerk -----	1
		gamalt röklin -----	1
		gamle Mesesarker -----	3
		Alter klädhe aff huit karteek ⁹⁵ -----	1
		Alter duk -----	1
		Alter stolz klädhe -----	2
		Antependium för höghaltare -----	1
		gamalt alterkläde uthan kore -----	3
		predike stols klädhe rött makeer ⁹⁶ ---	1
		gamalt hande klädhe -----	1
		gamle åklädher -----	2
gamalt utnöt brudepeel -----	1		

Den mässhake av grönt siden som utlånats till Ålö kapell, är sannolikt samma mässhake som nu finnes sig i Utö kyrka (se Sörmländska kyrkor 118). Mässhaken är från slutet av 1400-talet och har figurbroderier i guld- och silvertråd. Också övriga

i inventarieförteckningen nämnda mässhakar finns bevarade. Det är dock knappast möjligt att avgöra vilken av de båda röda sidenmässhakarna som har tillverkats av tyg från en dalmatika (se s 214).

1591 skänkte Helena Magnidotter⁹⁷ på Djursnäs två kalkkläden och ett corporale och 1596 ett altarstolskläde med rött kors (inv). 1613 inköptes en mässhake och en brudpäll (räk). Vid inventeringen 1689 fanns bl a en svart sammetsmässhake med guld- och silkesfransar samt med förgyllda vapen. I samma utförande fanns också altarkläde och predikstolskläde. Vem som donerat dem är inte känt.

Ett annat altarkläde var av »rött Taffz och Blomerat Kappa medh Yxkulls och Helene Mangni Dåtters namn och wappn»,⁹⁸ och ytterligare ett av »brunt blomerath Samett medh Duuals och Yxkulls Wappner». Slutligen fanns två altarkläden av gyllenduk, det ena »medh Biörnklos och Wallenstens namn». Antependierna har

Fig 254. Mässhake (8) av svart sammet med broderier i guld och silvertråd. Skänkt 1768. Foto 1972.

Chasuble (8) of black velvet with embroidery in gold and silver thread. Donated in 1768.

förkommit eller försålts i samband med att det medeltida altaret revs vid tillbyggnaden av det Törnflychtska gravkoret år 1716. Det då uppsatta altaret är tänkt att användas utan antependium. Av övriga textilier fanns 1689 sex kalkkläden, tre altardukar, sex altarstolsdukar och en håv av svart sammet. I inv 1789 nämns fem kalkkläden och lika många 1828. Från och med slutet av 1700-talet hade kyrkan också fem kollektåvar. 1786 tillverkade Carin Norman, Muskösund, en ny brudklänning och en ny brudpäll till kyrkan, och erhöll i betalning 2 Rdr 37 sk 4 rst specie.

Runsten

Två skilda anteckningar i Rannsakningar efter antikviteter omtalar en runsten vid kyrkan, dels

»wid Ösmo Kyrkiodöör», dels »vthi vapenhusett en Runsteen, som säges vara förd aff sitt rum ...». Sannolikt avses samma sten. Den är numera förkommen eller överputsad. Stenen upptas inte av Peringskiöld.

Gravminnen

Enligt den »Förteckning på Adelige Grafwar uti Ösmo Kyrcka» som i januari 1754 avgavs av kyrkoherden Sven Hallström fanns då i kyrkan: »No 1 Törnflychtska Grafwen inunder hela Choret, är i godt stånd, och underhålles af Patrono Ecclesie Össmoens': högwälborne herr Grefwen och Camarherren Carl Fredric Törnflycht.⁹⁹ No 2 Biörnclouska Grafwen, nu Ulfklouska familien genom arf tillfallen, just framför Qwinfolksbänkarna wid in-

gången till sacristian, är i godt stånd, och underhålles af afledna Öfwerste Lieutenanten Encke-fru Ségrin Eva Wernfeldt.⁸⁴ No 3 Flemmingska Grafwen, näst fram för Manfolksbänkarna, är icke i särdeles godt stånd, och wet man ej ännu, hwilken af familjen sig åtager at underhålla. No 4 Yxkullska Grafwen, hälften under främsta Mannfolksbänkar wid södra kyrkomuren, aldeles förfallen, och hafwer nu mesta arftagaren Öfwerste Lieutenanten högvälborne herr Baron Didric von Yxkull,¹⁰⁰ på föreställning om Grafwens tillstånd, skrifteligen sig utlåtitt ej willja för sig och de sina berörda Graf äga eller reparera.» I kyrkans främre del fanns också gravar över kyrkoherden Olof Weldt (d 1691) samt över kyrkoherden Lars Weldt¹⁰¹ (d 1731) och hans farfar Lars Eriksson. Också längre västerut i kyrkan har funnits gravar under golvet vilka igenfyllts vid senare reparationer.

De Björnklauska och Flemingska gravarna (täckta av gravstenarna nr 6 resp nr 4, se nedan) öppnades vid kyrkans restaurering 1934. Om de båda gravarna har prosten Axel Quist gjort följande anteckning i det exemplar av Quists sockenbeskrivning (se litteraturförteckningen) som förvaras på pastorsexpeditionen i Ösmo.

Björnklauska graven

»När graven vid kyrkans restaurering 1934 öppnades stodo där två kopparkistor klädda med nu brun sammet. Å båda kistorna lågo krucifix.

Å Margareta Wallenstedts kista stod på en förgylld kopparplåt (50 × 26 cm) med bladornament i kanterna: Den högvälborna Fru / Fru Margareta Wallenstedt / Till Wanstad och Kungshamn och Tillinge är född / i Upsala den 11 December år 1622 och blev / död i Kungshamn den 14 November 1692.

Å mannens kista ett stort vapen delvis bortfallet 78 × 78 cm av förgylld koppar.»

Flemingska graven

»Vid öppnandet av graven 1934 funnos där:

En kopparkista klädd med nu brun sammet. Vid huvudet en messingsplåt med inskription: Den högvälborna Fru o. s. v. Helena Fleming född 1611 död 1688. Locket uppbrutet, på detta ett kors av mässing 1,15 m. långt med ett krucifix 42 cm långt.

Fig 255. Kalkkläde (1) av blått och vitt siden med guldbroderier. 1600-talets senare del. Foto 1972.

Chancel veil (1), blue and white silk with gold embroidery. Latter part of the 17th century.

Fig 256. Kalkkläde (3) av rött siden med guldbroderier. Skänkt 1796. Foto ATA.

Chancel veil (3), red silk with gold embroidery. Donated in 1796.

Vid fotändan en förmultnad barnkista. Vidare två sönderfallna kistor.

Även en kista med inskriptionen: Kongl. Maiist. / Troman Öfwerste Af Infan/teriet Tygmästaren vid Artill/eriet Riddare av Kongl. Svärds/orden Grefwen Högvälborne Herr / Thomas von Seth slöt sitt / korta och hedrande levnadslopp / Af 49 år räknat från den 9? / December år 1724 Till / den 20 juni År 1773. / Denna senare kista troligen ditsatt med någon föregående restaurering.»

Törnflychtska gravkammaren

Törnflychtska gravkammaren undersöktes av prosten Axel Quist omkr 1909 i samband med arbeten för kyrkans nya värmeanläggning. Följande beskrivning är hämtad från det manuskript som Quist senare inlämnade till Sveriges Kyrkans redaktion.

»Nedgången till graven är täckt av ett par stenhällar, liggande framför nuvarande koret. En trappa av sten leder ned till ett förrum och genom en rundbågig portal utan dörrar kommer man in i gravkammaren, som invändigt är rappad och försedd med ett lätt välvt tak. Golvet är nu täckt med mylla och blad som blåst in genom de gallerförsedda små fönstren i korets sockel.

Ett par, nu mycket förvittrade träkistor, som stå alldeles vid ingången, lär ha ditflyttats vid reparationen 1872 från en annan grav, och ha ett helt annat utseende än de kistor som för övrigt finns där. Dessa äro 8 större och 2 barnkistor. 2 större på norra sidan äro dock nästan alldeles krossade av dem som flyttats ovanpå.

Då det ansågs ej lämpligt att rubba kistornas läge, kunde en okularundersökning ske endast med dem, som stod lämpligt till för ändamålet.

Mitt för ingången åt söder står en kopparbeslagen kista med locket insvängt från sidorna, smalnande uppåt mot ett platt tak. Vid huvudet står på locket, målad direkt på kopparplåten och omgiven av målat ornament inskriptionen: »Sahl. Fruu / Margareta / Törnflycht / är född i Stockholm d. 12 jului 1653 död blefwen d. 14 / Febr: 1727 begrafwn / d. 5 Martij samma år».

Under kistlocket är vid huvudet ett Törnflychtskt vapen i (mässings?) plåt, 30 × 30 cm. På lockets norra sida, närmast huvudet står inom ett orna-

ment, 46 × 30 cm, även målat direkt på kistan inskriptionen: »Psalm 73, 25, 26 / När jag tig hafwer så frå/gar iag efter himmel och iord / intet; om mig än kropp och siäl för/smäcktade så äst du dock, Gud, alltid min / hiertans tröst, och min deel.»

Vid fötterna på samma sida av locket, även i ornament, inskriptionen: »Psalm 16,6 / Är dock / lotten mig fallen i thet / lustiga, mig är en skiön / arfweddel tillfallen.» — Även på lockets södra sida äro två inskriptioner, som ej kunde tolkas. Vid fötterna på kistan en stor dödskalle med korslagda knotor. Kistan vilar på sex stora björntassar och har på vardera sidan tre handtag av mässing. Längd 205 cm, bredd vid huvudändan 92 cm, höjd 76 cm.

Söder om föregående och närmast väggen en kopparbeslagen kista, av samma storlek som den förra och lik denna, endast med den skillnaden att den vilar på åtta svarvade kulor. På locket vid huvudändan en plåt, troligen av förgylld koppar, 45 × 25 cm, omgiven av bladverk och med inskriptionen: »Kongl. Maj^{tz} Tro man och Commerce / Råd den wälborne Herr OLOF HANSSON / TÖRNFlycht, Herre till Nynäs, Diurnäs, Ber/ga, Anvila, Trottebo, etc, Född A. 1640 d. 5 April / I Herranom afsomnad A. 1713 d. 9 April.»

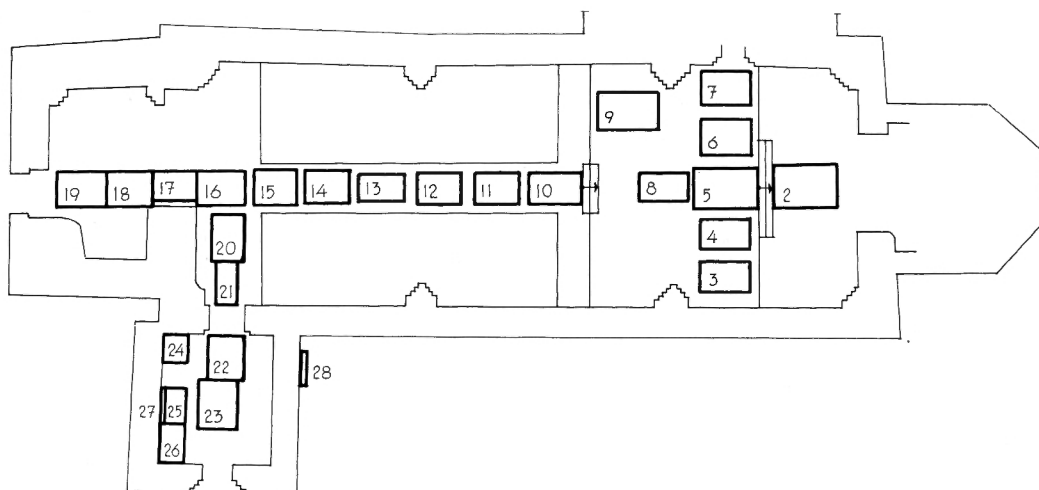
Vid huvudet på kistan ett stort Törnflychtskt vapen, 40 × 40 cm. Inga vidare inskriptioner kunna ses på kistan.

Ovanpå de båda föregående kistorna stå två något mindre, mer modernt utförda. På den ena finns en silverplåt, 25 × 20 cm, på locket och med inskriptionen: »Riks Rådinnan och Kongl. Öfwer Hof Mästarinnan / Den Högwälborna Fru Fru Friherrinnan / BRITA CHRISTINA SPARRE / Framledne Herr Riks Rådet, Gouverneuren för / Deras Kongl. Högheter, Riddaren och Co^mendeuren / af Kongl. Maj^{tz} Orden med mera / Högwälborne Grefve, Herr Carl Fredr. Törnflychts / Änke Grefvinna / Född i Stockholm den 3 December 1776.»

Därunder ett Törnflychtskt vapen. Inga övriga inskriptioner. Handtag vid kistans sidor.

På andra kistan är inskriptionen oläslig, men har säkert varit om den föregående make.

De i norra delen av gravkammaren bägge kistorna äro lika de nyss omnämnda, men inskriptionerna på plåtarna äro oläsliga. De ha under

senare tid blivit öppnade och äro nästan tomma. På de små barnkistorna äro också inskriptionerna otydbara.»

Gravstenar

Numreringen enligt planen fig 257.

— 1. Medeltida trapetsoid gravhäll av grå kalksten. Övre hälften av stenen ligger bruten i två delar på kyrkogården intill kyrkans norra mur. Stenens nedre del (fig 258) hittades vid restaureringen 1971–72 under vapenhusgolvet tillsammans med ytterligare ett stycke av en medeltidsgravsten med hålkälad kant, men utan spår av inskrift. Stenen har på mitten haft en inskriftsbård i sköldform. Texten, skriven med majuskler, är dock nästan helt bortnött på den del som befinner sig på kyrkogården. Nu läsbart är ---G(?)A-DER : DE : CA---. Mått: Längd 107 cm, bred 85 resp 58 cm. 1300-talet.

— 2. Två stenar av grå kalksten, framför det Törnflychtska gravkoret och täckande nedgången till gravkammaren. Stenarna är försedda med järnringar samt med följande inskription: »DESCENSUS / IN / CONDITORIUM / TÖRNFlyCTIANUM / ANNO DOMINI MDCCXVI / AUGUSTINUS: / SIVE COMEDAM SIVE BIBAM / SIVE ALIQUID ALIUD FACIAM / SEMPER VOX ILLA VIDETUR SONARE / IN AURIBUS MEIS: / SURGITE MORTUI ET VENITE AD / IUDICIUM. (=Nedgång till Törnflychtska graven. År 1716. Augustinus: vare sig jag åter, dricker eller gör något annat,

Fig 257. Plan över gravstenarna i kyrkan. J Söderberg 1973.
Plan of gravestones in the church.

Fig 258. Fragment av 1300-talsgravsten, funnet under vapenhusgolvet. Foto 1972.

Fragment of a 14th century gravestone, found under the porch floor.

0 ————— 1 M.

Fig 259. Gravsten (4) över Volmar Yxkull, d 1649. Tuschteckning av G W Widmark 1917.

Grave slab (4) in memory of Volmar Yxkull, † 1649. Pen drawing by G W Widmark, 1917.

tyckes alltid den rösten ljuda i mina öron: Stån upp, I döda, och kommen till domen.) ÖFWER KONG: MAJTS FORDOM TRO MANS OCH COMMERCIE RÅDS / WÄLB^{NB} HERR OLOF HANSON TÖRNFLYCTS FRU / WÄLB^{NB} FRU MARGARETA TÖRNFLYCHT TILL NYNÄS, DIURSNÄS OCH BERGA / SOM FÖDDES ÅHR 1653 D . JUNII, AFLED I HERRANOM 17 .

HÄR UNDER DENNA STEN EN FRU ÄR VORDEN GÖMDER SOM AF SIN EFTERVERLD BÖR ALDRIG BLIFVA GLÖMDER EN FRU SOM FÖR SITT KÖN OCH STÅND EN PRYDNAT VAR SOM DYGD I HIERTAT OCH EN SAN GUDSFRUCHTAN BAR OM OCH TILLIKA BÖR FÖR NÅGOT RÄKNAT BLIFVA ATT ÄFVEN KUNNA I SIN SLÄCHT MONG AHNOR GIFVA SÅ ÄR HON OCH SÅ HIIT TIL VERLDEN KOMMEN FRAM UTAF EN ADLIG ÄTT OCH GAMMAL SKOTTISK STAM. EN MAN HON ÄGDE SOM ETT ALMÄNT LOFORD HADE

0 ————— 1 M.

Fig 260. Gravsten (6) över Matthias Björnkrou, d 1671. Tuschteckning av G W Widmark 1917.

Grave slab (6) in memory of Matthias Björnkrou, † 1671. Pen drawing by G W Widmark, 1917.

OM HVILKEN ALLA GODT ONDT INGEN NONSIN SADE. MED HONOM LEFDE HON I FEM OCH FYRTI ÅHR I SÄMIA OGEMEEN TILS HAN BLEF LAGD PÅ BÅHR. HON FYRA DÖTRAR SÅ MED SITT EXEMPEL LEDDE, ATT DE PÅ LYCKANS HÖGD MED RÄTTA BLEFVO SEDDE. TILL MÅGAR STORA MÄN OCH RÅDSPERSONER VAN HOS HVILKA MAN ALT STORT MEN INTET RINGA FAN: GREF PIPER OCH GREF HORN SAMT LILLIENSTEDT DEN LÄRDE, GREF MEIERFELT SOM VAR DEN SISTA OCH DEN FIERDE,¹⁰² DES ÄLDRE SON KOM OP I FRID PÅ ÄHRANS STIG: TILL HEDER STOR STEG FRAM DEN YNGRE GENOM KRIG. HON FÖR DE ARMA VAR I DERAS NÖD EN LIISA HVAD HON GUDS HUS HAR GIORDT KAN DETTA CHOR BÄST VIISA.

GACK BORT O VANDRINGSMAN OCH SÄG: EN SÅDAN FRU

I DENNA TID KNAPT EN, BLAND MONGA FINNES NU.»
Längd 266 cm, bredd 176 cm.

— 3. Av grå kalksten, huggen i relief med inskrift i kanten: »PSAL. 32. MEN · HERRE · LAER / MIG · DOCH · AT · THET · MOSTE · FÅ · EN · AENDA / MED · MIG · OCH · MIT · LIIF · / ETT · MAAL · HAFVA · OCH · JAG · HAEDAN · MOSTE.» På stenens mittfält två inskriftstavlor och mellan dem en oval med kalk, bomärke och initialerna M · E · D · samt O · L · S · W · På den övre inskriftstavlan: »(HÄR) UNDER LIGGER BEGRAF/EN S. HR OLOF LARSSON / WÄLT FORDOM KYRKIOHER/DE I ÖSMO WTHI 38 ÅHR AF/SOMNADE I HERRANOM PÅ / SIN ÅLDERDOMS ÅHR DET 69 · / ANNO 1691 DEN 15 MAIJ». På den undre: »SAMPT · HANS · K · HUSTRU · MA/RIA E · D ·¹⁰¹ SOM I HERRANOM / AFSOMNADE · 1671 · DEN · 21 · / OCT · MED · DERAS · SÖNNER / GUDH · FÖRLENE · DEM · ALLA / · EN · S · UPSTÅNDELSE». Längd 211 cm, bredd 128 cm.

— 4. Av grå kalksten, skulpterad i ganska hög relief med Yxkulls och Flemings vapen (fig 259). I kanten inskriften: »IAGH HAFWER KÄMPAT / EN GODH KAMP IAGH HAFWER FULBORDAT LOPP(ET) / HAFWER HÅLLET TRONA KÄR / TER ÄR MIGH FÖRWARAT RÄTFERDIGETENES KRONA 2 TM 4⁷». Mitt på stenen: »ANNO 1649 / DEN 15 JANUARIJ ÄR I HERRANOM / AFSOMNAD, DEN HÖGEDLE OCH / WELBORNE HERR WOLMAR YXKULL¹⁰³ / TILL DIÏRSNES H³ KONG. MT FORDÖ / ÖFWERSTE HANS ÅLDER 50 ÅHR / SAMPT HANS ELSKELIGE, K. FRU / DEN HÖGEDLE OCH WELBORNA / F. HELENA FLEMMING.» Längd 206 cm, bredd 127 cm.

— 5. Grå kalkstenshäll utan inskrift. Längd 255 cm, bredd 165 cm.

— 6. Av grå kalksten, rikt skulpterad med Björnklaus och Wallenstedt vapen på mittfältets övre del (fig 260). I kanten bibelcitrat ur Hebr 4: 3, Pred 12: 9, 1 Petr 4: 3 samt Fil 1: 21. I hörnen järnringar, på mittfältets nedre del en lång, latinsk inskrift. Inskriften som är mycket nött och nu endast delvis läslig återges här i översättning (för den latinska texten hänvisas till fig 260): »Riksrådet och Hovkanslern den berömde och utmärkte Matthias Björnklaus,⁸⁷ herre till Vansta, Elmahof, Kungshamn och Tislinge. Född d. 26 dec år 1607. Efter

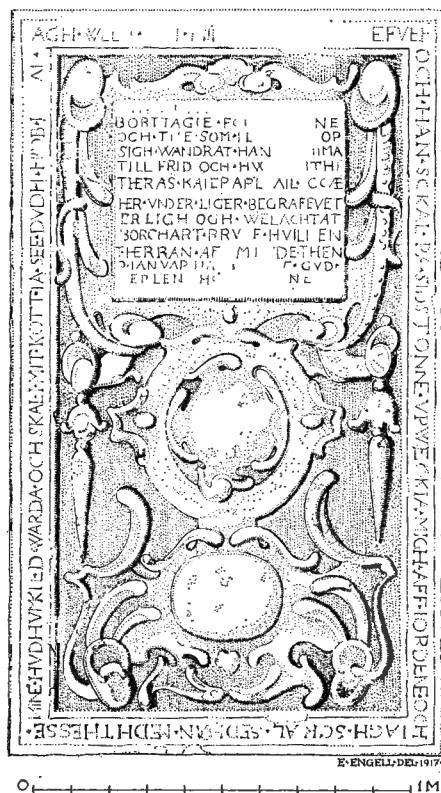

Fig 261. Gravsten (8) över Borghart Kruse, d 1635. Tuschteckning av E Engell 1917.

Grave slab (8) in memory of Borghart Kruse, † 1635. Pen drawing by E Engell, 1917.

flera befordringar avancerade han till riksråd, vida berömd genom fromhet, lärdom, trohet, klokhet och dygder och dog den 20 aug 1671. Med makan, den älskvärda och ädelborna Margareta Wallenstedt, fru till Vansta, Kungshamn, etc, född d. 12 dec 1623, död år 1680, begåvades han av Herren med nio barn, tre söner och sex döttrar. Den förstfödde av dem, Johannes, föddes i Stettin vid Oder, d. 24 mars 1643, idkade studier såsom fadern, reste genom Tyskland, Frankrike, Spanien och Italien, återgav anden åt Gud i Leipzig 1667 d. 16 juli. De båda andra, Eric och Lars, rycktes bort genom en allt för tidig död och vänta jämte föräldrarna och brodern under denna sten Herrens ankomst.» — Längd 212 cm, bredd 157 cm.

— 7. Av grå kalksten. I kanten delvis bortnött

inskrift med bibelcitats, i hörnen rundlar med döds-kalle, timglas och kerubhuvuden. Innanför rund-larna järnringar. På stenens mittfält två inskrifts-tavlor samt en kartusch med bomärke och initialerna I E S. Övre inskriftstavlan är oläslig, på den nedre står: »MED SIN SONESON LARS O / WELT¹⁰¹ PASTOR ÖSMOENS OCH / TWENNE DES HUSTRUR MARIA / HESTSKO OC ELIZA COLUMBA I / HERRANOM AFSOMNA-DER / ANNO / WEE DEN DENNA VÅR GRAF RÖFVER». Enligt inv 1828 är stenen lagd över Lars Eriksson,⁸⁵ farfar till Lars Weldt. Längd 207 cm, bredd 140 cm.

— 8. Av brunaktig kalksten (fig 261). I kanten bibelcitats ur Job 19: »IAGH WEET (ATT MIN FÖR-LOSSARE) LEFVER / OCH HAN SCKAL PÅ SIDSTONE UPWECKIA MIGH AFF IORDENE OCH / IAGH SCKAL SEDHAN MEDH THESE / MINE HUDH UMKLED WARDA OCH SKAL I MIT KÖTT FÅ SE DUDH (sic!) HIOB CAP¹⁹». Stenens mittfält är vackert skulpterat med brosk-ornamentik i relief och har på övre delen en inskriftstavla med: »THE RÄTTFÄRDIGE WARDA / BORTTAGNE FÖR OLYCKKONE / OCH THE SOM REDELIGA FÖR SIGH WANDRAT HAFWA KOMMA / TILL FRID OCH HWILA UTHI / THERAS KAMERAR ... / HER UNDER LIGER BEGRAFVEN / ERLIGH OCH WELACHTAT / BORGHART KRUSE HVILKEN / I HERRAN AFSOMNADE THEN / 2 JANUARI ANNO 1635. GUDH / FERLENE HONOM EN S UPSTÅNDELSE». — Stenens inskrifter är nu mycket nötta och delvis oläsliga. De har supplerats efter äldre avskrifter. Längd 198 cm, bredd 116 cm.

— 9. Grå kalkstenshäll utan inskrift. Längd 236, bredd 160 cm.

— 10. Av brunaktig kalksten med nu till största delen utplånade ornament och oläslig inskription. Har varit av vanlig 1600-talstyp med inskriftstavla och nederst kartusch med bomärke och initialerna A S. Längd 213 cm, bredd 142 cm.

— 11. Grå kalkstenshäll med på övre delen inskriptionen: »ANNO 1670 DEN 16 FEBRUARI / AF-SOMNADE I HERRANOM SALIG / BENGT OLOFSON I EKEBY HÖG/WELBORNE GRE/WINNANS FRU / AGNETA HORNS FORDOM BEFAL/NINGSMAN PÅ HERINGE OCH / LIGGER HAER UNDER BEGRAFVEN». — I mitten medaljong i form av en krans och under denna: »DENNA STEN OCH LAEGER / STAD HÖRRER S. BENGT OLOFSON / OCH HANS K. H. ELISABET ELIAE/DOTTER

OCH DERAS ARVINGAR THIL». — I kanten bibelcitats ur Fil 1: 23. Längd 175 cm, bredd 130 cm.

— 12. Av grå kalksten med två inskriftstavor och däremellan en krans med kalk och oblat. Kalken har på ömse sidor initialerna P C och E H (Petrus Carelius, d 1726 — Elisabeth Hästesko, d 1744).¹⁰⁴ Stenen är mycket nött och inskriften till största delen utplånad, men har bl a upptagit citats ur 1 Tim 5: 6 och Fil 1: 21. Längd 190 cm, bredd 128 cm.

— 13. Av brunaktig sandsten med slarvigt huggen inskrift på stenens övre del: »DEN SALIGE MANEN / O P S I KLÖFSTA SOM / I HERANOM AF SOMNADE / DN 24 MARTIUS ÅR 1697 / WNDER DENA GRAFA / STEN HVILAR DEN SALIGE HUSTRU ANA MÅNS DOTER / SOM I HERANOM AF SOMNAD / DEN 21 APRIL ANNO 1699». — Nederst ett bomärke. Längd 185 cm, bredd 107 cm.

— 14. Grå kalkstenshäll utan inskrift. Längd 178, bredd 122 cm.

— 15. Grå kalkstenshäll med på övre delen en nästan utplånad inskrift, liknande den på sten 13. Nu läsbart är : »ANNO ... OLOF IONSON ... DOTTER». Längd 206 cm, bredd 150 cm.

— 16. Av grå kalksten med inskription, av vilken endast kan läsas »L ... MAG ... S L ...». Troligen är detta den i inv 1828 nämnda sten, som då låg på kyrkogården, över kamrer Lars Magnus Lundvall, född 1763, död 1804 på Källberga i Ösmo. — Längd 190 cm, bredd 130 cm.

— 17. Utnött häll av grå kalksten. Den har haft en inskrift av vilken siffran »2» och därunder »... AN» kan läsas. Längd 175 cm, bredd 115 cm.

— 18. Av grå kalksten med inskrift: »P · E · S E · M · D » och därunder »ENBY 1706». Längd 192 cm, bredd 130 cm.

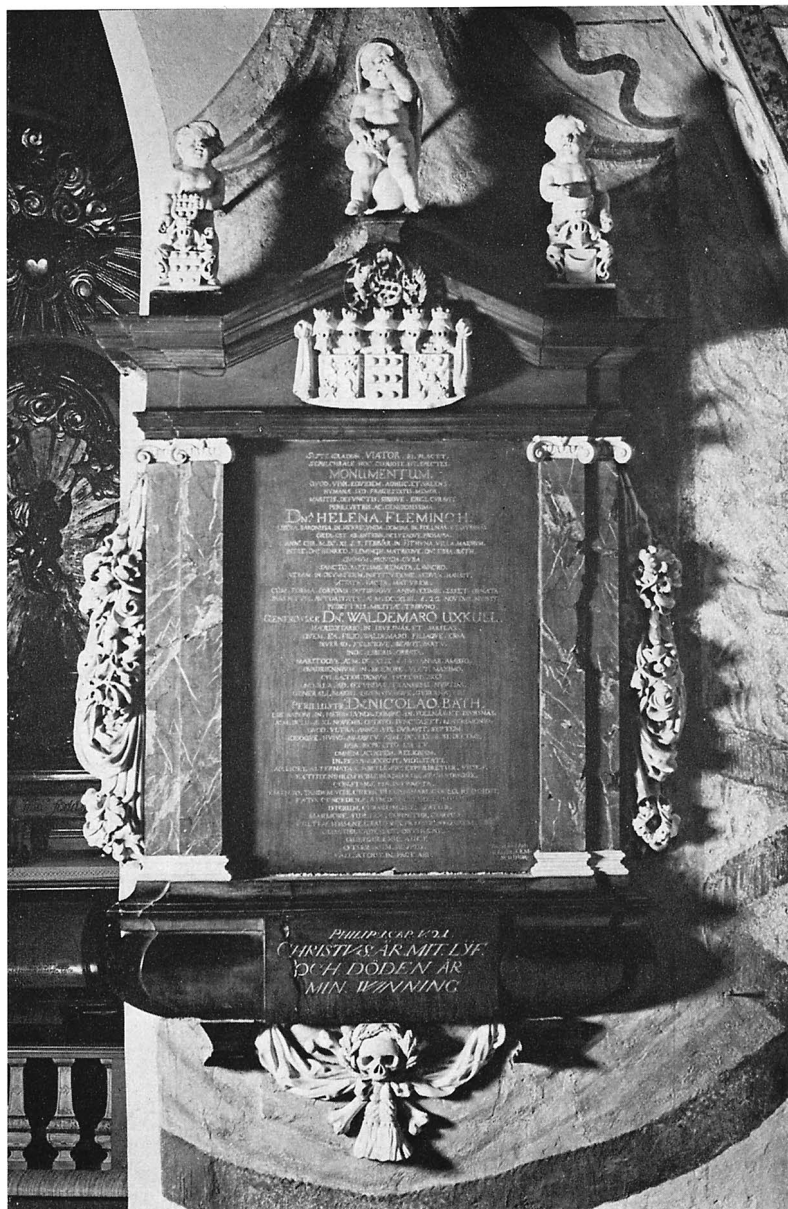
— 19. Av grå kalksten med inskrift: »HAER LIGGER BEGRAFVEN / S. L. NILS PERSON I LUND / FORDOM BEFALNINGS/MAN PÅ OGESTA / MED SIN K. HUSTRU KA:/RIN PALMAE: D I HER/RANOM DÖDE A° 1679 / IN MARTIO». — Ursprunglig längd (stenen är något avtagen) 212 cm, bredd 138 cm.

— 20. Av brunaktig kalksten med inskrift: »N · G · S A · A · D» och därunder »Anno 1680». — Längd 195 cm, bredd 132 cm.

— 21. Av brunaktig kalksten med delvis oläslig inskrift (supplerad efter äldre läsning: »HÄR HVILAR DESS SAL. MAK A / MAD. I. S. KRUTÉN / FÖDD D. 12 AP.

Fig 262. Gravmonument av marmor över friherrinnan Helena Fleming, utfört på 1670-talet av Peter Schultz. Foto 1972.

Grave monument, marble, in memory of Baroness Helena Fleming, made in the 1670's by Peter Schultz.

1700 / DÖD D. 7 MARS 1765. / JAG HAFWER KÄMPAT EN GOD KAMP / JAG HAFWER FULLBORDAT LOPPET». Makens sten låg tidigare i vapenhuset. Längd 175 cm, bredd 92 cm.

— 22. Av brunaktig kalksten med initialerna »E S» samt »D» och därunder »A(NNO) 16» och nederst ett bomärke. Längd 195 cm, bredd 135 cm.

— 23. Av grå kalksten med till största delen oläslig inskrift: »ISR NSON / HANS REDELIG / / HUS ... ANNA IONSDOTTER / OCH

DES ARFWINGAR». Från omkr 1700. Längd 200 cm, bredd 145 cm.

— 24. Av grå kalksten. Del av en gravsten med inskrift: »ANNO 1707 I B S Z — D». Längd 105 cm, bredd 117 cm.

— 25. Av grå kalksten. På övre delen inom en ram: »LÄÄR OS BETÄNCKIA / AT WII DÖÖ MOSTE PÅ / THET WII MÅGE / FÖRSTÄNDISE (sic!) WARA / ANNO 1709». Därunder O L S A L D» och nederst ett timglas. — Längd 147 cm, bredd 105 cm.

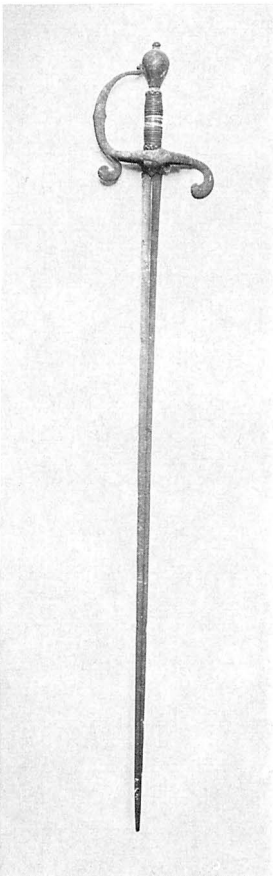
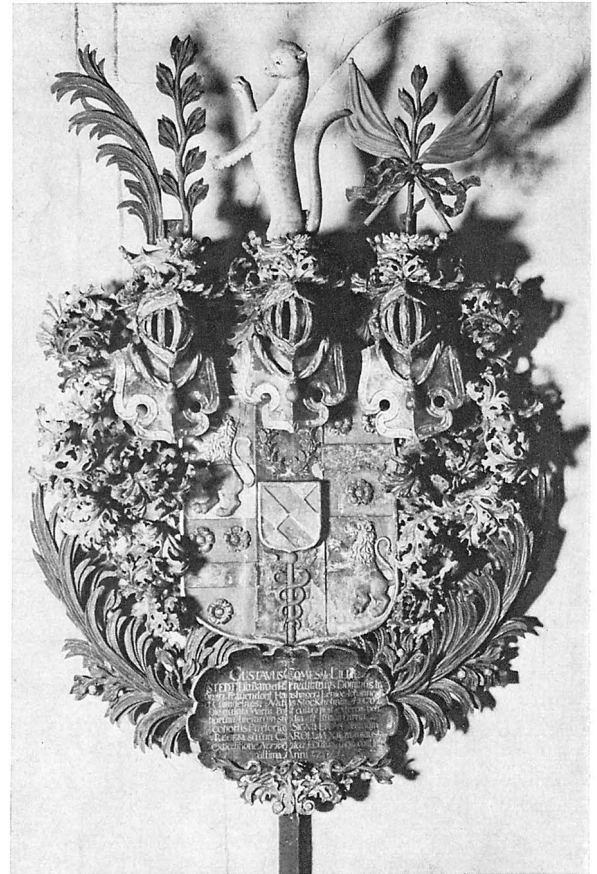
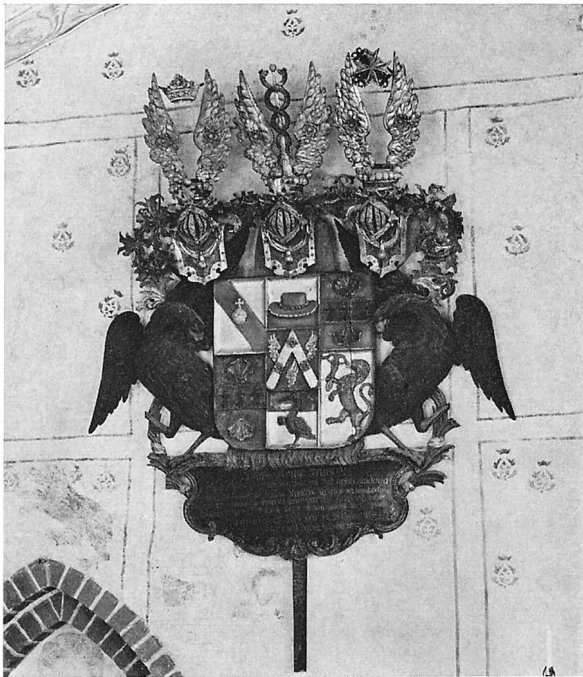

Fig 264. Begravningsvapen (4) för Gustaf Lillienstedt, d 1718. Foto 1972.

Funerary coat-of-arms (4) for Gustaf Lillienstedt, † 1718.

Fig 263. Ovan t v. Begravningsvapen (1) för presidenten Olof Törnflycht, d 1737. Foto 1972.

Top left. Funerary coat-of-arms (1) for President Olof Törnflycht, † 1737.

Fig 265. Värja, tillverkad av vapensmeden Peter Munich i Solingen omkr 1650. Foto 1972.

Sword, made by Peter Munich at Solingen c 1650.

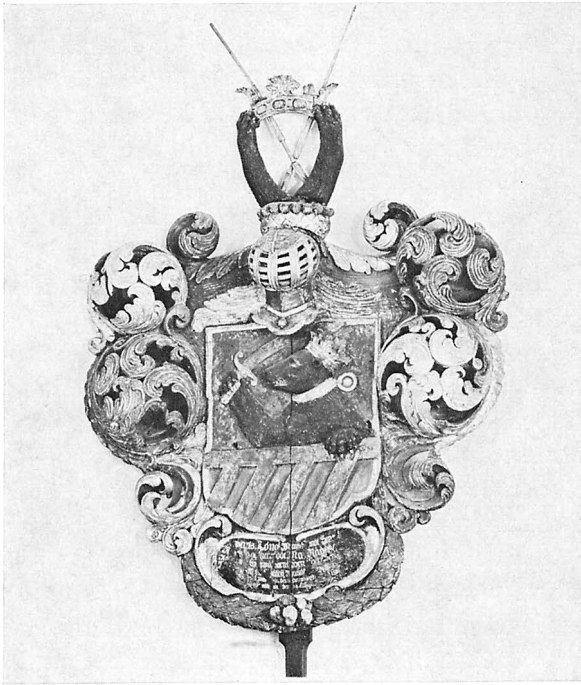

Fig 266. Begravningsvapen (8) för Matthias Björnklou, d 1671. Foto 1972.

Funerary coat-of-arms (8) for Matthias Björnklou, † 1671.

— 26. Av grå kalksten utan inskription. Längd 170 cm, bredd 110 cm.

— 27. Av grå kalksten med inskriften: »DENNA GRAF / TILL HÖRER TRACTEUR / A : G : L : G / SAMT DESS KÄRA MAKÅ / ANNA CATHARINA / BARN OCH ARVINGAR». Därunder årtalet »1805». — Längd 221 cm, bredd 139 cm. Stenen är rest i vapenhuset mot den västra väggen.

— 28. Av grå kalksten. På övre delen inom en ram inskriften: »ANNO 1642 28 APRILI / BLEF I HERRANOM AFSOMNADE / RASMUS ANDERSON EFTER SINE / S. 2 HUSTRUR H. BRITA NILS/DOTER OCH S. H. KARIN ANDERS/DOTER SAMT SIHNE K. S. 5 BARN». Under inskriften en krans med ett bomärke och bokstäverna N R S inom ett ornament. — Två hörn avslagna. Längd 215 cm, bredd 145 cm. På kyrkogården, rest mot vapenhusets östra mur.

— 29. Av grå kalksten med initialerna »C. H.» (=Catarina Hjortsberg,¹⁰⁵ d 1794). Längd 166 cm, bredd 117 cm. På kyrkogården, rest mot västra muren till sakristians tillbyggnad.

— 30. Av brunröd kalksten med initialerna

Fig 267. Begravningsvapen (9) för Lars Björnklou, d 1662. Foto 1972.

Funerary coat-of-arms (9) for Lars Björnklou, † 1662.

»P N». Längd 162 cm, bredd 117 cm. Som tröskelsten utanför västra ingången till sakristians tillbyggnad.

— 31. Av grå kalksten med utplånad inskrift. Omkr 1800. Längd 180 cm, bredd 130 cm. På kyrkogården öster om sakristian.

— 32. Av grå kalksten med inskrift: »EAS AED / MED / ANNO 1673 / — / 1748». Längd 190 cm, bredd 120 cm. Som tröskelsten utanför bårhuset.

Epitafium

I korets sydöstra hörn är uppsatt ett epitafium (fig 262) över friherrinnan Helena Fleming. Det är utfört i svart och grå, ådrig kalksten samt vit marmor. En tavla med en lång inskrift på latin omges av dubbla joniska pilastrar. Därövanför ett entablement med de Flemingska, Yxkullska och Bååtska vapnen. Överst tre putti och nederst en döds-kalle med omgivande draperier. Längst åt sidorna sidostycken i upplösta blomformer. Den latinska inskriften återges i bilaga på s 245. Under denna text finns en mindre inskriftstavla med: »PHILIP. I.

CAP. V. 21 / CHRISTVS ÄR MIT LIJF / OCH DÖDEN ÄR / MIN WINNING».

Epitafiet uppsattes efter Helena Flemings död 1688. Det är utfört av Peter Schultz,¹⁰⁶ som signerat sitt arbete i inskriftstavlans nedre högra hörn (Inv: et Fecit Pet: / Schultz S. R. M. / SCULPTOR). Materialet till epitafiet levererades 1675 av bildhuggaren Johan Wendelstamms änka, Hedvig, mot överenskommelse att hon och Schultz skulle »sedan lijka participera uthi gewinsten». Samarbetet slutade dock inte bättre än att fördelningen av honoraret måste gå till skiljedom. — Höjd 340 cm, bredd 175 cm.

Begravningsvapen

Huvudbanér av skulpterat, målat och förgyllt trä: — 1. I kortravén på norra väggen presidenten Olof Törnflychts (fig 263) med inskrift: »Hans Kongl. Ma^{ijsttz} / och Sweries Rikes Högt betrodde Man och Råd, Upsala Academiae / Cancellor och Praesident i Riksens Ständers Reductions och Liquidations / Comission den Högwälborne grefwe och Herre, Herr Olof Törnflycht,^{106a} grefwe / Till Nynäs, Friherre till Erstawik Herre till Neringsberg, Wahlsjö, Kumbla / och Muskön är Född den 14 Novemb: 1680 / och afled på Erstawik den 22 Septembris 1737.» Höjd 230 cm, bredd 190 cm. — 2. I kortravén på södra väggen överstelöjtnanten Johan Gustaf Ulfvenklos⁸⁴ med inskrift: »Kongl. Maj^{ts} Tro Man, Öfwerste Leutenant / till foth den wälborne Herren Herr / Johan Gustaf Ulwenkloo, Herre till / Wanstad och Kiörunda, födt i Callmar lähn på sä/tesgården Biörnö anno 1672 d. 15 Januarie och i Herr/anom afsomnade 1735 d. 23 November på (sin?) gård Kiörunda begrafwen d. 10 December / anno 1735.» Höjd 220 cm, bredd 137 cm. — 3. I mellersta travén på norra väggen Volmar Yxkulls⁹⁸ med inskrift: »Woldema(r Yx)/kel til Kasti / och Djursnäs / Anno 16(27)». Detta är det äldsta och enklaste begravningsvapnet i kyrkan. Sköldmärket är målat på en plan träskiva och plana träskivor har också använts för hjälmprydnaderna. Det omgivande bladverket liksom inskriftstavlan är av plåt. Höjd 100 cm, bredd 75 cm. — 4. I mellersta travén, södra väggen åt öster Gustaf Lillienstedts^{106b} (fig 264) med inskrift: »Gustavus Comes de Lillien/stedt Lib. Baro et

Haereditarius, Dominus in / Divitz, Frauendorff, Hanshagen, Lensoe, Johannesberg / et Cummelnes; Natus Stockholmae A° 1702 / Die quinta Martii. Post culta apud exteros poli/tiorum literarum studia, factus in Patria / cohortis Praetoriae Signifer, et magnum / Regem suum Carolum XII in infaust(a) / expeditione Norwegica secutus, diem obiit luce / ultima Anni 1718» (=Greve Gustaf Lillienstedt, herre till Divitz, Frauendorff, Hanshagen, Länsö, Johannesberg och Kummelnäs; född i Stockholm d 5 mars 1702. Efter studier i utlandet blev han fanjunkare i drabantkåren, följde sin store konung Karl XII i det olyckliga tåget till Norge och dog i slutet av år 1718). Höjd 230 cm, bredd 160 cm. — 5. I mellersta travén, södra väggen åt väster Hans Stålhandskes¹⁰⁷ med inskrift: »Wälb Herr Hans Stålhandsk till / Attu och Kullbo Commissarius uthi Kongl. / Maj^{ts} Ständers Banco, födder A° 1645 / den 30 Martii, och i Herranom afsom/nad den 23. September A° 1689». Höjd 220 cm, bredd 150 cm. — 6. I västra travén på norra väggen Didrik von Yxkulls⁹⁰ med numera endast delvis läslig inskrift: »Dhen Höghwälborne numera Hoos Gudh / Salige Herre Herr Dieterich von Yxkull, Herre till / Ogestadh och Ottenäs födder uthi Stocholm / åhr 163(?) Dhen 4 octob. Afsomnadt / åhr 1667 Dhen 5 Septemb. / på sin fädhernes / Gårdh Ogestadh». Höjd 160 cm, bredd 100 cm. — 7. I västra travén på södra väggen över Erik Björnklou.¹⁰⁸ Inskriften är till större delen utplånad; endast »... Elmahoff ...» och det avslutande årtalet »1664» är läsligt. Höjd 175 cm, bredd 115 cm. — 8. I tornrummet på norra väggen över Matthias Björnklou⁸⁷ (fig 266) med numera delvis utplånad inskrift: »Hans Kong. Maj^{tz} Sampt Sweriges / Rijkes Högtbetrodde Man Råadh och Cancelli/Rådth then Högwälborne Herre Herr Matthias / Björnkloo till Elmahoff och Wannestad Kungsham / föddes i Wästerås Den 6 Decemb. A° 1607 och i Stockholm / sahligen afsomnade Den 20 Augusti åhr 1671». Höjd 200 cm, bredd 120 cm. — 9. I tornrummet på södra väggen över Lars Björnklou¹⁰⁹ (fig 267) med inskrift: »Den Edle och Wälb: Lars / Biörnekloo till Wannestad och Kungshamn / föddes i Stockholm den 15 januarii Anno 1662 och af/somnade i Herranom den 19 Augusti på samma åhr». Höjd 80 cm, bredd

60 cm. — 10. I tornrummet på västra väggen Volmar Yxkulls¹⁰³ med inskrift: »Hennes Kongl. Majj^{ts} Trooman, och fordom wäl/förordnat öfwerste öfwer / Bergslags Regiment till footh / den wälborne Herr Woldemar / Yxkull till Djursnäs af/somnade i Herranom den / 13 januarij anno 1649». Bladverket och inskriftstavlan är av plåt. Höjd 140 cm, bredd 75 cm.

Värja

Värja med ursprungligen helt förgyllt fäste (fig 265). På klingans ena sida ett porträtt av Gustav II Adolf och i en ram omkring står: »GVSTAVVS (ADOLP)HVS · D · G · SVECIE GO...ET VAN / DAE REX». Under porträttet en numera utplånad inskription i två rader, där de sista bokstäverna är »...GERE».

På andra sidan ett utplånat porträtt med en delvis utplånad inskrift i ramen: »... NHARDUS · DG · D ...» (=Bernhard av Weimar?) och därunder »PETER MUNICH ME FECIT · SOLI(N)G(E)N». — Längd 101 cm. 1600-talets mitt.

Enligt en tradition har ägaren till värjan varit Jöns Pedersen Bagge på gården Björsta i socknen. Denne hade två gånger varit tvungen att sända en soldat till kriget i Tyskland, och då de båda stupat till sist själv fått dra ut i kriget. När Bagge vid återkomsten red hem från Stockholm rastade han vid Valla krog nära Ösmo kyrka. Det var söndag och på krogen fick han höra att hans hustru befann sig i kyrkan. Bagge steg genast till häst och red under pågående gudstjänst in i kyrkan fram till altarringen och så ut igen. För detta fick han lämna sin värja som plikt och värjan kallas också alltjämt »pliktvärjan». En liknande historia berättas om karolinen Per Nilsson Frimodig från Trollsta i grannförsamlingen Sorunda.¹¹⁰

Två olika vapensmeder med namnet Peter Munich (Munch, Münich) är kända från Solingen. Sannolikt rör det sig om far och son. Den äldre Peter Munich var verksam under 1600-talets början, om den yngre vet man att han var borgmästare i staden 1649–50. Han har levererat vapen huvudsakligen till Ungern och Turkiet, men i Kungl. Livrustkammaren finns också ett par värjor av hans tillverkning.

Böcker

Handskrivet missale med 15 blad i pergamentomslag vars insida har inskriptionen: »Liber D. Marthini Olai sacellani clementissimam Regis Johannis, Pastoris Erii Ödzmo vigillantissimi; quem Zacharias Marthini compegit. Anno Verbi Incarnati 1582» (=Boken tillhörig Herr Martinus Olai,¹¹¹ vår nådige konung Johans sacellan och Ericus, Ösmos vaksamme herde; vilken (bok) Zacharias Marthini¹¹² sammanbragt. Året efter Kristi börd 1582). Tre blad har latinsk text, de övriga svensk. 34 × 24 cm. I ULA.

Handskrivet missale med 30 blad, inbundet i rödmålade pärmar av trä. Frampärmens insida har anteckningar från 1593 och 1604. På sista bladet en anteckning från 1613. 30 × 19 cm. I ULA.

Hymnarium med 61 handskrivna och 18 oskrivna blad. På pärmens insida årtalet 1620. På bakpärmen en anteckning från 1613 om att kyrkans orgel då var 82 år gammal. Innehåller, utom noter, också psalmer med dels latinsk, dels svensk text. 19 × 16 cm. I ULA.

Kyrkoordningen av 1571. Välbevarat ex i band, som tillverkats av ett blad ur ett på pergament tryckt exemplar av Uppsalamissalet av 1513.¹¹³ Yttersidan av bandet har överdragits med svart färg, genom vilken den röda tryckfärgen har slagit igenom. På bakre försättsbladet står följande vers:

»Then som thenna boeken efterspörja will, så hörer hon mig Gudmun Päderson med rätta till, och thet namnet ähr migh uti dopet gifuit, och iagh förhoppas att thet ähr i liffsens book inskrifuit.»¹¹⁵

Vid undersökning av boken på 1940-talet befunns det att pärmarnas innanmäte bestod av hoplimmade blad ur en »ALmanach och Practica» för år 1592, jämte »Prognosticon, Astrologicum etc.», tryckt i Greifswald 1591. Boken, som då fyndet gjordes var känd i endast ett exemplar, utgör det tidigaste kända verket av Laurentius Paulinus Gothus,¹¹⁴ vilken senare blev biskop i Strängnäs och slutligen ärkebiskop. Som titeln anger innehåller almanackan också astrologiska förutsägelser; under sin studietid i Rostock hade Paulinus Gothus bl a ägnat sig åt detta ämne.

Bibel, tryckt av Olof Olofsson i Stockholm 1618.

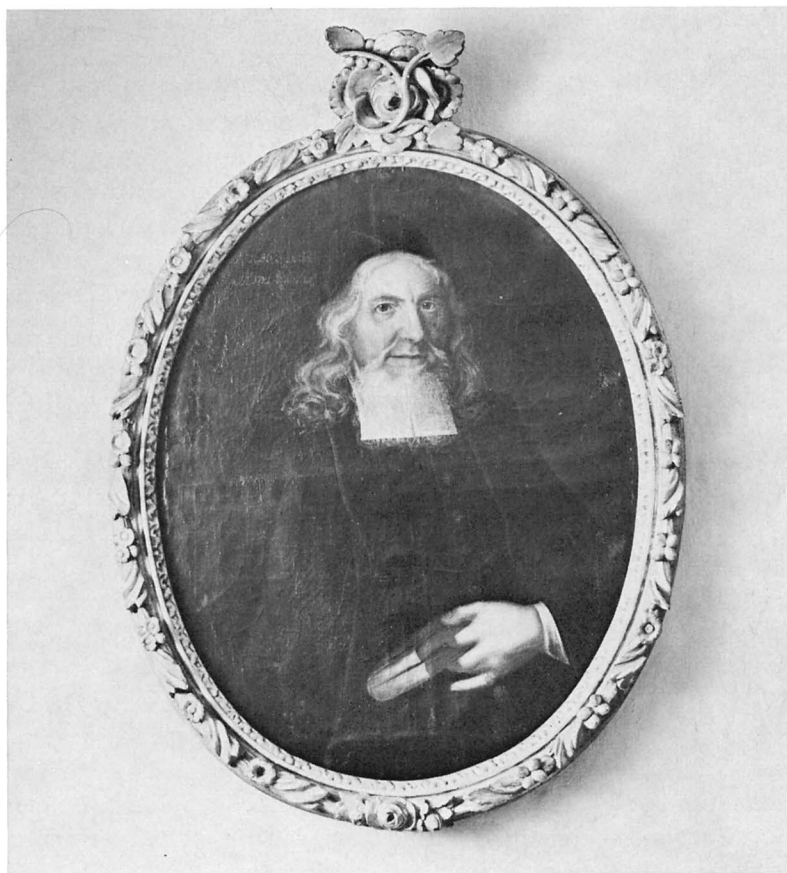

Fig 268. Porträtt av kyrkoherden i Ösmo Lars Weldt, d 1731. Foto 1972.

Portrait of Vicar Lars Weldt of Ösmo, † 1731.

Enkelt skinnband med knäppen. En del blad defekta.

Två exemplar av Karl XII:s kyrkobibel 1703. Det ena är bundet i ett praktfullt, urspr rött skinnband med pärmarna helt täckta av blad- och blomsterornament i guldtryck. I bibeln står skrivet: »inköpt till Östmo församlings Sockneskola den 1 nov 1812». Den andra Karl XII-bibeln är bunden i ett enklare band med konungens krönte namnchiffer på frampärmen.

Brev

Avlatsbrev på pergament, daterat 1466 den 14 mars. Brevet hittades i början av 1900-talet på vapenhusvinden av prosten Axel Quist. Det är det enda bevarade av de sammanlagt sex avlatsbrev rörande Ösmo kyrka, vars lydelse är känd. Den fullständiga texten finns återgiven i bilaga II. Mått 28 × 10 cm. Brevet förvaras nu i ULA.

Brev på papper, daterat 1537 den 6 mars, från biskopen i Strängnäs, Botvid Sunesson. Mått 19 × 13 cm. Nu i ULA.

Porträtt

— 1. Oljemålning på duk med oval, skulpterad rokokoram (fig 268). Framställer kyrkoherden Lars Weldt, d 1731. I sakristian. Höjd 85 cm, bredd 65 cm. — 2. Porträtt (fotoreproduktion) av kontraktsprosten Georg Helén¹¹⁶ (prost i Ösmo 1827–70). Skänkt av Jenny Lindhagen, f Helén, år 1952. I sakristian. Höjd 40 cm, bredd 30 cm. — 3. Porträtt i oljemålning av Axel Quist, kyrkoherde i Ösmo 1899–1934. Oval skulpterad ram. Enl inskrift på baksidan gåva 1942 av Axel Quists maka, Maria Quist, f Schuldheis. I sakristian. Höjd 27 cm, bredd 22 cm. — 4. Porträtt i oljemålning av John Mellgård, prost i Ösmo 1935–54. I sakristian. Höjd 60 cm, bredd 50 cm.

Möbler

I sakristian finns följande möbler: Bord från troligen förra delen av 1700-talet. Skivans mått: 156 × 87 cm. Höjd 90 cm. Karmstol med enkelt ryggstycke, 1700-tal(?). Höjd 105 cm. Två enkla stolar av 1700-talstyp. Höjd resp 80 och 82 cm. Två stolar i nybarock med skinnklädsel. Höjd 90 cm. Pall (urspr kyrkotagningspall?), nu använd framför sakristians altare. Kassakista av gjutjärn, där kyrksilvret förvaras (fig 269). På locket följande inskrift: »Tillhörig / Östmo kyrka / och / guten wid Hellefors / År 1803». Höjd 53 cm, bredd 95 cm, djup 67 cm. Kassakista av järn, målad i grönt och svart. Höjd 46 cm, bredd 67 cm, djup 49 cm.

— En äldre kyrkkista av järnbeslaget trä, som ursprungligen befunnit sig i Ösmo kyrka, återskänktes till kyrkan 1956. Den konserverades samma år vid Raä:s konserveringsavdelning. Kistan står nu på orgelläktaren. Höjd 69 cm, bredd 134 cm, djup 52 cm.

Övriga inventarier

Fattigbössa av koppar (fig 271). Cylindrisk med spiralvriden hank. 1700-talet (?).

Sandskopa av trä, båtformig och målad i svart och vitt (fig 270). Utmed kanten en i relief skuren

Fig 269. Kassakista av gjutjärn, gjuten vid Hällefors bruk år 1803. Foto 1972.

Cast-iron strongbox, cast at Hällefors Ironworks in 1803.

Fig 270. Sandskopa av trä, sannolikt från 1700-talet. Foto 1972.

Sand shovel, wood, probably dating from the 18th century.

Fig 271. Fattigbössa av koppar. 1700-talet. Foto 1972.

Copper poor-box, 18th century.

Fig 272. Sanctusklocka med ursprunglig träställning 1400- eller 1500-talet. Foto 1972.

Sanctus bell with original wooden headstock; 15th or 16th century.

ranka. Två handtag, det ena i form av ett skulpterat manshuvud, det andra en volut. Längd 60 cm.

Alnmått av järn. Total längd 71 cm.

På vapenhusvinden finns delar av tre stänger för begravningsfanor, en av dem spiralriden och försedd med skåra för fanan. Längd 325 cm.

Klockor

Sanctusklocka (fig 272) med ursprunglig träställning. Nu placerad i sakristian på norra väggen. 1400- eller 1500-talet. Höjd 10 cm, diameter 11 cm.

I klockstapeln hänger två klockor. Storklockan (fig 273) är omgjuten 1654 och reparerades 1814 (st prot). Inskrift (enl uppteckning av L M Holmbäck 1971): Runt halsen i två rader: SINNER HERRANOM OCH LOFVER HANS NAMPN PREDIKER DEN ENA DAGEN

EFTER DEN ANDRA HANS SALIGHEET: PSA 6. Sydöstra sidan: strax under halsen E I S (i fyrkantig ram), därunder: MISBMS / IVV (i fyrkantig ram). Sydvästra sidan: N P S (i fyrkantig ram strax under halsen). Västra sidan: (i fyrkantig ram) ANNO / 1654 (siffran 4 bakvänd) / 18 INN (skall tolkas som 18 IVN = 18 juni). Norra sidan: (i fyrkantig ram) I \hat{H} s. Östra sidan: (i fyrkantig ram) O : LAVR : / WALT / P : ÖSM. — Mått: Diameter 112 cm, höjd med krona 115 cm, höjd utan krona 90 cm. Kronöronen är prydda med skäggiga mansansikten. — Klockan har gjutits på platsen av en vandrande klockgjutare, som varit verksam vid 1600-talets mitt, och vars klockor utmärks av Kristusmonogrammet I \hat{H} s. Andra klockor av samme gjutare finns i Eksta och Västerhejde, Go, Mörlunda, Sm (nu i SHM), Föra, Öl m fl.

Fig 273. Kyrkans storklocka, gjuten 1654 av en vandrande klockgjutare, som varit verksam i syd- och mellansverige. Foto 1972.

The great bell of the church, cast in 1654 by an itinerant bell-founder active in south and central Sweden.

Fig 274. Lillklockan, gjuten, sannolikt i Stockholm, av Anders Ersson år 1619. Foto 1972.

The small bell, cast, probably in Stockholm, by Anders Ersson in 1619.

Lillklockan (fig 274) är gjuten 1619. Inskrift (enl Holmbäck): Runt halsen: Otydligt myntavtryck, 25 mm diam, därefter: GLORIA IN EXCELSIS DEO 1619. På kroppen ett myntavtryck, 59 mm diam, omgivet av 5 avtryck av blad. Runt slagringen: M ANDRES EHE ME FECIT. — Mått: Diameter 77 cm, höjd med

krona 78 cm, höjd utan krona 57 cm. — Klockgjutaren måste vara den Anders Ersson, som 1616 göt storklockan i Bälinge, Sö, och säkerligen identisk med den mästare Anders, som före 1620 var föreståndare för byssegjuteriet i Stockholm.¹¹⁷

Noter

1. *Olof Hanson Törne* (adlad *Törnflycht*) (1640–1713). Affärsman. Han började sin verksamhet utan egentliga tillgångar, men kunde, i synnerhet genom framgångsrik redarverksamhet, skapa sig en stor förmögenhet. Sina tillgångar placerade han huvudsakligen i jordegendomar i Stockholmstrakten. Törne adlades 1698 och erhöill kommerseråds namn 1710. Gift 1668 med *Margareta Andersén* (1653–1727). Dotter till handelsmannen *Tomas Andersén* i Stockholm och syster till statssekreteraren *Tomas Andersén*, adlad *Blixenstierna*.
2. *Carl Gustaf Adlercreutz* (1799–1883). Friherre. Kornett vid livgardet till häst 1822, ryttmästare 1826, överstelöjtnant i armén 1839, avsked med överstes namn 1849. Död 1883 på Nynäs. Gift med stiftsjungfrun *Margaret Seton* (1805–70), dotter till med dr Patrik Seton.
3. På *J Fors* teckning från 1729 syns på kyrkogården förutom träkors — s k likträ — flera liggande gravhällar söder om kyrkan. 1850 beslöts att, eftersom kyrkogården blivit för liten för den snabbt växande församlingen, man i fortsättningen skulle begrava också norr om kyrkan.
4. Teckningen av stigluckan (fig 135) utfördes för Sveriges Kyrkors räkning på 1920-talet av *Axel Quist*. *Quist* hade då i sin ägo ett foto av stigluckan, som dock var »mycket litet och mörkt». Fotot har inte kunnat återfinnas.
5. *J Fors*, *Collectio monumentorum rerumque maxime memorabilium Sudermanniae et templis et locis publ: urb et caenob: ... Holmiae 1731* (ms i UUB).
6. *Claes Henric Hildebrand* (1743–1809). Kadett vid amiralitetet och senare löjtnant i fransk tjänst. Avancerade till kapten. Han slöt ätten på svärdsidan då han dog 1809.
7. Förmodligen den som finns avbildad på *Fors* teckning 1729 (fig 138).
8. På *Fors* teckning 1729 står skrivet: »Anno 1727 dealbatum est Templum hoc sumptibus proprii» (= år 1727 vitlimmades denna kyrka på dess egen bekostnad).
9. Rester av dörrarna finns alljämt kvar i klockstapel.
10. *A Quist*, *Ösmo, en södertörnsförsamlings historia*, s I: 261.
11. Tegelmått 26 × 12 × 8 cm.
12. Av spröjsverket finns två mindre stycken bevarade, det ena från en sidospröjs, det andra från en av de båda mittspröjsarna. Om fönstret varit enkelt tredelat eller haft ett mera dekorativt utformat masverk går inte att avgöra.
13. Jfr s 235 och not 115.
14. Troligen *Volmar Yxkull d y*, se not 103.
15. Tegelmått 29 × 14 × 7 cm.
16. Tegelmått 30 × 14 × 8 cm.
17. Tegelmått 28 × 13 × 8 cm.
18. *Gustaf Horn* (1592–1657). Greve, härförare. Kammarherre hos *Gustav II Adolf*. Överste 1621. Riksråd 1625. Fältmarskalk 1628. Blev *Gustav II Adolfs* närmaste man i det tyska kriget och hade bl a en betydelsefull del i segern vid *Breitenfeld* 1631. *Horn* var framgångsrik även efter konungens död påföljande år, men tillfångatogs vid svenskarnas nederlag vid *Nördlingen* 1634. 1642 utväxlades han mot tre kejserliga generaler och placerades efter återkomsten till Sverige i *K Krigskollegium*. *Horn* ledde senare kriget mot danskarna som slöt med freden i *Brömsebro* 1645. 1651 upphöjdes han till greve av drottning *Kristina*.
19. Brev från kyrkoherde *Lars Weldt* 1697, den 9/5 (i *Lunds universitet, de la Gardieska samlingen*).
20. Enligt *A Quists* manus för Sveriges Kyrkor.
21. Brev från kyrkoherde *Lars Weldt* 1697, den 9/5 (i *Lunds universitet, de la Gardieska samlingen*).
22. Tegelmått 28 × 13 × 8 cm.
23. En uppgift hos *A Quist*, a a, s I: 259 att dörrrens nyckel och beslag skulle härröra från 1755, har inte kunnat verifieras.
24. Enligt *A Quists* manus för Sveriges Kyrkor.
25. Efter ett förslag av arkitekt *B Schill*.
26. *Strängnäs domkapitels arkiv, 1717 års acta*.
27. *Valvmålningen i gravkoret rengjordes inte vid restaureringen 1934 och var kraftigt nedstodat innan den restaurerades 1972*.
28. *G Boëthius*, *De tegelornerade gråstenskyrkorna i norra Svealand, Stockholm 1921*, s 42–43.
29. *J Fors*, a a, p. 43.
30. *E Lundberg*, *Trä gav form*, s 45.

31. Stenen uttogs vid restaureringen och undersöktes senare av landsantikvarien *A Nordström* (rapport till Raä 26/2 1972). Stenen var grovt bearbetad. Bredvid den låg ett stycke av en dopfuntscuppa (se s 197). Båda hade tydliga slitspår på ytan. Nordström tolkar fynden som rester av en trappkonstruktion — om detta är riktigt är dock inte möjligt att säkert avgöra utan större ingrepp i muren. Läget för den grovt bearbetade stenen stämmer väl med läget för det romanska långhusets södra mur.
32. *I Schnell*, Kyrkorna i Södermanland.
33. Senast skedde detta 1927.
34. Vapenhusbyggen i mellansverige dateras vanligen till 1400-talet. Några sörländskyrkor tycks dock ha försetts med vapenhus redan tidigare, bl a Grödinge kyrka. Se *B Berthelson*, Grödinge kyrka (Sörländska kyrkor 56).
35. *Jacobus Eriki Stockholmensis*, d 1619. Magister i Wittenberg 1581. Professor i grekiska vid Collegium Stockholmense 1584. Teologie professor i Uppsala 1593. Domprost där 1596.
36. Brevet förvaras i KA.
37. *I Schnell*, Ösmo kyrka (Sörländska kyrkor 33, 2:a uppl) samt Kyrkorna i Södermanland, s 217.
38. Möjligen har predikstolen kostat mera. I räkenskaperna står först att snickaren erhållit »wti arbettz löne penningar — tijo — daler för predikestolen» och därunder ytterligare en anteckning: »för predikestolen — 11 Daler 4 öre». Det framgår inte klart om den senare summan avser totalkostnad för predikstolen eller om det är en helt ny utbetalning.
39. *I Wilcke-Lindqvist*, En kyrkoreparation på 1400-talet, dokumentariskt belyst.
40. *Nils Erengislason* (av Hammerstaätten) d 1440. Tidigast nämnd 1396 och var redan då riddare. Lagman i Södermanland 1406–09. Riksråd senast 1413. Hövitsman i Östergötland 1435. Han är den förste av släktens medlemmar som kan beläggas ha bott på Hammersta i Ösmo socken.
41. *Johannes Fredebern* (också kallad *Hans djäkn* eller *Hans skrivare*). Nämns mellan 1421 och 1449. Ägde Körunda i Ösmo socken i varje fall mellan 1434 och 1440. Nämns 1438 av rikets råd och män som deras och rikets skrivare. F var troligen av lågtysk härkomst.
42. Se not 57.
43. *Axel Wrede Sparre* (1708–72). Volontär vid livregementet till häst 1728, löjtnant 1734, ryttmästare 1744, överste 1749, generalmajor 1760. Överståthållare i Stockholm 1770. Erhöll Nynäs genom sitt giftermål med *Christina Margareta Augusta Törnflycht* (1714–80), dotter till Olof Törnflycht d y (not 106a).
44. Förslag den 12/7 1932 i K-byråns arkiv, Raä.
45. Förslag den 15/5 1970 i K-byråns arkiv, Raä.
46. *Nils Gustaf Helén* (1831–97). Son till kyrkoherden i Ösmo Georg Helén (not 116). Prästvigd 1855. Kyrkoherde i Järlåsa (Uppsala ärkestift) 1862, i Ösmo 1870.
47. PM angående Ösmo kyrkas målningar 1872 (ATA).
48. *Johan Zacharias Blackstadius* (1816–98). Målare. B försökte sig som konstnär på ett flertal motivkretsar och målade förutom historiska och litterära motiv också porträtt och genrebilder. Dessutom utförde han altartavlor och restaurerade medeltida kalkmålningar i flera svenska landskyrkor, förutom Ösmo bl a i Västeråker, Uppland.
49. *S Wallin*, Målaren Peter, Albertus Pictors lärare, s 84 f.
50. *H Cornell–S Wallin*, Uppsvenska målarskolor på 1400-talet, s 46 f.
- Mästaren *E S* (omkr 1420–omkr 1467), eventuellt identisk med kejslerlige myntmästaren i Frankfurt Erwin von Stege, är kopparstickets förste store mästare. *E S'* stick behandlar såväl bibliska som världsliga ämnen och han har också utfört ornamentstick, vapenbilder m m. *E S'* stick fick en vidsträckt spridning och har haft stor betydelse för det sengotiska kyrkomåleriet i Sverige.
51. *O Sylwan*, Kyrkomålningar i Uppland från medeltidens slut s 71, 135.
52. *Bengt Gotskalkson (Ulv)*, son till riddaren Gotskalk Bengtsson (Ulv). Han nämns tidigast 1411 (SD 1417) och tycks ha avlidit före fadern, som levde ännu 23/4 1453 (RA perg).
53. *Arendt Styke*, Den mest kände av de sk vitaliebröderna, som, under förevändning att undsätta Stockholm och upprätthålla det mecklenburgska väldet, bedrev sjöröveri i Östersjön på 1390-talet.
54. *Erengisl Nilsson (Hammerstaätten)*, d. 1469. Nämns tidigast 1428. Riksråd 1435, riddare 1441 vid kung Kristoffers kröning. Gift 2:a gången 1442 med *Birgitta Olofsdotter (Tott)*, dotter till danske marsken Olof Axelsson (Tott) och Katarina Jensdotter (Falk). Enligt Karlskrönikan skall hon vid den danska flottans anfall mot Stockholm 1452 stått i förrädisk brevväxling med denna. Hon dömdes till bålet, men benådades. Efter mannens död var hon invecklad i en långvarig godstvist med arvingarna efter hans barn i första giften (se också inledningen s 131).
55. *Olof Axelsson (Tott)*, f kort före 1400, d 1464. Dansk marsk. Inskrevs 1414 vid Leipzigs universitet. Efter återkomsten godsägare på Själland. Han tillhörde dem som arbetade för avsättandet av Erik av Pommern och inkallande av Kristoffer av Bayern. Under den senares regering blev han riddare och marsk. 1449 ledde han den danska expeditionen till Gotland och blev sedan hövitsman på ön. Gift 1:a gången med *Katarina Jensdotter (Falk)*.
56. *Jöns Eriksson Geet* var den siste manliga avkomlingen av medeltidsätten Geet. Geetätten, från vilken den senare svenska Geeteätten härstammar på mödernet är en ursprungligen dansk ätt, känd sedan början av 1300-talet. Den Erik Geet som var far till Jöns Eriksson dog före 1456 och skrev sig till Djula (Stora Djulö) i

- Stora Malms sn, Sö. Sonen föddes i hans 1432 ingångna äktenskap med Lucia Henriksdotter, som år 1458 skänkte gods i bl a Stigtomta sn, Sö, till sonen. Jöns Eriksson innehade Stora Djulö ännu 1515.
57. *I Wilcke-Lindqvist*, En kyrkoreparation på 1400-talet, dokumentariskt belyst, s 206–207.
 58. Olovs skepp skall enligt traditionen ha burit namnet »Oxen».
 59. Motivet utgör i *Biblia Pauperum* prototyp till Kristi uppståndelse.
 60. *Schröder*, a a, s 23.
 61. »Kyrkans byggnadstid är obekant; enligt traditionen skall den vara byggd i 14de Århundradet af S Brita.»
 62. Margareta Törnflychts far skall ha tillhört en skotsk adlig ätt (jfr gravskriften s 228), och hennes bror, som adlades Blixenstierna, hade också i sitt vapen tre stjärnor (samt en grip). Det vapen som förekommer på altarpopsatsen påminner om det som nu förs av den skotska ätten Haig.
 63. *Jacob Sauerberg*, d 1728. Bildhuggare. Möjligen utbildad hos Caspar Schröder. Sauerberg anknuter till den Tessin-Prechtska barocken, men hans arbeten är av ganska enkel konstnärlig kvalitet. Sauerberg medverkade vid uppsättandet av Kalmar domkyrkas altarpopsats, som ritats av Tessin d y och utförts av Schröder. Senare levererade han bl a predikstolar till Valö och Forsmarks kyrkor i Uppland.
 64. *Beata Oxehufvud*, se not 90.
 65. Brädan beskrivs i *A Quists* manuskript för Sveriges Kyrkor.
 66. 1554 utkvitterade Gustav Vasa av sin fogde Jören Niellson på Hammersta en krona från kyrkan. På 1530-talet, i samband med klockuppbörden, försvann ett ciborium och två kronor — ovisst av vilket slag.
 67. *R Norberg*, Senmedeltida skulpturer från Mechelen (Malines) i Sverige.
 68. *Helena Fleming* (1611–88). Dotter till vice amiralen och landshövdingen Henrik Claesson Fleming. Gift 1:a gången med översten Volmar Yxkull till Djursnäs (d 1649). Gift 2:a gången med generalmajoren och guvernören Nils Bååt på Fituna i Sorunda socken (d 1659).
 69. *H Rabén*, Träskulptur och snickarkonst, s 170.
 70. Strängnäs domkapitels arkiv. Visitationsakter.
 71. Bänkgavlarna inköptes på 1870-talet på auktion av gårdens dåvarande ägare. Se brev till Riksantikvarien 16/2 1931 från *Otto Nilsén*, Videby (ATA).
 72. *Sven Hallström* (1704–73). Prästvigd 1730. Komminister i Ösmo 1741 och kyrkoherde samma år. Gift med *Kristina Froman* med vilken han hade tolv barn.
 73. *Erik Adolf Setterquist* (1809–85). Orgelbyggare. Setterquist påbörjade sin verksamhet 1845 och examinerades 1857. 1857–60 arbetade han i Strängnäs i bolag med P L Åkerman. 1861 egen fabrik i Hallsberg, senare flyttad till Örebro.
- Orgelns disposition är följande:
- I. Bourdon 16
Principal 8 B/D (H/c°)
Flûte harmonique 8 (fr c°)
Gamba 8
Oktava 4
Oktava 2
Trumpet 8 B/D (H/c°)
 - II. Rörflaut 8 B/D (H/c°)
Salcional 8 (fr c°; bas gemensam med Rörflaut 8)
Flûte octaviante 4
- Ped Subbas 16
Bourdon 8
Basun 16
- Koppel: I/P, P⁴/P, II/I, II¹⁶/I, I⁴/I
Omfång: manual C–f³, pedal C–c¹
74. *Olof Schwan* (1744–1812). Ansågs av sin samtid som Sveriges förnämste orgelbyggare och utförde ett femtiotal orglar i kyrkor i Sverige och Finland. Orgeln för Ösmo tillhör hans tidigaste arbeten.
 75. *Lorentz Frännberg* (omkr 1748–1802). Gravör och svärdfejare. Utförde också porträtt i miniatyrmåleri.
 76. Jfr not 31.
 77. *Nils Bååt* (1617–59). Gick 1638 i krigstjänst, bl a portugisisk. Friherre 1650, generalmajor 1657. Guvernör i Riga 1659, där han avled samma år. Begravd i Riddarholmskyrkan men flyttad till Sorunda kyrka.
 78. *A Andersson*, Medeltida nattvardssilver (i Sörmländska kyrkor bd 9); *J M Fritz*, Gestochene Bilder, s 159, Abb 148.
 79. *Lage Yxkull*, d 1699 Son till Didrik Yxkull d ä. Var ryttmästare 1659 och avancerade till överste. Friherre 1679. Död på Ogesta i Ösmo socken. Gift med *Maria Wernstedt* (not 82).
Helena Yxkull, d 1691 på Ogesta. Dotter till Didrik Yxkull d ä. Gift med landshövdingen *Gustaf Duwall* (1630–92).
Didrik Yxkull d y (1637–67). Student i Uppsala 1645. Död barnlös på Ogesta 1667. Gift med *Brita Wernstedt* (not 81) i hennes första gifte.
 80. Stämpeln är mycket stor till formatet. Sannolikt är kalken av utländskt ursprung, möjligen från Baltikum med tanke på givarnas härstamning.
 81. *Brita Wernstedt* (1640–77). Dotter till landshövdingen Melcher Wernstedt. Gift 1:a gången med *Didrik Yxkull d y* (not 79), 2:a gången med vicepresidenten *Erland Kafle*.
 82. *Maria Wernstedt* (omkr 1636–98). Dotter till landshövdingen Melcher Wernstedt. Gift med översten *Lage Yxkull*, d 1699 (not 79).
Claes Fleming, d 1706. Anställd vid holländska flottan 1681–84. Kapten vid amiralitetet 1689. Död på Ogesta i Ösmo socken. Gift 1:a gången med *Maria Meijendorff von Yxkull*, d 1701, dotter till Lage Yxkull och Maria Wernstedt (not 79); 2:a gången med *Anna*

- Elisabet Duwall*, d 1727 på Ogesta. Dotter till landshövdingen Jakob Duwall.
83. Troligen avses *Gottfried Dubois*, mästare i Stockholm 1720–45.
84. *Johan Gustaf Ulfvenklo* (1672–1735). Volontär vid garnisonsregementet i Riga 1686, fänrik vid Kalmar regemente 1692, kapten 1702. Deltog i Karl XII:s krig i Ryssland och tillfångatogs 1709. Kom åter till Sverige 1722. Majors karaktär 1724, avsked 1732 med överstelöjtnants karaktär. Död på Körunda i Ösmo socken. Gift 2:a gången med *Sigrid Eoa Wernfelt*, (1689–1763), dotter till amiralen Olof Wernick, adlad Wernfelt.
85. *Lars Eriksson Weldt* (1581–1650). Född i Tyskland, men flyttade därifrån till Sverige och antogs till inspektör på Nynäs av riksrådet Hogenskild Bielke. I hans 1:a äktenskap med *Cecilia Israelsdotter* (d 1632) föddes *Olof Larsson Weldt*, som senare blev kyrkoherde i Ösmo (not 101).
86. *Johan Toll* (1866–1913). Major vid Svea livgarde. Ägde Vansta i Ösmo socken 1913–25.
87. *Matthias Björnkrou* (1607–1671), före adlandet *Mylonius*, till bl a Vansta i Ösmo socken. Han var född i Västerås och hette egentligen Mattias Erici Arosiander, men tog sig efter faderns yrke namnet Mylonius (= mjöl-nare). Student i Uppsala 1627 och senare lärare för Magnus Gabriel de la Gardie. 1637 utnämndes han till eloquentiae professor vid Uppsala universitet och adlades 1646. Under åren 1647–59 vistades Björnkrou huvudsakligen i Tyskland, där han innehade ett flertal olika uppdrag (bl a deltog han i förhandlingarna vid westfaliska freden). 1651 blev han minister i Paris, 1661 hovkansler och 1664 riks- och kansliråd. Gift 1640 med *Margareta Wallenstedt* (1623–92), dotter till biskopen i Strängnäs stift Laurentius Olai Wallius.
88. *A Geijer*, Några medeltida band (i Fornvännen 1928).
89. Om Stanislauslegenden se t ex *J Roosval*, Sveriges och Danmarks östliga konstförbindelser under medeltiden (i Konsthistoriska sällskapets publikation 1917).
90. *Didrik Yxkull d ä*, d 1637. Son till Volmar Yxkull d ä (not 98). Var 1629 kapten vid Dalregementet och blev överstelöjtnant där 1636. Begravd i Vittinge kyrka. Gift med *Beata Oxehufvud*, dotter till majoren Olof Bosson Oxehufvud d y.
91. *A Geijer*, Über die »bizarren« Stoffe (i Festschrift für Erich Meyer 1957).
92. *Henrik Jakob Hildebrand* (1707–75). Kanslist i riksarkivet 1726, kammarherre 1733, envoyé till Spanien, hovmarskalk.
93. *Brita Christina Sparre* (1720–76). Dotter till generallöjtnanten och landshövdingen Fredrik Henrik Sparre. Gift med *Carl Fredrik Törnflycht* (not 99).
94. Rysseverk avser troligen tyg från staden Rüssel (Lille). Se *F A Dahlgren*, Glossarium etc samt *M Heiden*, Handwörterbuch der Textilkunde, Stuttgart 1904.
95. Kartek (kartek). Ett slags siden. Se *F A Dahlgren* a a.
96. Makeer. Troligen en förvrängning av macheier, ett slags grovt ylleyg. Se *F A Dahlgren* a a.
97. *Helena Magnidotter*. Naturlig dotter till hertig Magnus av Östergötland och Anna von Haubitz. Helena Magnidotter förde i vapnet ett gyllene griphuvud mellan fyra sexuddiga stjärnor i rött fält. 1590 erhöll hon Djurnäs och Ogesta i Ösmo socken i donation. Hon levde ännu 1630. Gift med *Volmar Yxkull d ä* (not 98).
98. *Volmar Yxkull d ä*, till Kasti, Djurnäs och Ogesta (d 1627). Kom till Sverige från Estland och blev kammarjunkare hos Johan III, sedan Karl IX:s hovmarskalk. Introducerades 1625 som naturaliserad svensk adelsman. Gift med *Helena Magnidotter* (not 97).
99. *Carl Fredrik Törnflycht* (1711–67). Son till Olof och Margareta Törnflycht (not 1). Kammarherre 1731, hovmarskalk 1756, riksråd 1761. Gift med *Brita Christina Sparre* (not 93).
100. *Didrik Henning Meijendorff von Yxkull* (1697–1763). Kapten vid Upplands regemente 1732, avsked 1736, överstelöjtnants karaktär 1750. Sonson till Lage Yxkull (not 79).
101. *Olof Larsson Weldt* (1622–91). Son till frälsefogden vid Nynäs, Lars Eriksson Weldt (not 85). Prästvigd på 1640-talet. Komminister i Ösmo 1652, kyrkoherde 1654. *Lars Weldt*, f i början av 1650-talet och son till Olof Larsson Weldt; d 1731. Prästvigd 1676. Huspredikant hos Helena Fleming (not 68). Komminister i Ösmo 1686, kyrkoherde 1691. Enligt en sägen lyckades Weldt 1719, då ryssarna landstigit vid Nynäs, utverka nåd för gården och för hela socknen. Ryssarna skall dock ha huggit av hans högra hand, vilket också syns på porträttet av Weldt i sakristian (fig 269).
102. *Carl Piper* (1647–1716), adlad *Piper*. *Arvid Bernhard Horn af Kanckas* (1664–1742). *Johan Lillienstedt*, före adlandet *Paulin* (1655–1732). *Johan August Meijerfelt* (1664–1749).
103. *Volmar Yxkull d y* (1609–49). Son till Volmar Yxkull d ä. Överstelöjtnant vid bergsregementet, kommandant på Nyköpings slott 1644, överste 1649. Gift med *Helena Fleming* (not 68).
104. *Petrus Benedicti Carelius* (f på 1650-talet, d 1726). Prästvigd 1680, komminister i Tyresö 1683, i Ösmo 1692. Gift med *Elisabeth Hästesko* (1670–1744).
105. *Catharina Hjortsberg* (1733–94). Gift med kyrkoherden i Ösmo, *Per Norrman* (1723–1800).
106. *Peter Schultz* (döpt 1647, d omkr 1689). Skulptör. Schultz utbildades hos Markus Hebel och Johan Wendelstam, men tog senare särskilt starka intryck av Nicolaes Millich. Hans mest kända arbete är de båda statyerna »Kärleken» och »Förnuftet» vid Storkyrkan i Stockholm. Schultz har också utfört gravmonument i klassicistisk stil, t ex över Åke Tott i Åbo domkyrka (1678).
Om epitafiet i Ösmo se *B Waldén*, Nicolaes Millich och hans krets, s 180.
- 106a. *Olof Törnflycht d y* (1680–1737). Son till Olof Törn-

- flycht d ä (not 1). Friherre 1719, greve 1731. President i reduktions- och likvidationskommissionen 1723.
- 106 b. *Gustaf Lillienstedt* (1702–18) son till Johan Lillienstedt (not 102). Fänrik vid livgardet. Död under hemmarchen från Norge 1718.
107. *Hans Stålhandske* (1645–89). Kommissarie i rikets ständers bank. Gift med *Beata Meijendorff von Yxkull* (1661–1734), dotter till Lage Yxkyll (not 79).
108. *Erik Björnkou*, son till Matthias Björnkou och död vid spääd ålder.
109. *Lars Björnkou* (f 1662, d 1662). Son till Matthias Björnkou.
110. Se *I Schnell*, Sorunda socken, s 40.
111. *Martinus Olai*. Hovpredikant hos Johan III och kyrkoherde i Ösmo 1581–84. Han dog sistnämnda år. Se *M Collmar*, a a, s 764.
112. *Zacharias Marthini*. Kyrkoherde i Ösmo 1584–86, son till Martinus Olai. Se *M Collmar*, a a, s 765.
113. Se *E Hellman*, Vad en gammal bokpärm kan gömma (Nynäshamnsposten 9/1 1945).
114. *Laurentius Paulinus Gothus* (1565–1646). Ärkebiskop 1637–46. Biskop i Strängnäs 1609–37. Utövade ett omfattande författarskap — även i inte direkt teologiska ämnen. Han fick stor betydelse som organisatör av kyrkans arbete för folkupplysning och utgav en kyrkostadga, som i Strängnäs stift fick ersätta 1571 års kyrkoordning. Han var också sin tids främste förkämpe för ramismen — en filosofisk-pedagogisk riktning, som stod i opposition mot skolastiken.
115. Möjligen samme Gudmund Pedersson som 1637 spånade kyrktaket (se s 140).
116. *Georg Helén* (1786–1870). Född i Lidköping, son till en sadelmakare. Blev faderlös vid åtta års ålder. Han sattes i skola av modern och blev småningom student i Uppsala. Helén arbetade som informator i Östergötland åren 1805–07 och fick på så sätt ihop pengar nog att fullborda sina studier. Han tjänstgjorde en tid som huspredikant på Nynäs och blev av denna anledning kallad av patronus till kyrkoherde i Ösmo 1824. Helén tillträdde 1827 och behöll befattningen till sin död 1870.
117. Se *Hammarskiöld, L*, Ur svenska artilleriets hävder (Artilleritidskrift 1941), s 19.

Bilaga I. Inskriptionen på epitafiet över Helena Fleming

SISTE GRADUM VIATOR SI PLACET / SEPULCHRALE HOC CUIOSE
UT SPECTES / MONUMENTUM / QUOD VIVA EQVIDEM ADHUC ET
VALENS / HVMANAE SED FRAGILITATIS MEMOR / MARITIS DEFVNC-
TIS SIBIQVE ERIGI CURAVIT / PER ILLUSTRIS AC GENEROSISSIMA /
D:NA HELENA FLEMING / LIBERA BARONISSA IN HERRELVNDA
DOMINA IN FOLLNÄS ET DIVRSNÄS / ORTA EST AB ANTIQVA
INCLYTAQVE PROSAPIA / ANO CHR M DC XI D 3 FEBRVAR IN FI-
THVNA VILLA MAIORVM / PATRE DNO HENRICO FLEMINGH
MATREQVE DNA EBBA BÅTH / QVORVM PROVIDA CVRA / SANCTO
BAPTISMI RENATA LAVACRO / VERAM IN DEVM FIDEM INSTI-
TVTIONE SEDULA HAUSIT / AETATE FACTA MATVRIOR / CUM
FORMA CORPORIS DOTIBVSQVE ANIMI EXIMIE ESSET ORNATA /
PARENTVM AVTORITATE A^O M DC XLIII D 22 NOVEMB NVPSIT /
PEDESTRIS MILITIAE TRIBVNO / GENEROSISS DNO WALDEMARO
YXKULL / HAEREDITARIO IN DIVRSNÄS ET SARSLAX / QVEM EA
FILIO WALDEMARO FILIAQVE EBBA / DIVERSO FELICIQVE BEAVIT
PARTV / INDE LIBERIS ORBATA / MARITOQVE A^O M DC XLIX D 14
IANVAR AMISSO / QVADRIENNIVM IN MOERORE VIXIT MAXIMO /
QVI LAETIOR DEMVM SUCCESSIT DIES / QVO ILLA AD SECVNDAS
TRANSIENS NVPTIAS / GENERALI MAIORI RIGENSIVMQVE GVBER-
NATORI / PERILLVSTR DNO NICOLAO BÅTH / LIB^O BARONI IN
HERRELVNDA DOMINO IN FOLLNÄS ET DIVRSNÄS / A^O M DCLII
D XI NOVEMB OPTATO IVNCTA EST MATRIMONIO / QVOD VLTRA
ANNOS VIX DVRAVIT SEPTEM / IDEOQVE HVIVS AB OBITV A^O
M DC LIX D 31 DECEMB / IPSA REPETITO LVCTV / OMNEM AETATEM
RELIQVAM / IN PERENNI EXEGIT VIDUITATE / AC LICET ALTER-
NATAS SORTIS SIC EXPERIRETUR VICES / EXTITIT NIHILO SECIVS
IN ADVERSIS SECUNDISQUE / CONSTANS PIA INFRACTA / EMENSO
TANDEM VITAE CURRICULO ANIMAM COELO REDDIDIT / FATO
CONCEDENS A: MDCLXXXVIII D XXII IULII / DIERUM CURARVMQUE
SATUR / MARMORE SUB HOC CONDITUR CORPUS / CUI PLACIDAM
NE GRAUERIS PRECARI REQUIEM / OLIM TIBI EADEM UT OBTINGAT /
QUISQVIS HIC ADES / O TERRARUM HOSPES / VALE ATQUE IN
PACE ABI.

Översättning:

Hejda, o vandrare, dina steg för att noga beskåda detta gravmonument, som den förnåma och ädelborna Fru Helena Fleming, friherrinna till Herrelunda, fru till Fällnäs och Djursnäs, ännu under sin livstid och vid full hälsa, men ihågkommande mänsklig förgänglighet, lät uppsätta åt sina döda gemåler och sig själv. Hon föddes av gammal berömd släkt d 3 febr 1611 på fädernegården Fituna. Fadern var Henrik Fleming och modern Ebba Båth; genom deras föränsamma omsorg föddes hon på nytt i det heliga dopets bad, tillägnade sig den sanna tron genom trägen uppfostran, växte till i ålder och blev härligt prydd med skön gestalt och ädla själsåvor. Med föräldrarnas bifall äktade hon d 22 nov 1643 översten vid infanteriet, den ädelborne Walde-
mar Yxkull, arvinge till Djursnäs och Sarslax, och lycklig-
gjorde honom med en son Waldemar och en dotter Ebba. Sedan hon mistat sina barn och d 14 jan 1649 förlorat sin make, levde hon under nära fyra år i vemodig sorg, men sedan följde åter ljusare tid, då hon för andra gången trädde i äktenskap och då med generalmajoren, guvernören över Riga, den ädelborne Herr Nils Båth, friherre till Herrelunda, herre till Fällnäs och Djursnäs, d 11 nov 1652 och levde med honom lycklig i sju år. Efter mannens bortgång d 31 dec 1659 tillbragte hon i sin nya sorg hela sitt återstående liv i oavbrutet änkestånd och fick så pröva på ödets växlande skiften. Hon framstod lika mycket i med- och motgång, ståndaktig, from och obruten. Sedan hon äntligen tillryggalagt sitt livs-
lopp, återgav hon anden åt himlen, vikande för ödet, 1688 d 22 juli, mätt på dagar och bekymmer. Under denna marmor gömmes hennes kropp. Tveka ej att åt henne utbedja en lugn vila, på det densamma en gång må komma även dig till del. Vem du än är som står här, en gäst på jorden, farväl och gå dina färde i frid!

Bilaga II. Texten till de sex avlatsbrev som berör kyrkoreparationen i Ösmo under 1400-talet

I 1434 juli 18 Vordingborg

Universis Sancte matris ecclesie filiis, ad quorum noticiam presentes litere pervenerint, Petrus Dei gracia archiepiscopus Lundensis Svecie primas nec non apostolice sedis legatus, Aslacus archiepiscopus Nidrosiensis, Magnus Hildesemensis, Johannes Roskildensis, Nampno Ottoniensis, Pardamus Ratzeburgensis, Siggo Scarensis, Thomas Strengnensis, Johannes Asloensis, Audoneus¹ Stavangerensis, Johannes Verdensis, Hermannus Wiborgensis, Petrus Hamarensis, Gerardus Burglanensis, Severinus Farenensis, Olavus Bergensis ecclesiarum episcopi salutem in filio virginis gloriose.

Gratum Deo obsequium impendere credimus quociens fideles suos ad pietatis opera excitamus; cupientes igitur ut ecclesia parrochialis in Ödzmo Stregnensis diocesis temporalibus veneretur honoribus et a Christifidelibus jugiter frequentetur, omnibus vere penitentibus et confessis, qui dictam ecclesiam causa devocionis, peregrinacionis vel oracionis visitaverint, missas vel alia divina officia in ea audierint, et qui mortuorum exequiis ac sepulturis ibidem interfuerint aut cimiterium ejusdem ecclesie pro defunctis exorando circuierint, seu qui ad fabricam ejusdem predicte ecclesie et ornamenta ejus melioranda manus quoslibet porrexerint adjutrices, hiis eciam qui in serotina² pulsacione campane more Romane ecclesie Ave Maria flexis genibus dixerint trina vice, corpus dominicum seu oleum sacrum dum infirmis portantur et reportantur secuti fuerint, et nomen Jesu Christi cum nomine gloriosissime virginis Marie etc. et Verbum caro factum est cum devota genuflexione honoraverint, tociens quociens premissa vel aliquid premissorum devote adimpleverint, de omnipotentis Dei misericordia et beatorum Petri et Pauli apostolorum ejus auctoritate confisi singuli nostrum quadraginta dies indulgenciarum de injunctis eis penitenciis misericorditer in Domino relaxamus. Insuper Nos Thomas episcopus Stregnensis supradictas indulgencias et singulas alias eidem ecclesie a quibuscunque concessas, quantum cum Deo et de jure poterimus, presentibus confirmamus. Datum Wardingburgh anno Domini 1434 dominica proxima post Divisionem apostolorum nostris sub secretis presentibus appensis.

In margine inferiori: Nicolaus Æringislasson miles de Hamarsta et Johannes Fredebern de Körende procurarunt hanc. Orate pro eis.

Avskrift av Peringskiöld i KB ¹ Andoneus P. ² sorotina P.

II 1466 mars 14 Ösmo

Universis christifidelibus presentes litteras inspecturis Johannes Dej gracia episcopus Strengnensis salutem et augmentum continuum graciae salutaris. Pium et Deo gratum obsequium impendere arbitramur quociens fidelium mentes ad pietatis opera excitamus; omnibus igitur penitentibus et

Översättning:

Vi Petrus, genom Guds nåd ärkebiskop i Lund och Sveriges primas samt apostoliskt sändebud, Aslacus, ärkebiskop i Nidaros, Magnus, biskop i Hildesheim, Johannes, biskop i Roskilde, Nampnus, biskop i Odense, Pardamus, biskop i Ratzeburg, Siggo, biskop i Skara, Thomas, biskop i Strängnäs, Johannes, biskop i Oslo, Audoneus, biskop i Stavanger, Johannes, biskop i Verden, Hermannus, biskop i Viborg, Petrus, biskop i Hamar, Gerardus, biskop i Ålborg, Severinus, biskop på Färöarna och Olavus, biskop i Bergen hälsar i den heliga jungfruns son alla den heliga modern kyrkans Söner, som tar del av detta brev.

Vi anser det vara en Gudi behaglig tjänst, så ofta vi sporrar de trognas själar till fromma gärningar; då vi alltså önskar, att sockenkyrkan i Ösmo av Strängnäs stift må hedras med världsliga äresbetygelser och samfällt besökas av de Kristtrogna, efterskänker vi åt alla, som uppriktigt ångrat och biktat sina synder och som i fromt syfte, under en vallfärd eller för att bedja besökt kyrkan, åhört mässor eller andra gudstjänster därstädes och som deltagit i dödsmissor och jordfästningar i kyrkan, eller tågat runt kyrkogården under utsägelse av böner för de döda, eller som lämnat bidrag till kyrkans byggnadskassa och varit behjälpliga med att förbättra hennes prydnader, likaså åt de som medan kvällsklockan ringer med böjda knän sagt Ave Maria tre gånger på den romerska kyrkans sätt, följt med medan nattvarden och den sista smörjelsen har burits fram till de sjuka och tillbaks, och hedrat Jesu Kristi namn och den ärorika jungfru Marias namn osv., och orden "Verbum caro factum est" under from knäböjning — så ofta de fromt uppfyller alla eller några av ovan nämnda villkor, efterskänker vi alla barmhärtigt i Herren 40 dagars ålagd botgöring, i det vi stödjer oss på den allsmåttige Gudens barmhärtighet, och hans heliga apostlar Petrus' och Paulus' föredöme. Dessutom bekräftar vi Thomas, biskop i Strängnäs, i den mån Gud och lagen ger oss makt därtill, ovan nämnda avlat och all annan avlat som medgivits sagda kyrka av vem det vara må genom detta brev. Givet i Vordingborg i Herrens år 1434 den första söndagen efter Divisio apostolorum under våra vidhängande sekret.

I inre marginalen: Riddare Nils Erengislesson av Hammarsta och Johannes Fredebern i Körunda skaffade detta (brev). Bed för dem.

Översättning:

Johannes, genom Guds nåd biskop i Strängnäs, hälsar alla Kristtrogna som ser detta brev och önskar dem den frälssande nådens ständiga tillväxt. Vi anser att vi gör Gud en from och behaglig tjänst, så ofta vi sporrar de trognas själar till fromma gärningar; därför efterskänker vi åt alla, som

confessis qui in sollempnitatibus Natiuitatis, Epiphanie, Resurrectionis, Ascensionis, Penthecostes, Corporis Domini nostri Ihesu Christi et similibus festiuitatibus beate Marie virginis, Sancte crucis, beatorum apostolorum, sancte Anne atque Johannis baptiste, Ericj, Eskillj, Botvidj, omnium sanctorum et patronorum atque dedicacionis ecclesiam parrochiam Ödzmo nostre diocesis deuote visitauerint missasque uel alia diuina officia in ea audierint, uel ad eius fabricam uel consummacionem, ornamenta aut luminaria manus porrexerint adiutrices, de omnipotentis Deij misericordia et beatorum Petri¹ et Paulj apostolorum eius auctoritate confisi tociens quociens hec uel aliquid premissorum fecerint xl:a dierum indulgencias de iniunctis eis penitenciis misericorditer in Domino² relaxamus. Datum apud ecclesiam antedictam anno Domini Mcdlx sexto xiiij:a die mensis marcij. In cuius [euidenci]am³ firmiorem secretum nostrum presentibus apponj fecimus in pendenti.

Original på pergament i ULA, avskrifter av Peringskiöld i KB och K. H. Karlsson i Riksarkivets kopiebok 20 A.

¹ Petris orig. ² Ordet nästan utplånat i orig. ³ Hål i perg.

III 1470 augusti 29 Stockholm

Omnibus Ihesu Christi fidelibus presentes literas inspecturis Johannes Stregneus, Lydechinus Arosiensis et Conradus Aboensis Dei gracia ecclesiarum episcopi salutem et augmentum continuum gracie salutaris. Pium et Deo gratum obsequium impendere arbitramur, quociens fidelium mentes ad pietatis opera excitamus; omnibus igitur penitentibus et confessis, qui in solemnibus Natiuitatis, Circumscisionis, Epiphanie, Visitacionis, Ascensionis, Pentecostes, Corporis Domini nostri Jesu Christi et singulis festiuitatibus beate Marie virginis, sancte Anne, beatorum apostolorum, Johannis Baptiste, omnium sanctorum,¹ beatorum martyrum Laurencij, Erici, Eskilli, Botvidi, Henrici, Sigfridi, beate Birgitte, sancte Ælene, omnium Patronorum, dedicacionis atque singulis sextis feriis ecclesiam parrochiam Ödzmo Stregneus dioecesis deuote visitauerint, cimiterium ipsius circuierint pro defunctis ibidem quiescentibus exorando, uel coram altaribus in ipsa genuflexiones fecerint pro pace, tranquillitate uel statu regni humiliter deprecando, missas uel alia diuina officia in ea audierint, uel ad eius fabricam et consummacionem, ornamenta aut luminaria manus porrexerint adiutrices, de omnipotentis Dei misericordia et beatorum Petri et Pauli apostolorum eius auctoritate confisi, tociens quociens hec premissa uel aliquid premissorum fecerint, singuli nostrum XL dierum indulgencias de iniunctis eis penitenciis misericorditer in Domino relaxamus consensu dioecesium ad hec specialiter accedente. Datum in oppido Holmensi anno Domini MCDLXX ipso die decollacionis beati Johannis baptiste. In cuius relaxacionis euidentiam firmiorem secreta nostra presentibus duximus appendenda.

Avskrift av Peringskiöld i KB ¹ Härefter sancte Anne P.

ångrat och biktat sina synder och som vid firandet av Jul, Trettondagen, Påsk, Kristi himmelfärd, Pingst, Kristi lekamens fest och liknande festdagar rörande den heliga jungfru Maria, Det heliga korset, de heliga apostlarna, St. Anna, Johannes döparen, St. Erik, St. Eskil, St. Botvid, Alla helgon, skyddshelgonen och kyrkans invigning, i fromt syfte besökt sockenkyrkan i Ösmo i vårt stift och åhört mässor eller andra gudstjänster därstädes, eller som lämnat bidrag till hennes byggnadskassa, fullbordande och anskaffande av prydnader eller ljus — efterskänker vi, så ofta de gjort något eller allt av det som ovan nämnts, barmhärtigt i Herren 40 dagars ålagd botgöring, i det vi stödjer oss på den allsmåttige Gudens barmhärtighet och hans heliga apostlar Petrus' och Paulus' föredöme. Givet i ovan nämnda kyrka i Herrens år 1466 den 14 mars. Till yttermera visso har vi låtit vidhänga vårt sekret.

Översättning:

Vi Johannes, genom Guds nåd biskop i Strängnäs, Lydechinus, biskop i Västerås och Conradus, biskop i Åbo hälsar alla Kristtrogna som ser detta brev och önskar dem den frälsande nådens ständiga tillväxt. Vi anser att vi gör Gud en from och behaglig tjänst, så ofta vi sporrar de trognas själar till fromma gärningar; därför efterskänker vi åt alla, som vid firandet av Jul, Kristi omskärelse, Trettondagen, Marias besök hos Elisabet, Kristi himmelfärd, Pingst, Kristi lekamens fest och alla festdagar rörande den heliga jungfru Maria, St. Anna, de heliga apostlarna, Johannes döparen, Alla helgon, de heliga martyrerna Lars, Erik, Eskil, Botvid, Henrik, Sigfrid, den heliga Birgitta, den heliga Elin, alla skyddshelgon, kyrkans invigning, och på alla fredagar fromt besökt sockenkyrkan Ösmo i Strängnäs stift, tågat runt kyrkogården under utsäende av böner för de döda som vilar där, eller framför altaren knäböjt och bett för bevarande av fred och lugn i riket, eller åhört mässor eller andra gudstjänster därstädes, eller som givit bidrag till kyrkans byggnadskassa, fullbordande och anskaffande av prydnader och ljus — så ofta de utträttat allt eller något av det som ovan nämnts, efterskänker vi alla barmhärtigt i Herren 40 dagars ålagd botgöring, i det vi stödjer oss på den allsmåttige Gudens barmhärtighet och hans heliga apostlar Petrus' och Paulus' föredöme och med stiftens särskilda samtycke. Givet i Stockholm i Herrens år 1470 på Johannes döparens halshuggningsdag. Till yttermera visso har vi låtit vidhänga våra sekret vid detta brev.

IV 1480 oktober 14 Rom

Olivarius Albanensis episcopus, Stephanus ecclesie sancte Mariae Transtiberine et Domenicus ecclesie sancti Vitalis [presbyteri], Theodorus sancti Theodori ac Raphael sancti Georgii ad velum aureum diaconi miseratione divina sanctae Romanae ecclesiae cardinales universis et singulis Christifidelibus praesentes literas inspecturis et auditoris salutem [in] Domino sempiternam¹. Quanto frequentius fidelium mentes ad opera devotionis inducimus, tanto salubrius eorum animarum salutem providemus; cupientes igitur ut parochialis ecclesia Ödsma Stregnensis² dioeceseos frequentetur³ congruis honoribus et a Christifidelibus jugiter veneretur ac in suis structuris et edificiis debite reparetur, conservetur ac manuteneatur nec non libris, calicibus, luminaribus et aliis ornamentis ecclesiasticis decenter muniatur, in ea quoque cultus augeatur divinus, et ut Christifideles ibi eo libentius devotionis causa confluent ad illam, et ad reparationem et alia opera praemissa manus promptius porrigant adjutrices, quo ex hoc ibidem dono caelestis gratiae uberius conspexerunt se refectos, de omnipotentis Dei misericordia ac beatorum Petri ac Pauli apostolorum ejus auctoritate confisi omnibus ac singulis utriusque sexus Christifidelibus vere poenitentibus et confessis, qui dictam ecclesiam in gloriosae resurrectionis Domini nostri Jesu Christi vigiliae et solennium dierum Ascensionis, Pentecostes, Johannis baptiste et ipsius ecclesiae dedicationis festivitatibus a primis vespere usque ad secundas vespere inclusive devote visitaverint annuatim⁵ ac ad fulcimentum, conservationem at manutentionem hujusmodi manus porrexerint⁶ adjutrices, ut profertur, nos cardinales praefati et quilibet nostrum per se pro singulis festivitatibus praefatis quibus id fecerit[n]t supplicationibus humilibus dilecte nobis in Christo Gunnilis Hesberni mulieris dictae dioeceseos inclinati centum dies de iniunctis⁴ eis poenitentibus misericorditer in Domino relaxamus, presentibus⁷ perpetuis futuris temporibus duraturis. In quorum omnium fidem ac testimonium praemissorum patentes literas exinde fieri, nostrorum cardinalium sigillorum fecimus appensione communiri. Datum Romae in domibus nostrarum solitarum residentiarum sub anno a nativitate Domini 1480 indictione tertia decima, die vero quarta decima mensis octobris pontificatus sanctissimi in Christo patris et domini nostri domini Sixti papae quarti anno decimo.

A. Ziremperger

Auskript av Fors i UUB.

¹ sempiternum F. ² Stregnensi F. ³ frequentati F. ⁴ invictis F. ⁵ animatim F. ⁶ porrexerunt F. ⁷ precibus F.

V 1489 januari 6 Oby

Universis et singulis presentes literas inspecturis Conradus divina miseratione episcopus Strengnensis salutem et augmentum continuum gratie salutaris. Pium et Deo gratum obsequium impendere arbitramur, quociens fidelium mentes ad pietatis opera excitamus; omnibus igitur vere poenitentibus

Översättning:

Vi Olivarius, kardinalbiskop i Alba, Stephanus, kardinalpräst i Sancta Maria Transtiberina och Domenicus, kardinalpräst i St. Vitalis' kyrka, samt Theodorus, kardinaldiakon i St. Theodorus' kyrka och Raphael, kardinaldiakon i St. Georgius ad velum aureum, alla kardinaler i den heliga romerska kyrkan genom den gudomliga barmhärtigheten, hälsar alla Kristtrogna, som ser detta brev, evigt i Herren. Ju oftare vi bringar de trognas själar till att utträtta fromma gärningar, desto mer verksamt sörjer vi för deras frälsning; då vi alltså önskar, att sockenkyrkan Ösma i Strängnäs stift må hedras med tillbörliga äresbetygelser och av de kristtrogna samfällt vördas, och med hänsyn till själva byggnaden på lämpligt sätt repareras och underhållas, samt lämpligen smyckas med böcker, kalkar, ljus och andra kyrkoprydnader, och att kulten må utökas därstädes, och att de kristtrogna desto ivrigare må strömma till kyrkan i fromt syfte och vara behjälpliga angående hennes reparation och andra tjänster, ju rikligare de känner sig vederkvickade av följande gudomliga nådegåva, efterskänker alla vi ovan nämnda kardinaler, bevekta av ödmjuka böner från vår i Kristus älskade Gunnilis Hesberni från sagda stift, barmhärtigt i Herren 100 dagars ålagd botgöring åt alla kristtrogna män och kvinnor, som uppriktigt ångrat och biktat sina synder, och som varje år fromt besöker sagda kyrka på Påskafton, Kristi himmelfärdsdag, Pingstdagen, Johannes döparens dag och kyrkans invigningsdag, samt lämnar bidrag till kyrkans stöd och underhåll, som ovan beskrivits; i detta stödjer vi oss på den allsmåttige Gudens barmhärtighet och hans heliga apostlar, Petrus' och Paulus' föredöme, och detta brev skall äga laga kraft i alla kommande tider. Till yttermera visso har vi låtit utfärda ett öppet brev om detta, och har vi låtit det styrkas genom att vidhänga våra kardinalsiggill. Givet i Rom i våra sedvanliga residensbostäder i Herrens år 1480 i den trettonde indiktionen, den 14 oktober i vår i Kristus mycket helige fader, påve Sixtus den fjärdes tionde pontifikatsår.

A. Ziremperger.

Översättning:

Vi Kort (Rogge), genom Guds förbarmande biskop i Strängnäs hälsar alla som ser detta brev och önskar dem den frälsande nådens ständiga tillväxt. Vi anser att vi gör Gud en from och behaglig tjänst, så ofta vi sporrar de trognas själar till fromma gärningar; därför efterskänker vi åt alla, som

et confessis, qui in solempnibus nativitatis Domini, Epiphanie, Visitacionis, Ascensionis, Pentecostes, Corporis Christi et singulis solempnibus et festivitibus beate Marie virginis, sancte crucis, apostolorum Petri et Pauli, Olavi, Marie Magdalene, Anne, Johannis baptiste, Laurencii, Erici, Æscilli, Botvidi, Olavi, Michaelis, omnium sanctorum et dedicacionis ecclesiam parrochiam Ödzmo nostre diocesis devote visitaverint, missas vel alia divina officia in ea audiverint, coram altaribus singulis in ea flexis genibus pro pace, tranquillitate regni et nostro statu felici et quieto preces devote fuderint, vel ad ejus fabricam, substitucionem et consummacionem manus quoslibet porrexerint adjutrices, vel per cimiterium ejusdem circumvenerint pro defunctis orando, quociens premissa vel premissorum aliquid devote adimpleverint, tocies de omnipotentis [Dei] misericordia et beatorum Petri et Pauli apostolorum ejus meritis et auctoritate confisi XL dierum indulgencias de injunctis eis penitenciis misericorditer in Domino relaxamus. Datum Oby anno Domini MCDLXXXIX die Epiphanie nostro sub secreto.

Avskrift av Peringsköld i KB

VI 1509 juni 3 Stockholm

Universis et singulis Christifidelibus presentes literas inspecturis Jacobus miseracione divina archiepiscopus Upsalensis, Vincentius Scarensis, Mathias Stregnensis, Ottho Arosiensis, Johannes Aboensis et Ingemarum Wexionensis eadem miseracione episcopi salutem et augmentum continuum gracie salutaris. Gratium, pium et Deo acceptum obsequium impendere arbitramur, quociens fidelium mentes ad pietatis opera quasi quibusdam allectivis muneribus indulgenciarum et remissionum propensius invitamus; cupientes igitur ut parrochialis ecclesia Ödzmo Stregnensis diocesis in debita habeatur reverentia et honore, et a Christifidelibus eo devocius frequentetur, omnibus et singulis vere penitentibus et confessis, qui ad dictam ecclesiam causa devocionis accesserint, missas vel alia divina officia ibidem celebraverint, audiverint seu celebrari et audiri procuraverint, sive pro statu nostro felici et quieto ecclesiarum nostrarum tocies regni et christianitatis pie Deum exoraverint, luminaria pro sanctorum reliquiis et ymaginibus ibidem positis accenderint, libros, calices et alia quecunque similia instrumenta in eorum testamentis vel alias extra legaverint et donaverint seu legari et donari procuraverint, aut quomodolibet aliter manus porrexerint adjutrices, quociens premissa vel aliquibus premissorum pium devocionis affectum duxerint faciendum, tocies de omnipotentis Dei misericordia beatissimeque semper virginis Marie matris ejus beatorumque Petri et Pauli apostolorum auctoritate confisi XL dies de injunctis sibi penitenciis misericorditer in Domino relaxamus. Datum Holmis anno Domini MDIX dominica Trinitatis nostris sub sigillis.

Avskrift av Peringskiöld i KB

uppriktigt ångnat och biktat sina synder, och som vid firandet av Jul, Trettondagen, Marias besök hos Elisabet, Kristi himmelfärd, Pingst, Kristi lekamens fest och firandet av alla festdagar rörande den heliga jungfru Maria, Det heliga korset, apostlarna Petrus och Paulus, den helige Olof, Maria Magdalena, den heliga Anna, Johannes döparen, St. Lars, St. Erik, St. Eskil, St. Botvid, St. Olof, St. Mikael, Alla helgon och kyrkans invigning, i fromt syfte besökt sockenkyrkan Ösmo i vårt stift, åhört mässor eller andra gudstjänster därstädes, och som framför varje altare i kyrkan under knäböjning fromt utgjutit böner för fred och lugn i riket och för vårt välmående, eller som på något sätt lämnat bidrag till kyrkans byggnadskassa eller för hennes underhåll och fullbordande, eller som tågat runt kyrkogården under utsägande av böner för de döda — så ofta de uppfyller något eller alla av ovan nämnda villkor, efterskänker vi barmhärtigt i Herren 40 dagars ålagd botgöring, och stödjer vi oss därvid på den allsmåttige Gudens barmhärtighet och hans heliga apostlar Petrus' och Paulus' förtjänster och föredöme. Givet i Oby i Herrens år 1489 på Trettondagen under vårt sekret.

Översättning:

Vi Jakob (Ulfsson), genom Guds förbarmande ärkebiskop i Uppsala, Vincent, biskop i Skara, Matts (Gregersson Lillie), biskop i Strängnäs, Otto (Svinhufvud), biskop i Västerås, Johannes, biskop i Åbo och Ingemar (Petri), biskop i Växjö hälsar alla som ser detta brev och önskar dem den frälsande nådens ständiga tillväxt. Vi anser att vi gör Gud en behaglig och from tjänst, så ofta vi sporrar de trognas själar till fromma gärningar så att säga genom lockande gåvor av avlat och syndaförlåtelse. Eftersom vi önskar att Ösmo sockenkyrka i Strängnäs stift må visas tillbörlig vördnad och ära och desto frommare besökas av de kristtrogna, efterskänker vi barmhärtigt i Herren 40 dagars ålagd botgöring åt alla som uppriktigt ångnat och biktat sina synder och som besökt sagda kyrka i fromt syfte, firat, åhört eller låtit fira eller åhöra mässor eller andra gudstjänster därstädes, eller som fromt bett till Gud om vårt välmående och lugn i våra kyrkor i hela riket och kristenheten, som tänt ljus vid helgonreliker och -bilder, eller som i sina testamenten eller annars skänkt eller låtit skänka böcker, kalkar och andra liknande föremål, eller som på annat sätt varit behjälpliga; i detta stöder vi oss på den allsmåttige Gudens barmhärtighet och hans moders, den evigt heliga jungfru Maria, och de heliga apostlarna Petrus' och Paulus' föredöme.

Givet i Stockholm år 1509 på Trefaldighetsdagen under våra sigill.

Fig 275. Nynäs gårdskapell från sydväst. Foto J Söderberg 1973.

Nynäs manor chapel from SW.

Bilaga III. Nynäs gårdskapell

Nynäs utgjorde ett adels gods redan i slutet av 1200-talet och får med tanke på det ganska långa avståndet till sockenkyrkan antas ha haft en gårdskyrka under medeltidens senare del. Ingenting är dock känt om ett sådant gårdskapell förrän under 1600-talet, då Nynäs hade egen predikant och gudstjänst hölls för både gårdens folk och för befolkningen

på de kringliggande skärgårdsöarna. Då öarna i socknens södra del under 1500- och 1600-talen fick en alltmer växande befolkning, blev det en nödvändighet att ordna regelbundna gudstjänster på närmare håll än i sockenkyrkan. En del av skärgården avskildes som annex och fick ett eget kapell på Ålö. Detta användes dock inte längre än till omkr 1700, då Ålöborna istället började begagna sig av Utö kyrka. Ålö kapellförsamling hörde till år 1869 under Ösmo, men överfördes detta år till Utö socken. Av kapellbyggnaden återstår nu endast delar av grunden.

När den byggnad tillkom, som åtminstone från slutet av 1600-talet och fram till 1912, utgjorde gårdskyrka vid Nynäs, är inte känt. Byggnaden har en rektangulär plan och är upp till något över fönsterbänkhöjd uppförd av gråsten, därövanför av trä. 1690 reparerades kapellet och fick då enl Quist i huvudsak sitt nuvarande utseende (Quist nämner att en ritning av kapellet, som anträffats på Ösmo kyrkas vind bar årtalet 1700, a s II: 299). På vardera långsidan fanns två fönster och på vardera kortsidan ett. Taket var spåntäckt och hade ett torn i vilket fanns urverk och två klockor.

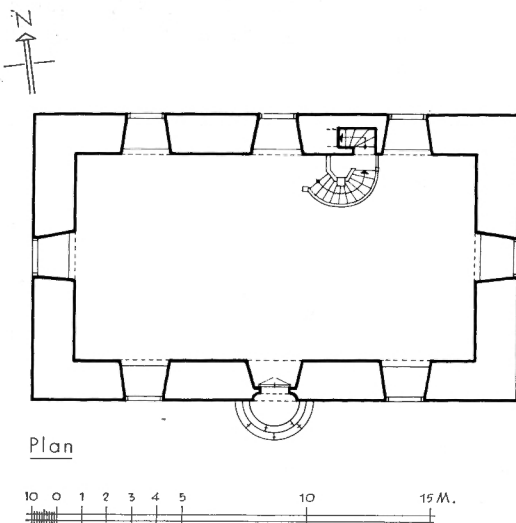

Fig 276. Nynäs gårdskapell. Plan, 1:300. Uppm J Söderberg 1973.

Nynäs manor chapel. Plan, scale 1:300.

Fig 277. Predikstol, tillverkad 1599 av Caspar Snickare i Stockholm. Tidigare i Ösmo kyrka, nu i Nynäs gårdskapell. Foto H Raben 1931.

Pulpit, made in 1599 by Caspar, a carpenter in Stockholm. Earlier in Ösmo church, now in Nynäs manor chapel.

En ny reparation ägde rum 1788 efter att kapellet redan tjugo år tidigare ansetts vara i bristfälligt skick. Byggnaden fick då det utseende den behöll till 1912. Årtalet 1788 står på ena långfasaden i stora jämsiffror, placerade som ankarjärn. Invändigt täcktes kapellet av ett trävalv. I väster fanns en läktare med små sidoläktare på södra och norra sidan. Vid östra kortsidans fönster stod ett enkelt altare och på detta, som altarprydnad, ett träkors. Ovanför fönstret, bakom altaret, fanns en tavla, föreställande Kristus på korset. 1728 fick Nynäs överta Ösmo kyrkas gamla orgel från 1531 och 1873 en orgel som byggts för Ösmo av orgelbyggaren Olof Schwan år 1777. När Ösmo kyrka 1667 fick en ny predikstol flyttades den gamla till Nynäs.

1892 inköptes Nynäs av professorn i mineralogi och geologi i Uppsala, Hjalmar Sjögren. Sjögren ägde ett mycket stort

privat bibliotek inom sitt ämnesområde. Han lät åren 1912–13 reparera och bygga om gårdskapellet till bibliotek. Ena kortsidans fönster sattes igen och orgelläktaren ersattes med en smalare läktare. Yttertaket täcktes med glacerat tegel och försågs med takkupor. Den enkla ytterdörren utbyttes mot en ny i rokokostil. Invändigt kläddes långväggarna med bokhyllor och parkettgolv inlades. Predikstolen fick stå kvar på sin gamla plats. Efter Sjögrens död 1922 skänktes hans böcker till ingenjörsvetenskapsakademien och när änkan Anna Sjögren 1928 sålt Nynäs och avflyttade från gården, överlämnade hon till Ösmo kyrka som gåva allt det nattvardssilver, som tillhört kapellet.

Det enda kyrkliga inventarium som alltjämt finns kvar i det forna gårdskapellet är således den predikstol, som 1667 flyttades till Nynäs, och som ursprungligen tillverkades för

Ösmo kyrka år 1599 av Caspar snickare. Före 1912, då gårds-kyrkan stängdes, var den vitmålad, men är nu restaurerad. Predikstolen är utförd i ek och saknar ljudtak. Den har ursprungligen stått på ett lågt podium (se s 192) och det nuvarande underredet är sekundärt. Korgen är bruten i fyra sidor, men har ursprungligen haft fem. Varje sida är genom profilerade lister indelad i tre fält, av vilka det mellersta är det största och har en figurframställning i plattskärning. Det nedre fältet, som är lika på alla sidorna, har ett bevingat änglahuvud i samma teknik och på de övre fälten finns på varje sida en inskrift. Bilder och ornamentik är huvudsakligen målade i grönt, blått och guld, predikstolen i övrigt i brunt.

Från vänster syns: — 1. Kvinnans skapelse, inramad av en bågställning. I hörnen ovanför pelarna solen och månen. Inskrift: »ACH GVD SAGÞ † (= sagde) MENESK/EN · SIG SILWEN · LICH · / GENES · 1 CAP». — 2. Bebådelsen. Inskrift: »GVD

SKAL SILWE/N · GIVE · EDER IT / TEKEN · ESAI 7 CP». — 3. Kristus på korset mellan Maria och Johannes. Inskrift: »PA DETH SCR(IF)T(E)N / S(K)VLE FVLBORDE(S) / SADHA(N) M(IG) T(ÖRSTAR) · IH 19 CP». — 4. Uppståndelsen. Inskrift: »AN^o 99» (= 1599).

För Grödinge kyrka i Södertörn tillverkades omkr 1600 en mycket likartad predikstol av den i Stockholm verksamme Caspar snickare. Här är inskrifterna på plattyska, vilket tyder på att konstnären varit av tysk härkomst eller stått under tysk påverkan. Antagandet bestyrks av att predikstolarna i Nynäs och Grödinge uppvisar stora likheter med de i Högby och Källa kyrkor på Öland, samt med predikstolen i Listerby kyrka i Blekinge, vilka alla tillverkats av samme danske eller schleswig-holsteinske mästare. Jfr *Rabén*, a a, s 44 f, där det också visas exempel på likartade nordjylländska och schleswig-holsteinska predikstolar.

Källor och litteratur

OTRYCKTA KÄLLOR

Stockholm

RA: ÖIA:s ritningsarkiv, kyrkor Ö 58; »Förslag till ny Orgelfacade för Ösmo församling i Stockholms län», stadfäst 1873; förslagsritning till värmeledning i Ösmo kyrka, stadfäst 1909.

KA: Skrivelser till kammarens tjänstemän. Brev från domprosten *Jacobus Eriki Stockholmensis* 2/6 1601.

ATA: Adelige gravar. Berättelse, undertecknad av *S Hallström*; kyrkoinventarium 1828; *H J Schröder*, Södermanlands Forntids-minnen; *G Upmark d ä*, Fornlemingar i Östmo, 1866; *P A F Sohlman*, Södermanland, text (odat från 1850–74); *H Hildebrand*, PM angående Ösmo kyrkas målningar, 1872, samt övriga handlingar rörande målningarnas avtäckande; teckning och akvarell av detaljer ur valvmålningarna, sign *O S* (= Olof Sörling), 1876; ritning på solbänken till kyrkans medeltida korfönster, sign *R Cederström*, 1904; snabbinventering av *C J Lamm* 1921; handlingar ang äldre bänkdörrar från Ösmo kyrka, 1931; handlingar ang kyrkans restaurering 1934 och 1971–72; konserveringsrapporter rörande textilier.

Raä: K-byråns arkiv: Handlingar ang restaurering av kyrkan 1927, 1934, 1950 och 1971–72; ang utvidgning av kyrkogården 1967–69.

KB: *Ransakningar* efter Antiquiteter från åtskilliga lähn och Stiftft. Södermanland (sign F.l 9: 2). 3 olika berättelser, samtliga odaterade. Två är undertecknade av kyrkoherden *Olof Larsson Weldt*, den tredje saknar underskrift; *J Pering-*

skiöld, Monumenta Sueo-gothorum antiqua et recentia, 6 (sign F h 6).

LMS: Kartor från 1638 (av *S Månsson*, sign C 6: 160) och från 1700 (av *J Hambræus*, sign A 125–41: 1).

Uppsala

UUB: *J Fors*, Collectio monumentorum rerumque maxime memorabilium Sudermanniae et templis et locis publ: urb et caenob: ... Holmiae 1731 (sign S 113a).

ULA: Ösmo kyrkoarkiv. För beskrivningen värdefulla uppgifter finns i följande avdelningar: (K I: 1–5) st prot 1727–69, 1742–1803, 1803–14, 1814–37, 1838–56; (K III: 1) kyrkorådsprot 1817–19, 1871–80; (L I: 2–9) räk 1586–1651, 1695–1706, 1713–1842, kladd till räk 1732–64, 1764–1804, special 1804–30; (N: 1) visitationer, inventarier, synehandlingar 1586–1775, kyrkoinventarium 1586, vis prot 1746; (O: 1) handlingar ang kyrka och prästgård m m 1538–1856; (P: 1, 4, 5) mässbok 1582, mässbok 1613, hymnarium 1620. — Yngre arkivalier förvaras i PÅ i Ösmo.

Strängnäs

SDA: Domkapitelsprotokoll; diverse handlingar rörande Ösmo; Södertörns kontrakts prostarkiv.

Lund

LUB: De la Gardieska samlingen. Brev från kyrkoherden *Lars Weldt* den 9/5 1697.

TRYCKTA KÄLLOR OCH LITTERATUR

- Andersson, A*, Medeltida nattvardssilver. i: Sörmländska kyrkor bd 9. Eskilstuna 1953.
- Branting, A-Lindblom, A*, Medeltida vävnader och broderier i Sverige under den senare medeltiden. Stockholm 1928-29.
- Cornell, H-Wallin, S*, Uppsvenska målarskolor på 1400-talet. Stockholm 1933.
- Dahlgren, F A*, Glossarium över föråldrade eller ovanliga ord och talesätt i svenska språket. Lund 1914-16.
- Diplomatarium Suecanum. Fr o m år 817 I. Stockholm 1829.
- Elgenstierna, G*, Den introducerade svenska adelns ättartavlor. Stockholm 1925-36.
- Erici, E*, Inventarium över bevarade äldre kyrkoglar i Sverige. Stockholm 1965.
- Fritz, J M*, Gestochene Bilder, Köln 1966.
- Geijer, A*, Några medeltida band. i: Fornvännen 1928.
— Über die »bizarren» Stoffe. i: Festschrift für Erich Meyer 1957.
- Helén, N G*, Om Ösmo socken i Södertörn (akad avh). Upsala 1854.
- Hildebrand, H*, Målningarna i Ösmo kyrka. i: VHAA:s Månadsblad 1872.
- Källström, O*, Medeltida kyrksilver från Sverige och Finland förlorat genom Gustav Vasas konfiskationer. Uppsala 1939.
- Lundberg, E*, Trä gav form. Stockholm 1971.
- Norberg, R*, Senmedeltida skulpturer från Mechelen (Malines) i Sverige. i: Fornvännen 1970.
- Quist, A*, Ösmo, en södertörnsförsamlings historia. Stockholm 1930.
— Ösmo kyrka. i: Till hembygden 1908. Strängnäs 1908.
- Rannsakningar efter antikviteter II* (utg av *I Olsson, N-G Stahre* och *C I Ståhle*). Stockholm 1969.
- Rabén, H*, Träskulptur och snickarkonst i Uppsverige under renässans och barock. Stockholm 1934.
- Snell, I*, Kyrkorna i Södermanland. Nyköping 1965.
— Nynäshamns kyrka och Nynäs gårds kapell (Sörmländska kyrkor 117). Eskilstuna 1948.
— Ösmo kyrka (Sörmländska kyrkor 33, 2:a uppl). Nyköping 1960.
- Strängnäs stift i ord och bild*. Stockholm 1948.
Strängnäs stifts herdaminne 3 (av K A Hagström). Strängnäs 1899.
— 2 (av M Collmar). Nyköping 1964.
- Svenska män och kvinnor*. Stockholm 1942-55.
Svenskt biografiskt lexikon. Stockholm 1918-.
- Svenskt Diplomatarium från och med år 1401, utg af Riks-Archivet. Stockholm 1875-.
- Sylvan, O*, Kyrkomålningar i Uppland från medeltidens slut. i: ATS XIV, 1899.
- Söderberg, B*, Svenska kyrkomålningar. Stockholm 1951.
- Tham, W*, Beskrifning öfver Stockholms län. Stockholm 1850.
- af Ugglas, C R*, En barockskulptör. i: Utställningen af äldre kyrklig konst i Strängnäs 1910. Studier II. Stockholm 1913.
— Strängnäs stifts medeltida träskulptur. i: Utställningen af äldre kyrklig konst i Strängnäs 1910. Studier I. Stockholm 1913.
- Waldén, B*, Nicolaes Millich och hans krets. Stockholm 1942.
- Wallin, S*, Målaren Peter, Albertus Pictors lärare. i: Studier i Upplands kyrkliga konst I. Uppsala 1918.
- Wilcke-Lindqvist, I*, En kyrkoreparation på 1400-talet, dokumentariskt belyst. i: Fornvännen 1932.
— Ösmo kyrka (Sörmländska kyrkor 33, 1:a uppl). Eskilstuna 1944.
- Silverstämplar tydda enligt Upmark, G*, Guld- och silver-smeder i Sverige 1520-1850. Stockholm 1925 och *Guld- och silverstämplar*, Svenskt silversmide 1520-1850, IV. Stockholm 1963.

Förkortningar

ATA	Antikvariskt-topografiska arkivet i VHAA, Stockholm.
ATS	Antikvarisk Tidskrift för Sverige.
DS	Diplomatarium Suecanum. Fr o m år 817-, Stockholm 1829-.
inv	inventarieförteckning
KA	Kammararkivet, Stockholm.
KB	Kungliga biblioteket, Stockholm.
K-byrå	Kulturhistoriska byråns arkiv, Stockholm.
LMS	Lantmäteristyrelsens arkiv, Stockholm.
LUB	Lunds Universitetsbibliotek.
PÅ	Pastorsämbetet.
RA	Riksarkivet, Stockholm.
Raä	Riksantikvarieämbetet, Stockholm.
räk	räkenskaper
SDA	Strängnäs domkapitels arkiv.
SHM	Statens Historiska Museum, Stockholm.
st prot	sockenstämmoprotokoll
SvK	Sveriges Kyrkor, Konsthistoriskt inventarium utg på uppdrag av VHAA, Stockholm 1912-.
ULA	Uppsala Landsarkiv.

UUB	Uppsala universitetsbibliotek.
VHAA	K Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Stockholm.
vis prot	visitationsprotokoll
ÖIÄ	Överintendentsämbetet, Stockholm.

LANDSKAPSNAMNENS FÖRKORTNINGAR

Bl	Blekinge	Nä	Närke
Bo	Bohuslän	Sk	Skåne
Dr	Dalarna	Sm	Småland
Ds	Dalsland	Sö	Södermanland
Go	Gotland	Up	Uppland
Gä	Gästrikland	Vb	Västerbotten
Ha	Halland	Vg	Västergötland
Hr	Härjedalen	Vr	Värmland
Hs	Hälsingland	Vs	Västmanland
Jä	Jämtland	Ån	Ångermanland
La	Lappland	Ög	Östergötland
Me	Medelpad	Öl	Öland
Nb	Norrbottn		

Summary

Ösmo Church, on the Södertörn peninsula south of Stockholm, is, by its complicated history and its wealth of wall paintings and valuable furnishings, one of the most interesting rural churches of Södermanland. The church comprises a rectangular nave with a chancel of the same width, a west tower, a porch in the southwest and a vestry in the northeast (figs 139, 140, 142-150). In the far east is a memorial chapel (fig 142), with an octagonal plan, built in 1716 for the Törnflycht family, the then owners of the Nynäs estate in the parish, but serves also as the sanctuary of the church. The memorial chapel is built of plastered bricks on a sandstone plinth. Otherwise the church is built of granite rubble, with brickwork in the upper part of the tower, in door and window surrounds and in the vaulting. The churchyard has been enlarged several times, but the original granite rubble walls still remain along the west, north and east sides. There were formerly three lichgates in the walls, one of which remained until the 1870's (fig 135), while the others were pulled down before the year 1700.

HISTORY OF BUILDING

I. Ösmo Church was mentioned for the first time in a document dated 1281. A study of the present church shows, how-

ever, that there was a church on the site much earlier than this date. In the attic of the nave, the pitch of the roof of an earlier church can be traced on the partition wall between tower and nave. This church was much lower than the present one (fig 160). A piece of the carved wooden ridge beam of the nave of this church has been preserved in its original situation (fig 161). The oldest church consisted of a nave and a narrower, probably straight-ended chancel, and can probably be dated to the twelfth century (fig 278 A). Somewhat later a tower was added, which tapered greatly upwards. Judging by preserved traces, the tower was not more than a metre or so higher than the top of the gable of the church.

II. Early in the fourteenth century the oldest church had become too small, and was therefore extended eastwards (fig 278 B). The Romanesque chancel was demolished and the extension was built in line with the north wall of the nave, which was heightened almost two metres. The new east part had an external width of twelve metres, rather more than two metres wider than the external width of the Romanesque nave. The extension was covered with a high wooden vault in the form of a trefoil, the outline of which can still be seen from the attic, surrounding a well preserved plastered surface on the partition wall to the Törnflycht memorial chapel

(fig 162). There was a triple window in the east gable, the sun bench of which is still preserved (fig 151). A vestry was erected in the northeast (fig 155) which was covered at the same time with a cross vault. It is impossible to determine whether the Romanesque nave was widened southwards then or in connection with the extensive restoration of the church during the following century. No archaeological studies were made when the external plaster of the church was repaired, most recently in 1927.

III. During the fifteenth century, Ösmo Church was restored and rebuilt, which can be followed in an interesting way in a series of six letters of indulgence, issued for the church during the years 1434–1509. The first letter offered forty days' indulgence to those making a pilgrimage to Ösmo Church, attending divine service there or in one way or another helping to build the church and improve its furnishings. The following letters illustrate successively how the restoration was completed. The wording of the fifth letter, issued in 1489, suggests that the work had been practically completed, and to judge by the last letter—dated 1509—the church was quite finished. The work performed included the vaulting of the nave and chancel and the decoration of the church with paintings (fig 278 C). The Romanesque nave may have been widened first during this phase of building. The widening and heightening of the tower (fig 152), which was equipped with a brick crown with ornamental brickwork, was probably included in the fifteenth century rebuilding, as well as the erection of the porch. As far as the tower is concerned, however, the rebuilding may have been executed first just before 1600, for a document dating from this time mentions

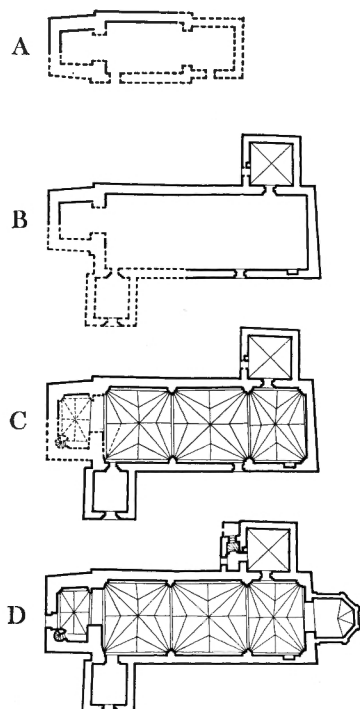

Fig 278. Kyrkans planutveckling, 1:1000.

Development of plan of church, scale 1:1000.

that “a fourth part of the tower was built up from the foundations”. In any case, the tower could not have been widened until after 1473, since the ornamental brickwork is related to the tower of Strängnäs Cathedral, as it was rebuilt that year after a fire. In 1599 a new pulpit (fig 277) was installed, and it was probably in conjunction with this that the vestry was given an extension in the west—the so-called pulpit aisle (fig 157).

IV. In 1716, the Törnflycht memorial chapel was added, and at the end of the 1730's the tower was given its present roof, after an older spire had been destroyed by lightning in 1697. In 1770 the interior of the church was limewashed, which concealed the paintings. The paintings were uncovered again in 1872, and in 1892 the church was equipped with new open pews in the style of the period (fig 165). A comprehensive restoration of the interior of the church was performed in 1934 (according to plans by O Leijonhufvud). The painting executed on the murals in 1872 was removed. A blocked-up chancel portal (fig 215) in the south wall and a blocked-up medieval window with paintings in the splay (fig 198) were discovered. In 1956 new closed pews were installed (figs 158, 159). The most recent restoration was in 1971–1972, according to plans by C Laurent. This work was concerned mainly with the cleaning of murals and the conservation of fixtures.

MURALS

The paintings (figs 166–199) uncovered in 1872 after having been hidden for more than 100 years, originally covered both the walls and vaulting of the church. The wall paintings are seriously damaged, however, and only a few scenes have survived. The paintings were probably executed during the 1460's. On the easternmost of the three pilasters on the north wall the name *pet'* (Peter) is painted (fig 167). This has, rightly or wrongly, been interpreted as the signature of the artist. In addition to Ösmo, Peter decorated a few other churches in central Sweden, although he did not sign his work. In two places, it has been possible to demonstrate that Peter executed only part of the decoration, which was completed by Albertus Pictor—the most famous Swedish medieval church painter. It has been assumed that Albertus was a pupil of Peter, and it is possible that he worked in this capacity at Ösmo, where the paintings in the west part of the church are partly of a different character to the rest (figs 190–192). Peter's paintings are distinctly influenced by German and Netherlands art of his time, and it has been assumed that he was an immigrant to Sweden. Copper engravings by Meister E S have been mentioned as direct patterns for Peter's church paintings. In the easternmost of the three vaults of the nave are mainly subjects from the iconography of Christ and the Virgin, including such symbols of Christ as Samson, the pelican and the phoenix (figs 172–177). In one scene the miracle of the Pentecost is combined in an unusual way with the Ascension of Christ. In the east cell of the middle vault is, among other scenes, a

representation of the Holy Trinity, flanked by genuflecting donors (fig 178). On the evidence of coats-of-arms painted on the same vault (fig 169), the donors have been identified as a knight, Erengrisl Nilsson of Hammersta in the parish and his wife Birgitta Olofsdotter (Tott). In 1452 Birgitta Olofsdotter was condemned to death as a traitor, but was pardoned; it has been assumed that she donated the paintings as a token of gratitude to Providence for saving her. But she could hardly have been the only donor, for several other coats-of-arms occur among the paintings on the vaults (figs 168, 170). Other paintings in the middle vault depict Cain and Abel (fig 180), the Fall, the Last Judgement (fig 184) and the legend of the witch milking a neighbour's cow with the help of a witch-hare which is sucking the milk from the cow's udder (figs 186–189). The Devil then helped the witch to churn butter from the milk.

In the westernmost vault are scenes clearly based on the *Biblia Pauperum*, the first edition of which appeared in 1463. Peter does not seem to have been acquainted with this work, or in any case he did not make use of it, and it has been assumed that these scenes were executed by Albertus Pictor. This is true in particular of the lower parts of the vault, while the paintings in the crown—of eight worshipping angels (fig 194)—show better correspondence with the paintings in the other two vaults. The remains of the paintings on the walls show that those on the north wall depicted scenes from the Passion (fig 195), while the two scenes on the south wall represent the Martyrdom of St Ursula and the Eleven Thousand Virgins (fig 196) and St George and the Dragon (fig 197).

FURNISHINGS

Pre-Reformation

The church still has many medieval objects. The oldest of these is probably the font, of which, however, only the base remains intact. The font is of Gotland limestone and has been of the so-called mussel-bowl type (fig 215). It has now a new, smooth bowl, but a fragment of the original one was found in the floor during the restoration of 1972 (fig 216). The font can be dated to about 1300 and was acquired in conjunction with the extension of the church eastwards at that time.

A silver chalice (figs 219–221) dates from the early years of the fourteenth century, with engraving on the foot depicting a calvary group and the symbols of the four evangelists. The chalice, probably Swedish work, became the property of Ösmo Church as late as in the 1920's. It was formerly in the now disused manor chapel at Nynäs. A gravestone with an inscription in majuscules (fig 258), found during the restoration of 1971–1972, also dates from the fourteenth century.

All the other medieval objects in the church date from the latter part of the fifteenth century, and were acquired in conjunction with the restoration of the church then going on. The rood (figs 204, 205) is Lübeck work of high quality

dating from around 1475. A small, standing figure of the Virgin (fig 206) was executed about 1500 at Mechelen, now in Belgium, and has, under the base, the town mark for wooden sculpture. Another, much larger figure of Mary as the apocalyptic woman (fig 207), may have belonged to a reredos. The sculpture is Netherlands-inspired work dating from about 1500.

A board to which is attached a figure of the Swedish St Bridget certainly belonged to a reredos (figs 202, 203). In sources from the eighteenth and nineteenth century it is said that during the late Middle Ages the church was dedicated to St Bridget, and a painted representation of the saint was discovered in 1934 in the splay of a blocked-up medieval window in the easternmost bay (fig 198; cf above). There is still another wooden sculpture dating from c 1500 in the church. It represents St Anna with Mary and the Child (fig 208), of a simple quality, undoubtedly Swedish work.

Ösmo Church has a splendid collection of vestments, including three fifteenth century chasubles and a cope from the same century. The cope (fig 238), of green silk with a pattern of pomegranates, has a figure border of apostles under arches (fig 239). The cope is probably of German origin and belongs to the latter part of the fifteenth century. One of the chasubles is of red velvet (probably of a later date), and has a cross on the back with embroidered figures (figs 241–243). The embroidery is North German work, probably from Lübeck. The other two chasubles are red Italian silk-damask and are without figure embroidery (figs 244–246). Still another medieval chasuble from Ösmo exists, but it has long belonged to Utö Church, in Södermanland.

Of the six letters of indulgence for the church, mentioned above, one is preserved in the original, while the others are known from eighteenth century copies. The existing original is illustrated in figure 163.

A small sanctus bell with its original wooden headstock (fig 272), now in the vestry, may be medieval, but may also be sixteenth century.

Post-Reformation

The communion vessels taken over by Ösmo from Nynäs manor chapel in the 1920's include a silver-gilt paten (fig 222). On the bottom it has an engraved three-quarter-length representation of the Virgin with the Child Christ, and on the rim a Swedish inscription in decorative capitals. The other ornamentation on the rim is related to South German patterns dating from the Renaissance, and the paten, in spite of the Swedish inscription, was probably made by a German goldsmith, possibly active in Sweden. It can be dated to the second quarter of the sixteenth century.

Two hand-written missals date from the latter half of the sixteenth century. A well-preserved specimen of the 1571 Swedish Church Regulations is bound in a printed sheet of parchment from the so-called Uppsala Missal from 1513. A study revealed that the covers of the book consisted of pages (stuck together) from a very rare Swedish sixteenth

century printed work, formerly known in only one complete copy.

In 1599 a pulpit (fig 277) was installed, later moved to Nynäs, where it still is in the rebuilt former manor chapel (figs 275, 276). The pulpit has naïve figures in flat carving and inscriptions in bad Swedish. It was made in Stockholm by Caspar, a carpenter who was probably a German or German-influenced artist, for the pulpit is closely related to a group of pulpits in Schleswig-Holstein and in Jutland. An almost identical pulpit was made for Grödinge Church in Södermanland by the same Caspar. The pulpit that replaced Caspar's was presented to Ösmo in 1667 by Baroness Helena Fleming. The Ösmo pulpit is similar to the one presented by Helena Fleming to the neighbouring Sorunda Church the same year (see *SvK, Södermanland* III: 1), but is of poorer artistic quality.

The organ loft was erected early in the eighteenth century. The present organ was installed in 1873. It was built by E A Setterquist of Örebro, and is a well-preserved instrument with the romantic tone-colour typical of the time.

In conjunction with the rebuilding of the Törnflycht memorial chapel—at the same time the sanctuary of the church—an altar and reredos were acquired (figs 200, 201). The altar itself is in the shape of a tomb-chest and has an inscription in memory of the donor of the sanctuary, Olof Törnflycht. The reredos, whose main subject is the Resurrection of Christ, was probably executed by Jacob Sauerberg who, in 1718, delivered a baptismal angel (fig 217) to the church. The church also has a silver christening bowl (fig 218) donated in 1660 by Helena Fleming and her then husband, Nils Bååt. The communion plate includes two silver seventeenth century chalices with patens (figs 223, 224) and a flagon dating from the same century (fig 228). There are also eighteenth century communion vessels. Two richly ornamented silver candlesticks (fig 234), made at Linköping, also date from the seventeenth century. Several seventeenth and eighteenth century chandeliers hang in the church (figs 232, 233).

The most interesting post-medieval objects belonging to the church are to be found among the vestments. The finest of these is a splendid chasuble (figs 247–250) of white satin, with richly embroidered trailing plants in silk, and application of red velvet with figure embroidery. Among the figures represented are Polish saints, and the chasuble may therefore be assumed to be a war-trophy. It can be dated to the end of the sixteenth century or the early years of the seventeenth. The chasuble shown in figure 251 is of palmette-patterned velvet and was presented to the church in 1637. A yellow chasuble (fig 252) with an unsymmetrical, so-called bizarre pattern (fig 253) was donated at the beginning of the eighteenth century by Margareta Törnflycht of Nynäs. On the back the chasuble is decorated with a crucifix in chased silver on a cross of silver band. In 1768, a later owner of Nynäs, Brita Christina Sparre, donated a chasuble of black velvet with a splendid border, 16 cm broad, in gold and silver embroidery (fig 254).

The church is very rich in memorials dating mostly from the seventeenth and eighteenth centuries. Below the memorial chapel is the Törnflycht family vault and in several other places in the church there are or have been graves under the floor. In the floor of the medieval chancel, in the central aisle and in the porch are thirty or so grave slabs (figs 259–261). In the southeast corner of the church is a monument in black-and-white marble in memory of Helena Fleming, who died in 1688 (fig 262). The monument was executed during the latter part of the 1670's by Peter Schultz, who worked in the classic style, whose most prominent exponent in Sweden was Nicolaes Millich.

The great bell (fig 273) was recast in 1654 by an itinerant bell-founder, whose bells are to be found in many places in south Sweden. They can be recognized by the monogram of Christ, I H̄ S. The small bell (fig 274) was cast by Anders Ersson who, prior to 1620, was manager of a cannon foundry and who delivered a bell to Bälinge Church, Södermanland, in 1618.

FÖLJANDE KYRKOR I SÖDERMANLAND HAR UTKOMMIT I SERIEN
SVERIGES KYRKOR, KONSTHISTORISKT INVENTARIUM:

Strängnäs domkyrka I: 1, Medeltidens byggnadshistoria,
Södermanland I: 1 (Text och Planscher), volym 100.

Strängnäs domkyrka I: 2, Nyare tidens byggnadshistoria samt beskriv-
ning av kyrkogården och begravningsplatsen, Södermanland I: 2,
volym 124.

Sorunda kyrka, band III: 1, volym 146.

Ösmo kyrka, band III: 2, volym 152.

UNDER UTARBETANDE:

Strängnäs domkyrka I: 3, Kalkmålningar. Källor och använd litteratur.
Register till band I.

Strängnäs domkyrka II, Fast inredning, inventarier.

SÖDERMANLAND

Band III, häfte 2

Sotholms härad

